

JAARBOEKJE

2006

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

JAARBOEKJE

2006

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

Ereleden en bestuur

Erelid Mr. J.H. van den Hoek Ostende, Amsterdam
Lid van verdienste A.J.A.M. Lisman, Nieuwersluis

Bestuur Drs. E. Munnig Schmidt, voorzitter
Nieuwerhoek, 3632 AD Loenen a/d Vecht (0294) 231280,
e-mail: emunnigs@tiscali.nl

Jurgen Wasser en Bridgina van Elk, secretariaat en bibliotheek
Rijksstraatweg 160, 3603 CT Maarssen (0346) 550872,
fax (0346) 555610, e-mail: BridginavanElk@cs.com

Godelief N.F.M. Hofman-van Miert, ledenadministratie.
Zandpad 83, 3621 NG Breukelen (0346) 261201,
e-mail: HofmandeBK@hetnet.nl

Drs. Eric F.L. Stubbé, penningmeester, Bergseweg 1b,
3633 AJ Vreeland, (0294) 252873, fax 253659

Leden Anthony J. A. M. Lisman
Ir. Marlies Vehmeijer-Verloop

Redactie voor 2007 Mevrouw J. Jonker en drs. E. Munnig Schmidt
Nieuwerhoek, 3632 AD Loenen a/d Vecht (0294) 231280
fax (0294) 232651, e-mail: emunnigs@tiscali.nl

Contributie voor 2007: €12,50 op Postbank nr. 513805
t.n.v. Penningmeester Niftarlake te Vreeland

Website www.Vecht.nl en www.Niftarlake.org

ISBN 978-90-6550-990-1

Correctie op Jaarboek 2005 blz. 19 'Rotaryclub Maarssen-Breukelen'.

De ledenlijst van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake' ontbreekt

Jaaroverzicht 2006

Jaaroverzicht 2006

Langs de Vecht varen, wandelen of rijden is steeds een groot genoegen dat nog wordt verhoogd tot een bijzonder voorrecht als men daarbij ook een van de Vechtbuitens kan bezoeken. Dat genoegen en voorrecht boden de families De Clercq en Boon aan de leden van het Genootschap tijdens de Nieuwjaarsreceptie op hun huis Harteveld aan de Straatweg te Maarssen. Een 180-tal leden maakte van dat aanbod gebruik op 14 januari om het bestuur en elkaar geluk te wensen met weer een succesrijk verenigingsjaar. Het huis met zijn *splitlevel* structuur leent zich goed voor de ontvangst van een groot aantal mensen. Een speciaal effect in de linker voorkamer van Harteveld wordt bereikt door twee gerestaureerde stukken beschilderd linnen behang uit het midden van de 18de eeuw, die enige jaren geleden in het huis werden gevonden als ondergrond voor een nieuw behang. De kleurstelling van de kamer werd aan die van de twee stukken aangepast verlevendigd met geestige schilderijen van vogels.

Op 23 februari kwam ons lid, de heer J.F.M. Versteegh uit Maarssen, op slot Zuylen een goedbezochte lezing houden, die als titel had 'Vechtschilders in de 19de eeuw'. In zijn voordracht behandelde hij de hele schilderkunst, wellicht dat een volgende maal de negentiende/twintigste eeuwers uit onze streek hun verdiende aandacht kunnen krijgen.

Professor dr. K.A. Ottenheim, hoogleraar geschiedenis van de bouwkunst te Utrecht, droeg zijn lezing over de vormdetails van de door beeldhouwer-bouwmeester Hendrick de Keijser in de vroege 17de eeuw gebruikte zuilenordes als steeds op boeiende wijze voor. De fraaie gobelinzaal van het slot was de juiste omgeving om De Keijzers decoraties op waarde te schatten.

Zeer in de smaak viel, te oordelen naar het aantal intekenaren, het bezoek aan het huis Bisdom van Vliet te Haastrecht op 22 april. De sfeer in dat rijke 19de eeuwse huis, met veel onderdelen uit het daarvoor afgebroken 18de eeuwse buiten, is heel apart omdat er sinds ca. 1870 niets meer aan de inrichting is veranderd. Het huis wordt voorbeeldig onderhouden en gepoetst wat mogelijk is

dankzij een flink stichtingsvermogen. De twee Van Logteren beelden in de overtuin waren voor ondergetekende uiteraard een extra reden voor het bezoek. Het plaatsje Haastrecht was voor velen een nieuwe ervaring met zijn aardige 17de en 18de eeuwse bebouwing.. Zelfs de tocht door het hart van Holland met zijn smalle polderweggetjes omzoomd door oude boerderijen was op zich al de moeite waard.

Over de jaarvergadering op de Vereniging in Loosdrecht die 10de mei met voorafgaand het inmiddels traditionele asperge diner is niet anders te berichten dan dat de sfeer goed was en er geen bijzondere zaken werden behandeld. Alleen de discussie over het vinden van een nieuwe locatie voor de bibliotheek liep wat uit. Node laten wij het echtpaar Geuze Recter als bibliotheekbewaarders uit onze streek vertrekken nadat zij de boeken en andere zaken 16 jaar hadden gekoesterd op hun huis Bijdorp te Loenen. De overige bestuursleden zijn vol lof over het feit dat Bridgina en Jurgen Wasser, samen het genootschapssecretariaat voerend, zich inmiddels ontfermd hebben over dit kostbare bezit van het Genootschap in hun huis aan de Straatweg 160 in Maarssen. In juli vond de verhuizing plaats tegen minimale kosten. Alle leden zijn daar welkom om na afspraak in de boekenschat te grasduinen.

Dat een oude Vechtbewoner mede verantwoordelijk was voor de stichting van de Hortus Medicus te Amsterdam in het midden van de 17de eeuw werden twee groepen leden gewaar, toen zij op 23 september die groene oase in de stad bezochten. Burgemeester Joan Huydecoper, die van het oude Goudestein, had daar mede de hand in. Twee enthousiaste rondleidsters hadden twee uur nodig om de meest bijzondere planten en bomen van de 6000 aanwezige onder de aandacht te brengen. Op het lommerrijke terras bij de koffiekamer in de 's zomers lege oranjerie werd aansluitend nog geluncht en nagepraat over de ervaringen.

18 oktober kwam Joan Huydecoper opnieuw ter sprake, nu in verband met het verhaal over het huis Leeuwenburg aan het Zandpad te Maarssen. Ons lid professor dr. J. W. Gunning, sinds enige jaren eigenaar-bewoner met zijn familie van dat 17de eeuwse huis, bracht die geschiedenis op levendige wijze met behulp van een *powerpoint* presentatie over het voetlicht. Vooral zijn kennis van de eigenaardigheden van de bewoners droeg veel aan die levendigheid bij. De over de eeuwen ingewikkelde grondeigendommen werden duidelijk uiteengezet. De voorbeelden op 17de eeuwse schilderijen van details van het huis waren zeer verhelderend, hoe andere hooggeleerden daar ook over mogen denken.

Tot verrassing en genoegen van de evenementencommissie was er enorm veel belangstelling voor het bezoek op 24 november aan het uitgekede Rijksmuseum te Amsterdam. Het kostte de nodige moeite om voldoende plaatsen op de verschillende rondleidingen te bemachtigen om alle geïnteresseerden tevreden te stellen. In januari 2007 komt nog een groepje aan de beurt.

Op 19 december hield ondergetekende, weer in de mooie kamer op kasteel Zuylen, een lezing over vader en zoon Van Logteren, Amsterdamse beeldhouwers en stuc kunstenaars werkzaam in de eerste helft 18de eeuw. Hun werk in de Vechtstreek kwam uiteraard ook aan bod. Het tijdstip voor het evenement zo dicht bij Kerstmis leidde tot een wat geringer aantal toehoorders, maar te oordelen naar het commentaar werd de lezing goed ontvangen.

Hoewel dat in 2007 gebeurde, maar voorzien was voor 2006, wordt hier gemoreerd dat Gert Immerzeel, major domus van Nijenrode, de Niftarlake-oorlonde uitgereikt kreeg. Heel passend werd die uitreiking tijdens de Nieuwjaarsreceptie op 13 januari 2007 op kasteel Loenersloot gedaan. De heer Immerzeel is van 1978 in dienst van Nijenrode als chef hovenier, maar heeft zich door zijn enthousiasme voor huis en hof onmisbaar gemaakt voor het behoud van zowel kasteel als park. Het genootschap meende er goed aan te doen hem daarvoor te eren.

De sinds 1988 lopende cursus Griekse mythologie mag zich in een voortdurende belangstelling verheugen. De in vertaling onder leiding van mevrouw Visser-Brouwers gelezen klassieke auteurs blijven boeien. Dit jaar was de eer aan Sofokles met zijn tragedies, die twintig deelnemers aan zich wist te binden, zelfs uit Arnhem en Leiden. De plaats van samenkomst blijft Nieuwerhoek te Loenen.

De evenementencommissie, bestaande uit Bridgina Wasser-van Elk, Marlies Vehmeijer-Verloop, Godelief Hofman-van Miert en Sally Munnig Schmidt-Neubauer kweten zich met succes van hun taak. Daarmee houden zij de naam van Niftarlake hoog als vereniging met een grote variatie aan aantrekkelijke lezingen en excursies.

De voorzitter

Loenen,

Concept Staat van baten en lasten

Baten	2005	2006
Contributies	€ 7.557	€ 7.064,50
Excursies en lezingen	7.033	7.618,45
Rente op rekeningen	525	493,44
Verkoop oude jaarboekjes en diversen	25	235,94
Totaal	€ 15.140	€ 15.412,33
Lasten		
Excursies, lezingen en jaarvergadering	€ 7.328	€ 7.099,55
Secretariaat & ledenadministratie	775	1.086,55
Jaarboek	5.781	4.578,10
Donaties	579	63,00
Bibliotheek	467	1.024,68
Jaarsaldo	210	1.560,45
Totaal	€ 15.140	€ 15.412,33
Tegoeden		
Postbank	€ 772	€ 1.004,31
ABN Amro	563	1.387,61
Fortisbank	16.495	16.998,10
Totaal	€ 17.830	€ 19.390,02
Overig bezit		
Bibliotheek	€ 50.000	€ 50.000,00
Inventaris	€ 837	€ 359,63
Aantal betalende jaarleden	605	565

Vreeland, Januari 2007

Penningmeester
drs E.F.L. Stubbé

Mededelingen

De bibliotheek

De familie Wasser, die het secretariaat al weer een aantal jaren met verve voert, heeft zich het lot van de bibliotheek van het genootschap aangetrokken en het ten hunnen huize ondergebracht. Daar, op Straatweg 160 te Maarssen, goed te bereiken dus, is de bibliotheek na afspraak te raadplegen, telefoon 03465-550872.

Het genootschap is hen zeer erkentelijk dat zij die extra taak op zich willen nemen.

Een woord van dankbaarheid

Vanaf 1990 heeft Gertrude Recter, met haar man Cees Geuze, de bibliotheek op het huis Bijdorp te Loenen onderdak verschaft. Die stond daar zeer overzichtelijk op zolder opgesteld waar ook een kamertje beschikbaar was om in alle rust stukken of boeken door te nemen. Gertrude schreef jaarlijks in het jaarboekje wat er aan nieuwe aanwinsten was binnen gekomen en verbond daar ook een levendige recensie aan van de interessantste boeken. Cees heeft het genootschap een grote dienst bewezen door van de collectie twee catalogi te maken: één van de artikelen in de jaarboekjes en een andere van de boekencollectie. Hun huis hebben zij voor de Nieuwjaarsreceptie van 1986 en ook enige malen ten behoeve van lezingen van het genootschap opengesteld. Ook in het bestuur wist Gertrude haar mannetje te staan. Hun is grote dank verschuldigd voor al dat onbaatzuchtige werk over zo veel jaren. Wij wensen beiden nog vele onbekommerde jaren toe in hun nieuwe huis over de IJssel.

Stichting Plaatsen aan de Vecht

Deze stichting is een dochter van ons Genootschap en financiert uitgaven van boeken en bijvoorbeeld genootschapdassen. De opbrengst van de verkoop komt statutair ten goede aan het genootschap.

- Genootschapdassen doen €18.50 toegestuurd.
- Boek Plaatsen aan de Vecht en de Angstel is nog steeds te leveren voor €40 afgehaald op Rijkstraatweg 78 te Loenen.

- Het boek over P.J. Lutgers en zijn werk in de Vechtstreek kost €45
- Het monumentenboek van Loenen €23
- Het boek over VreedenHoff €28.70
- Het nieuwe standaardwerk over de beeldhouwers en stuckunstenaaars vader en zoon Van Logteren met 574 foto's en 550 pagina's is te koop voor €55. De Vechtbuitens Vecht en Stein, Hoffwerk, Nieuwerhoek, Roserust, Ouderhoek, Bereveld, Over Holland, Otterspoor, Huis ten Bosch en Boom en Bosch komen ter sprake.

Al deze prijzen gelden voor afhalen op Rijkstraatweg 78 te Loenen. Toesturen kost €6.50 na overmaking van het totale bedrag op 65.74.11.698 t.n.v. St.Plaatsen. Tel.: 0294-231280 of e-mail: emunnigs@tiscali.nl

De Van Logterens in de Vechtstreek

Reeds enige malen is beeldwerk van vader Ignatius (1685-1732) en zoon Jan van Logteren (1709-'45) in de Vechtstreek opgespoord en vervolgens beschreven in de jaarboekjes van O.G.Niftarlake.

Het blijkt uit het eind 2005 verschenen boek over beide beeldhouwers en stuc-kunstenaars¹ dat er van hen nog veel meer in onze streek te vinden is. Dit artikel bedoelt een overzicht te geven van hun decoratieve werk dat nog in de streek aanwezig is of daar voorheen stond en nog bestaat.

Boom en Bosch, Breukelen

Het eerste werk, dat dateert uit 1712, is en was, deels, te vinden op de voormalige buitenplaats **Boom en Bosch** in Breukelen. Daarvan geeft het artikel van Fischer² een uitvoerige beschrijving waarnaar hier verwezen wordt.

Driemond aan het Gein en de Gaasp

Was het beeldwerk van Ignatius op **Boom en Bosch** niet gesigneerd noch geda-teerd, dat is wel het geval met de grote fonteingroep die hij voor het park met de grote vijver daarin van het huis **Driemond** aan het noord einde van het Gein maakte. Ignatius signeerde dat werk met 'I.V.LOGTEREN A° 1714'³. In *'De Ze-gepraalende Vecht'* uit 1719 staat de fontein twee maal afgebeeld, op Pl. 94 en 95. Op die platen zijn ook zes bustes en vier putti op pedestallen, twee vazen en een groter los beeld op de zichttas te zien (dat laatste kan een Neptunus beeld zijn zoals beschreven in een latere veilingcatalogus). Waarschijnlijk waren al die beelden afkomstig uit het Van Logteren atelier.

De typisch barokke symboliek van de beelden op de fontein is door Fischer uit-gezocht en is als volgt: de drie beelden staan voor de drie 'stromen' die bij Drie-mond uitmondten en waar het huis naar genoemd is. Dat zijn de Gaasp, het Smal Weesp en het Gein. De stroomgod met de drietand vertegenwoordigt het Gein, de putto met de lier op de dolfijn – Arion dus – het Smal Weesp en de fraaie nimf, die eertijds een scheepje op haar hand droeg, de Gaasp (Afb. 1) Dat scheepje duidde mogelijk op het trekjacht waarmee de eigenaar zich uit de stad naar zijn buiten liet vervoeren. De fontein is gehakt uit Bentheimer zand-steen, dat de tand des tijds wonderwel weerstaat. Het materiaal heeft echter de

Afb. 1. Fonteinpartij door Ignatius van Logteren, gemaakt voor het buiten Driemond aan het Gein in 1714, nu staand voor het huis Frankendael aan de Middenweg te Amsterdam. Foto RDMZ.

nare eigenschap bij de beeldhouwer de dodelijke aandoening silicosis te veroorzaken, zowel vader als zoon Van Logteren zijn daaraan waarschijnlijk jong overleden.

De fontein werd al in de late 18de eeuw op eerder genoemde veiling verkocht en is nu te bewonderen voor het huis **Frankendael** in de Watergraafsmeer aan de Middenweg te Amsterdam. Onderzoek naar het toen eveneens geveilde levensgrote Neptunus beeld leidde naar twee nog bestaande exemplaren, beide door Ignatius van Logteren gesigineerd waarvan er een mogelijk dat van **Driemond** kan zijn. Eén staat in de overtuin van museum Bisdom van Vliet in Haastrecht, is volledig 'I. VAN LOGTEREN' gesigineerd, maar draagt als datering het jaar 1720, net een jaar te laat dus om al in *De Zegepraalende Vecht* te kunnen staan. Het prachtige beeld moet natuurlijk erg lijken op dat wat op **Driemond** gestaan heeft. Het andere staat in Beetsterzwaag in de overtuin van huis **Lyn-denstein** en is slechts gemonogrammeerd 'IVL'. De hardstenen buikige sokkel waar het beeld op staat lijkt origineel en is gedecoreerd in een late Lodewijk XIV stijl. Het beeld is wat minder overtuigend, meer routineus dan het Haastrechtse beeld en zal van ca. tien jaar later dateren en kan dan niet het **Driemond** beeld zijn.

Afb. 2. Ontwerp voor de tuingevel van huis Ouderhoek, door Ignatius van Logteren getekend in 1719/'20. Foto K.O.G.

Otterspoor, Maarssen

Over het ter plekke nog bestaande hek van het verdwenen buiten **Otterspoor** aan het Zandpad ten noorden van Maarssen schreef ondergetekende reeds tien jaar geleden⁴. Ignatius van Logteren ontwierp en hakte de zandstenen hek-pilaren in 1719.

Ouderhoek, Nieuwersluis

Een volgend, door Fischer op goede gronden aan Ignatius van Logteren toegeschreven, project is het ontwerp van het huis **Ouderhoek** te Nieuwersluis, dat 1719-'20 te dateren is. Eerder werd het ontwerp aan Jean Coulon toegeschreven⁵. Het huis werd rond 1720 gebouwd voor Jean de Wolff op de plaats van het in *De Zegepraalende Vecht* als nr. 47 afgebeelde oude huis. De Wolff had de buitenplaats toen net geërfd van zijn ongetrouwde neef Anthony van Hoek. Het centrale reliëf in het ontwerp voor de tuingevel (Afb. 2) toont twee putti in een Vanitas voorstelling. De linker, staande, putto, heft twee schalen met vruchten op, een klein altaar links van hem schijnt aan te duiden dat hij die in dank aan de goden offreert. Hij symboliseert de heerlijkheid van het leven op de buitenplaats. De rechter putto contrasteert daarmee, hij is berustend gezeten, houdt een hand op een doodshoofd en blaast uit een lange stenen pijp bellen, emblemen van de kortstondigheid van het aardse leven en zijn geneugten (Afb 3). In ronde nissen in de zijden van de uitbouw links en rechts naast het reliëf troonen twee godinnenbustes, de rechter te herkennen als Diana, godin van de

Afb. 3. Detail uit ontwerp van afb.2.

jacht, en de linker zou Juno kunnen zijn, godin van de huiselijkheid, of Flora als symbool voor het buitenleven⁶. Van dat **Ouderhoek** rest ons verder niets meer dan de hekpilaren, die in de 19de eeuw voor de boerderij van familie Van Engen aan de westkant van de weg zijn gezet. Zij zijn niet door Van Logteren vorm gegeven.

Vegtvliet, Breukelen

Gelukkig zijn er nog twee levensgrote beelden van Ignatius van Logteren in de Vechtstreek bewaard gebleven die dagelijks te zien zijn vanaf de Straatweg in

Breukelen voor het huis **Vegtvliet**. Beide zijn gesigneerd 'IVL', maar de signatuur onder het vrouwelijke beeld, rechts, is later uitgebreid tot 'IVLogteren'. Het 'ogteren' is in onderkast uitgebeiteld, iets wat Ignatius en ook Jan nooit gedaan hebben. Ook de letter 'g' is anachronistisch. De gave zandstenen beelden stellen links Meleager en rechts Atalanta voor (Afb. 4).⁷ Het verhaal van Meleager komt uit de Griekse mythologie. Hij doodt het Caledonische everzwijn, echter niet dan nadat Atalanta hem te hulp is gesnelde. De beelden stonden in de 18de eeuw in grote blindnissen in de westgevel van **Vegtvliet** aan weerszijden van de midden-risaliel. Daar waren toen dus geen ramen. Die zijn pas in de 19de eeuw aangebracht waarbij de beelden naar het balkon verhuisden. Het was gebruikelijk dat een beeldhouwer van dit soort beelden eerst een ontwerp in klei boetseerde, dat in een oven gebakken werd tot terracotta. Die met de Italiaanse term *bozzetto* aangeduide modellen zijn zelden bewaard gebleven omdat het materiaal zo breekbaar is. Daarom is het bijzonder dat van het Atalanta beeld in het Rijksmuseum tot in de jaren '50 van de vorige eeuw een *bozzetto* aanwezig was,⁸ die sindsdien verdwenen is (Afb. 5).

Van beide beelden zijn tekeningen bewaard gebleven uit 1745 toen de beelden met nog andere uit de boedel van Jan van Logteren door de gebroeders De Wilde te koop werden

Afb. 4. Atalanta , beeld in zandsteen door Ignatius van Logteren, staand voor het huis Vegtvliet te Breukelen. Foto RDMZ.

Afb. 5. Bozzetto voor Atalanta beeld door Ignatius van Logteren. Foto Lichtbeelden instituut.

aangeboden (Afb. 6). Zij zijn van hen gekocht door de toenmalige eigenaar van Vegtvliet, Jean Cliquet, die de beelden de ereplaats in eerder genoemde gevelnissen gaf, die zij verdienen. Sinds het verschijnen van het boek over de Van Logterens hebben de huidige bewoners van Vegtvliet de beelden vrijgesteld en zijn zij op zoek naar passende sokkels.

Huis ten Bosch, Maarssen

In enige archiefstukken van de Amsterdamse koopmansfamilie Cromhout-Blesen komen betalingen aan Ignatius van Logteren voor waaronder één voor een hardstenen pedestaal voor Maarssen in 1723. De familie Cromhout bezat in Maarssen het buiten **Huis ten Bosch**. Ignatius heeft in Amsterdam voor die familie veel beeld- en ook stucwerk vervaardigd en het is niet onwaarschijnlijk dat hij ook voor Huis ten Bosch, behalve het à *f* 196,12 bepaald dure pedestaal, nog meer heeft gemaakt. Fischer wijst in dit verband op de wonderlijke fraai vormgegeven hekpilaar-bekroningen van de ingangspoort daarvan (Afb. 7). Fischer meent daar-

in een zuidoost Aziatische lotusbloemsoort te herkennen, de *Nelumbo Nucifera*. Mogelijk refereert die aan de liefhebberij voor exotische planten van de opdrachtgever zoals die aan de Vecht meer voorkwam.⁹

Ankeveen

Hoewel Ankeveen niet aan de Vecht ligt, is het zo nabij dat twee zich daar bevindende wapenstenen hier kort besproken kunnen worden. Bovendien bezat de opdrachtgeefster van de stenen, Maria Elisabeth de Waele (1693-1753), ambachtsvrouw van Ankeveen, terreinen aan de Vecht. Zij liet kort na haar aan-

Afb. 6. Tekeningen van de beelden van afb.4 door de gebroeders De Wilde, links Atalanta rechts Meleager. Rezelman coll.

treten als ambachtswrouwe begin 1732, twaalf armenhuizen bouwen, waarin zij twee wapenstenen liet in metselen. De ene steen toont haar wapen (Afb. 8) en de andere het spiegelmonogram van haar naam. De stijl van de stenen is typerend voor werk van Ignatius van Logteren, die in de herfst van 1732 overleed.¹⁰ Van hem bestaan o.a. in de Cromhouthuizen aan de Herengracht drie wapenstenen die goed vergelijkbaar zijn. De armenhuizen zijn tientallen jaren geleden afgebroken, maar gelukkig zijn de beide stenen gespaard gebleven in de tuin van de pastorie. Mevrouw De Waele woonde in het **Huis te Ankeveen**, dat in een park lag waarin een buitengewoon groot aantal beelden, siervazen, en bustes op pedestallen stond en een fonteinpartij voorkwam. In 1754 is na haar dood alles geveild; daarvan is een mooie beschrijving overgeleverd. Het huis is daarop afgebroken. Het stond waar nu de katholieke kerk zich verheft.

Afb. 7. Bekroning van hekpielaar van Huis ten Bosch te Maarsse, mogelijk door Ignatius van Logteren. Foto Fischer.

Afb. 8. Wapenstein van Maria Elisabeth de Waele te Ankeveen, mogelijk door Ignatius van Logteren. Foto auteur.

Afb. 9. Smeedijzeren hek met spiegelmonogram voorheen voor de koepel van Over Holland te Nieuwersluis, ontwerp van een van de Van Logterens. Foto E. Boeve.

OverHolland, Nieuwersluis

De huidige erfpachter van het terrein van **OverHolland** onthoudt passanten te water en die op het Zandpad het zicht op een buitengewoon fraai stuk smeedwerk, dat vòòr zijn tijd voor de koepel van dat buiten aan de Vecht stond (Afb. 9). Gezien het ontwerp van dat hek met alternerende balusters – afwisselend buikig boven en beneden – kan dat aan een van de Van Logterens toegeschreven worden. Het thema van de alternerende balusters is door hen bedacht en exclusief gebruikt in gevelbekroningen, als steunen voor trapleuningen en ook in stucwerk waar plaats was voor balusters. Het buitengewoon fraaie in smeedijzer uitgevoerde spiegelmonogram in het midden van het hek is dat van de opdrachtgevers Jan van Mekerens en Margaretha Rutgers, de doopsgezinde eigenaren van **OverHolland**, die het buiten rond 1732 in bezit kregen. Het monogram is te vergelijken met dat in het balkonhek achter op huis **Oostermeer** aan de Amstel te Ouderkerk. Het zeer rijke hek is opgebouwd uit maar liefst drie in vormgeving verschillende balusters aan weerszijden van het gekroonde middenstuk, dat in zijn flanken het typische door Daniel Marot ingevoerde ruitenpatroon vertoont. Daar Ignatius van Logteren in 1732 nog tot oktober werkzaam was is niet uit te maken of hij of zijn zoon verantwoordelijk is voor het hekontwerp.¹¹ Het smeedwerk zal door de smid Uljé zijn gemaakt, die vaak met de Van Logterens samenwerkte. Het huis zelf, dat zich al sinds 1980 in restauratie bevindt, bevat in hout

Afb. 10. Hek van Hoffwerk te Breukelen door Jan van Logteren, nu voor paviljoen Welgelegen te Haarlem. Foto RDMZ.

gesneden decoraties om in ieder geval één schoorsteen, die wat stijl – Lodewijk XIV – en uitvoering betreft, sterk lijken op die in Herengracht 475 te Amsterdam in de De Moucheron-kamer. Die zijn daar door Jan van Logteren aangebracht. Ook in de rechtervoorkamer van het huis **Queekhoven** in Breukelen zijn zeer verwante soortgelijke schoorsteendecoraties te zien. Of die origineel daar aangebracht zijn of later vanuit een ander huis is niet zeker. De eigenaren van de drie buitens maakten in dezelfde tijd allen deel uit van dezelfde kring van doopsgezinde opdrachtgevers van de Van Logterens.

Hoffwerk, Breukelen

Op 26-04-1774 stond in de *Amsterdamsche Courant* de volgende advertentie:

“Uit de hand te koop twee extra grootte en fraaye kabinetten versierd met 16 beelden van den beroemden Van Logteren, Grotwerken enz. Te zien op de Hofstede Hoffwerk te Breukelen.” Twee en veertig jaar na het overlijden van Ignatius en bijna dertig na dat van Jan van Logteren was men niet meer op de hoogte dat het om twee personen ging. Het is dus niet uit te maken of het om werk van de vader of de zoon ging. De toevoeging ‘Grotwerken’ doet vermoeden dat het hier niet om meubels gaat maar om tuinpaviljoens. Twee van dergelijke koepel-achtige gebouwtjes staan in *De Zegepraalende Vecht* op etsgravure nr. 40 aan weerszijden van het huis **Hoffwerk** aan de Vecht. Van de, mogelijk houten, beelden is verder niets bekend. Eén kunstwerk dat behouden bleef van het buiten¹² is het toegangshek (Afb. 10). Door Fischer is dit toegeschreven aan

NEUWERHOEK, van Loenen, op den Stoopdaal van de Vecht. | NEUWERHOEK, van Loenen, op den Stoopdaal van de Vecht.

Afb. 11. Nieuwerhoek te Loenen vanaf de weg door D. Stoopendaal in De Zegepraalende Vecht, 1719.

Jan van Logteren.¹³ Gezien de rococo versiering ervan moet het tussen 1738 en '41 gemaakt zijn. Jan van Logteren is eerst in de herfst van 1737 op de rococo-stijl overgegaan en heeft na 1741 geen aanwijsbaar werk gemaakt. Waarschijnlijk is ook het ijzerwerk door Jan van Logteren ontworpen en was het de van oorsprong Franse kunstsmid Ullier, zich hier Uljé noemend, die het wrochtte. Daar de pilaarbekroningen wat stijl betreft nog dicht bij de Lodewijk XIV stijl staan ware als jaar van uitvoering 1738/'39 aan te houden.

Roserust, Loenen

Over het onopvallende buitenplaatsje **Roserust**, dat zich voorheen uitstreckte tussen de Dorpsstraat en de Rijksstraatweg te Loenen, is enige jaren geleden uitgebreid geschreven.¹⁴ Fischer wijdt aan het stucwerk eveneens een kort stuk.¹⁵ De hand van Jan van Logteren is daar duidelijk te herkennen in het stuc-

Afb. 12. Bovendeurstuk in stuc, Apollo voorstellend met links een gevel, die het huis Nieuwerhoek zou kunnen uitbeelden. Foto RDMZ.

Afb. 13. Omphale, alias de Eerste Volwassenheid, stucbeeld boven deur op Nieuwerhoek te Loenen. Foto RDMZ.

Afb. 14. Marmeren borstbeeld, Juno, door Jan van Logteren. Foto RDMZ.

werk van de overlangs in tweeën gesplitste middengang. Het huis kon zo door twee families bewoond worden.

Nieuwerhoek, Loenen

Al weer dertig jaar geleden beschreef ondergetekende kort¹⁶ het decoratiewerk op de buitenplaats **Nieuwerhoek**, dat de gangen en een kamer daar zowel in hout als in stuc verfraait. Fischer¹⁷ heeft dat sterk uitgebreid met veel foto's en beargumenteert waarom als jaar van aanbrengen van die decoraties en waarschijnlijk van een flinke verbouwing 1737 in aanmerking komt. Eind 1736 werd de buitenplaats gekocht door Leonard Lups (1683-1759) en zijn vrouw Cornelia Rutgers (1690-1754). Leonard was vernoemd naar zijn grootvader Leonard van Hoek, die ook een grootvader van Cornelia was. Zij waren achterneef en -nicht. Dat soort verbintenissen was in hun families niet ongebruikelijk, mede om het vermogen bij elkaar te houden. Hun oudoom Adriaan van Hoek (1638-

1703) en oudtante Cornelia Bierens (1649-1719) waren de bouwheer en -vrouwe van **Nieuwerhoek** in de vroege tachtiger jaren van de 17de eeuw. Zij hadden dat huis gebouwd op de plaats waar de Fransen in 1672 over de boerderij van Adriaans vader Jan van Hoek (1595-1674) de rode haan hadden doen kraaien. In *De Zegepraalende Vecht* is op plaat nr.57 te zien hoe dat huis er uitzag (Afb 11). Het had zoals tot de 18de eeuw gebruikelijk kruiskozijnen met glas-in-lood vensters en aan de tuinkant een balkon om van boven mooi zicht te hebben op de *parterres-de-broderie* tussen huis en weg. In 1710 had de weduwe Van Hoek het buiten verkocht, dat dus na 26 jaar weer terug kwam bij telgen van de Van Hoekfamilie.

De welgestelde familie Lups zal het inmiddels bijna zestig jaar oude huis wat ouderwets gevonden hebben en overgegaan zijn tot modernisering waartoe zij Jan van Logteren aantrokken. Waarschijnlijk zijn daarbij de kruiskozijnen vervangen door schuiframen met ruiten in houten roeden. De Vechtgevel kan voordien met een tympaan getooid zijn geweest die toen vervangen is door een met twee zware voluten gedekt fronton. Een aanwijzing voor deze veranderingen kan gevonden worden in de in stuc aangegeven gevel naast de Apollo putto in de cartouche boven de dubbele deuren aan de noordzijde in de hal (Afb. 12). De gang en de hal werden met grote marmeren platen belegd van 150x300 cm die uit één blok gezaagd zijn en *à livre ouvert* zijn gearrangeerd op een bed van schelpen. Twee stel dubbele eiken deuren en vijf enkele deuren alle aan de gangzijde versierd met hetzelfde uit zacht hout gesneden acanthusbladmotief vervangen de oude deuren. De trappen naar de opkamer, de eerste verdieping en de zolder werden voorzien van nieuwe modieuze leuningen. In plaats van balusters kregen die een nogal wilde invulling, die oogt als een voorbode van het rococo dat Jan van Logteren later dat jaar – 1737 – zou omarmen. Het dakraam dat het trappenhuis en de bovengang verlicht, geen overbodige luxe in een tijd waarin men het met kaarsen of olielampen moest doen, is wellicht ook een innovatie die aan Van Logteren te danken is. Zij pasten dergelijke daklichten ook vaak in andere buitenhuizen en in Amsterdam toe in navolging van Franse voorbeelden. De hal, de gang en de overloop boven werden voorzien van plafonds met ornamenteel stuc, aan de wanden kwamen, ook in stuc, figuratieve versieringen. Tenminste drie van de vier kamers op de begane grond kregen eveneens stucplafonds, waarvan er een nog met een figuratieve decoratie met putti en een Juno van de hand van Jan van Logteren getooid is. De andere zijn in de loop der eeuwen volkomen veranderd van karakter.

Boven de vier deuren in de gang beneden heeft Van Logteren in fraaie barokke cartouches de vier leeftijden van de mens in de vorm van figuren ten halve lijve aangebracht: bij binnenkomen rechts de Jeugd met daartegenover de Ouderdom; boven het volgende stel deuren zien Omphale en Hercules elkaar

aan, zij staan voor de Eerste Volwassenheid en de Volle Levenskracht. Omphale is te herkennen aan een spinklos (Afb. 13) en Hercules aan zijn knots en leeuwenvel om zijn schouders. Omphale was een prinses op wie Hercules zo verliefd raakte, dat zij alles met hem kon doen. Zij zette hem aan het toentertijd typisch vrouwelijke spinnen van wol ten behoeve van het weven, waarover zijn omgeving zich vrolijk maakte. Daar opdrachtgever Lups in het textielvak zat was de voorstelling voor de toeschouwer, die zijn klassieken kende, een mooie toespeling.

Ten slotte kan gemeld worden dat een marmeren borstbeeld van een geïdealiseerde jonge vrouw met diadeem en een parelsnoer in het haar, naar alle waarschijnlijkheid Juno, de Vechtstreek verrijkt (Afb 14). Achter op het beeld staat in kapitale schrijffletters *J.V.L.* gekerfd, het monogram van Jan van Logteren, zoals hij dat tot ca. 1739 gebruikte om zich te onderscheiden van zijn vader, die met Romeinse kapitalen signeerde.

Het feit dat haar neus niet geschonden is en dat zij geen tekenen van weersinvloeden vertoont wijst erop dat het beeld meestentijds binnen heeft gestaan of op een plaats in een gevel uit de regen. Ook nu staat het binnen. Een op precies dezelfde wijze gesignd en even groot gaaf marmeren borstbeeld is te vinden in het Gulbenkian museum in Lissabon in Portugal.¹⁸ Het stelt een faunische Bacchus voor. Waarschijnlijk maakten de beelden deel uit van een grotere serie, die geheel verspreid is geraakt. Stond die ooit aan de Vecht?

E. Munnig Schmidt

Loenen 2006

Noten

1. Fischer, P.M., 2005, *Ignatius en Jan van Logteren beeldhouwers en stuc kunstenaars in het Amsterdam van de 18de eeuw*, Canaletto, Alphen aan de Rijn, bezorgd door E. Munnig Schmidt.
2. Fischer, P.M., 1999, Inveni! De beelden van Boom en Bosch staan in Arnhem, *Nif-tarlake Jb.*, blz. 39-50.
3. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 123-131.
4. Munnig Schmidt, E., 1996, Ignatius en Jan van Logteren beeldhouwers in de Vechtstreek, *Nif-tarlake Jb.*, blz. 74-78.
5. Meischke, R., 1997, in *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel*, blz. 17-18.
6. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 163-166.
7. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 159-162.
8. Scholten, F. 2005, Twee teruggevonden bozzetti van Ignatius van Logteren (1685-1732), *Bulletin Rijksmuseum*, jg.53 nr.2, blz. 126-139.
9. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 185-186.
10. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 310-311.
11. Achterbergh, J.W.N., jr., 1948, Het Hek van de voormalige buitenplaats 'Hoffwerck', *Nif-tarlake Jb.*, blz. 14-16; A.J.A.M. Lisman, 1994, Toegangshekken in de Vechtstreek, *Nif-tarlake Jb.* blz.22; E. Munnig Schmidt, 1997, Hoffwerk. Een verdwenen buitenplaats, *Nif-tarlake Jb.*, blz. 50 en 52.

12. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 436-437.
13. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 489-490.
14. Munnig Schmidt, E., 2002, De buitenplaats Roserust te Loenen, *Nijfjarlake Jb.*, blz. 43-61.
15. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 364-366.
16. Munnig Schmidt, E., 1977, Vroeg stucwerk aan de Vecht, *Nijfjarlake Jb.*, blz. 54-56.
17. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 413-423.
18. Fischer, op.cit. noot 1, blz. 437-440.

Herfsttij der buitenplaatsen

In de Vechtstreek zijn tussen de majestueuze buitenhuizen vaak vreemde, lege plekken te herkennen: resten van een vijver of slotgracht, twee verweerde natuurstenen hekpalen, een boerderij met een 'lustige' naam in de gevel. Het zijn sporen van buitenplaatsen die reeds lang van de aardbodem verdwenen zijn. Tegenwoordig staan er zo'n tachtig buitens aan de Vecht, maar ooit waren dat er zowat tweehonderd! Waar zijn al die buitens gebleven? Dat is wat de schrijver van dit artikel heeft willen onderzoeken in verband met een afstudeerscriptie. Het onderzoek had betrekking op de Vecht maar ook op andere streken rondom Amsterdam.

Tot nu toe nam in het onderzoek naar buitenplaatsen de veelvuldige sloop ervan aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw geen belangrijke plaats in. Meestal is meer aandacht geschonken aan de bouw en inrichting, en begrijpelijkerwijs krijgen de buitens die nog steeds bestaan veel belangstelling uit het oogpunt van monumentenzorg en toerisme. Van veel buitenplaatsen die verloren zijn gegaan bestaan niet eens afbeeldingen en zo spreken ze veel minder tot de verbeelding.

Toch wordt de geschiedenis van de Nederlandse buitenplaats pas volledig als ook de niet meer bestaande buitens in ogenschouw worden genomen, met name in die gebieden waar deze uiteindelijk helemaal verdwenen zijn. Om in deze leemte te voorzien, heeft de schrijver geïnventariseerd hoeveel buitenplaatsen er eigenlijk zijn verdwenen, wanneer dit gebeurde, en welke economische maar ook politieke en sociale oorzaken hiervoor zijn aan te wijzen. Hiermee kunnen hopelijk een aantal misverstanden uit de weg geruimd worden; de economische invalshoek biedt bovendien nieuwe inzichten over het fenomeen buitenplaats in het algemeen.

Inventarisatie

De hoogtijdagen van de buitenplaats liggen in de zeventiende en achttiende eeuw. Op de vleugels van de handelssuccessen van de Gouden Eeuw begon de ene na de andere luthof te verrijzen op aangename plekken in de nabijheid van de welvarende steden van de Verenigde Nederlanden. Buitenplaatsen waren er om 's zomers aangenaam te kunnen vertoeven (ze waren in het algemeen niet

Afb. 1. Concentraties van buitenplaatsen in de 18de eeuw.

voor permanente bewoning bedoeld!) maar waren tevens een statussymbool én een mooie gelegenheid om te netwerken met andere buitenplaatsbezitters.

De keerzijde van deze bloei kwam later. Tegen het einde van de achttiende eeuw raakte de Hollandse economie in het slop en uiteindelijk viel Frankrijk het land binnen. Het is in deze periode dat vele buitenplaatsen werden verwaarloosd en afgebroken. Zoals zal blijken, ging deze ontwikkeling gedurende de gehele negentiende eeuw door, al begon tegelijkertijd elders de belangstelling voor de buitenplaats weer te groeien.

Om uit te zoeken hoeveel buitens er eigenlijk zijn verdwenen, volgt nu eerst een korte inventarisatie. Voor dit onderzoek heb ik mij beperkt tot de buitens van Amsterdammers – dat waren er al heel wat. Deze Amsterdamse buitenplaatsen lagen binnen een straal van dertig kilometer om de stad heen. De stedelingen waren overigens al in de zestiende eeuw begonnen met grond te kopen op het platteland – aanvankelijk om economische motieven: om winst te behalen met de verpachting van grond. Vanaf de zeventiende eeuw werden hier buitenplaatsen aan toegevoegd (Afb. 1).

Zo waren een aantal Noord-Hollandse droogmakerijen geliefde vestigingsplaatsen voor buitens: de Beemster en Purmer bijvoorbeeld, maar ook de Watergraafsmeer, onder de rook van Amsterdam, stond er vol mee. In aanvang was het dus vooral het gewin uit landbouw geweest dat de stedelingen had aangezet om er grond te kopen, en veel buitenplaatsen waren dan ook gecombineerd met een boerenbedrijf.

Dan waren er nog de zandgronden. Zandafgravingen, blekerijen en vaak ook landbouw waren in het begin de economische trekpleisters geweest, maar ook hier kwamen de buitenplaatsen op. 's-Graveland viel in deze categorie: voor 1625 bestond het land daar nog uit 'Onlanden, Vullingen, verlatene venen, uitgedolven en moerassige plaatsen', maar in dat jaar besloot een gezelschap Amsterdammers het te ontginnen. In het westen was het Kennemerland voor buitenplaatsen mateloos populair en goed bereikbaar, bovendien bood het duinlandschap mooie vergezichten. Vanaf de juiste plaatsen aan het Wijkermeer (nu Wijkermeerpolder) kon men Amsterdam zien liggen.

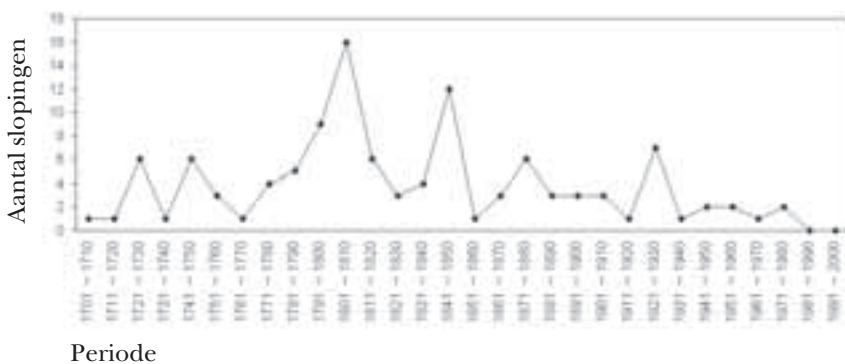
Ook aan de veenrivieren Amstel, Angsel, Gein en Vecht was het stedelijk grondbezit begonnen met de aankoop van boerenbedrijven: zelfs bij het grote Goudestein, treft men op de oudste afbeeldingen een hooiberg aan. De riviertjes raakten vervolgens in trek om hun natuurschoon, maar net zo goed was het vele vaar- en wegverkeer over trekvaart en zandpad een factor: al die passanten zouden immers de imposante buitenplaatsen zien en bewonderen!

In totaal moeten er gedurende de zeventiende en achttiende eeuw zo'n zeventienhonderd buitenplaatsen rond Amsterdam hebben gestaan. Het aantal buitens dat vervolgens is verdwenen is gigantisch. Een inventarisatie leert dat er tegenwoordig nog zo'n honderdvijftig buitenplaatsen over zijn gebleven:¹

Inventarisatie Amsterdamse buitenplaatsen per gebied		Gemiddelde hoogste waarde	Gemiddelde oppervlakte	Meeste stichtingen	Meeste afbraken	Aantalbekende buitens	Aantal nog aanwezig
Droogmakerijen	Watergraafsmeer Beemster, Purmer	f 15.000 ?	10 morgen ?	1700-1750 voor 1640?	1795-1810 eerste helft 19e eeuw	80 60?	1 1
Veenrivieren	Amstel	15.000- 20.000	10 a 30 morgen	1650-1750	1780-1800, 1820-1840	60	3
	Vecht	30.000	10 a 30 morgen	1630-1750	1810-1820, 19e eeuw	200	70
	Angsel, Gein	16.000	30 morgen	1650-1700	1810-1815, 19e eeuw	50	10
Zandgronden	's-Graveland	10.000- 40.000	20 à 40 morgen	1650-1700	1800-1820, rond 1850	20	8
	Kennemerland	10.000- 50.000	tot 200 morgen	1600-1750	1775-1850	200	50
Totaal (schatting)						670	143

Zo bezien blijkt dat de droogmakerijen helemaal kaalgeslagen zijn, terwijl elders het bestand aan buitens nog gedeeltelijk intact is gebleven. Opvallend is verder dat er al vanaf het midden van de achttiende eeuw nauwelijks nieuwe buitenplaatsen meer bij kwamen.

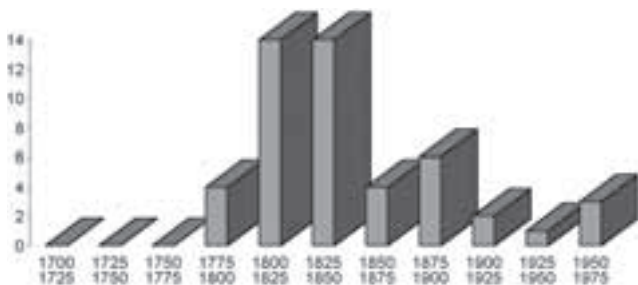
Het is echter niet gemakkelijk om vast te stellen wanneer en hoe al deze buitens zijn verdwenen, want voor zo'n regio-overstijgende inventarisatie als deze is men voornamelijk aangewezen op bestaande literatuur. Nu is er over een aantal gebieden (zoals de Vechtstreek, Kennemerland) veel gepubliceerd, maar juist in die streken waar nagenoeg geen buitenplaatsen meer bestaan (Beemster, Watergraafsmeer) wordt er ook nauwelijks onderzoek naar gepleegd. Het is überhaupt opvallend dat er over de Beemster, een polder die nota bene op de Werelderfgoedlijst van Unesco staat, eigenlijk weinig of geen historische literatuur is. Het was, hoe dan ook, binnen het bestek van dit onderzoek, niet mogelijk om voor elk gebied precies uit te vinden wanneer alle buitenplaatsen zijn afgebroken. De beste gegevens waren die over het Kennemerland, weergegeven in deze grafiek:

Sloping van buitenplaatsen in Kennemerland

De piek ligt hier duidelijk in het eerste decennium van de negentiende eeuw. De tweede piek in de jaren 1840 is enigszins vertekenend, omdat voor een aantal buitenplaatsen Van der Aa's *Aardrijkskundig woordenboek* (gepubliceerd 1839 tot '51) als ijkpunt is genomen, wat resulteerde in uitkomsten als 'verdwenen vòr 1848', in welk decennium voor 1848 is dan onbekend.

Ook voor de Vechtstreek was het dergelijke grafiek samen te stellen, zij het iets minder gedetailleerd. Er is namelijk ongelofelijk veel onderzoek gedaan naar buitenplaatsen aan de Vecht, en toch zijn er nog vele verdwenen buitens waarover eigenlijk niets bekend is!

Sloping van buitenplaatsen aan de Vecht

1700-1725	0
1725-1750	0
1750-1775	0
1775-1800	4
1800-1825	14
1825-1850	14
1850-1875	4
1875-1900	6
1900-1925	2
1925-1950	1
1950-1975	3
Niet gesloopt	68
Onbekend	72
Totaal	188

Hier valt duidelijk te zien dat in het tweede kwart van de negentiende eeuw net zo veel buitenplaatsen zijn afgebroken als in het eerste. De misère van de Franse tijd is dus zeker niet als enige verantwoordelijk voor de teloorgang van buitens! Uit de gegevens van het Kennemerland blijkt iets dergelijks: ook al zit er daar een piek in de jaren 1800-'10, in de Frans-Bataafse tijd als geheel werd daar slechts 16,8 % van het gehele buitenplaatsenbestand afgebroken. Zo geheel was de kaalslag in die jaren dus ook weer niet: in de rest van de negentiende eeuw werden net zo goed buitenplaatsen gesloopt.

Om nu te verklaren wat er is gebeurd met de buitens, het reilen en zeilen van de eigenaars bekeken worden. Hun lot is immers bepalend voor dat van de buitens zelf.

De positie van de eigenaar

De bezitters van al deze luthoven kwamen uit een zeer brede kring. Elke achttiende-eeuwse stedeling die het zich financieel kon veroorloven kon een buitenplaats kopen of aanleggen, dus het hebben van een buitenplaats was niet voorbehouden aan de bovenste laag: de regentenklasse.

Een goede doorsnede van de eigenaren van buitens tijdens de bloeitijd van de buitenplaats geeft het kohier van de Personele Quotisatie van 1742.² Voor deze bijzondere belasting werden alle Amsterdammers met een jaarinkomen boven de f600 aangeslagen, circa 13.000 in getal, iets minder dan een derde van de Amsterdamse gezinnen. Van hen bezaten er 597 een buitenplaats, ofwel ruim 1% van de Amsterdamse bevolking. Van deze 597 buitenplaatsbezitters was ongeveer de helft (49%) koopman, 22% was rentenier, terwijl schepenen, raden en andere regenten slechts 17% uitmaakten.

Uit de gegevens blijkt ook dat de allerrijkste Amsterdammers bijna allemaal een buitenplaats hadden en verder dat de regenten naar verhouding niet meer of minder buitenplaatsen hadden dan 'gewone' rijke burgers. Regenten werden *in aantal* sowieso ruimschoots overvleugeld door de kooplieden en renteniers; aan de Vecht werden slechts enkele 'grote regentenfamilies' gesignaleerd en in sommige gebieden, zoals aan de Angstel en het Gein, kwamen ze al helemaal nauwelijks voor.³ Daarentegen waren andere groepen oververtegenwoordigd, zoals de doopsgezinden.

Overigens waren de aanschafkosten van een buitenplaats, anders dan men misschien zou denken, niet al te hoog, in ieder geval niet vergeleken met de waarde van een huis in de stad. Een deftig huis in de grachtengordel kostte meer dan een halve ton, terwijl men al een aanzienlijke buitenplaats had voor f10.000 à 20.000.⁴

Een buitenplaats was uiteraard geen productieve investering. Er werd vooral pracht en praal tentoongesteld, wat geld kostte en in financieel opzicht niets opleverde. Tegenover al deze uitgaven stonden echter vaak indirecte baten. Om te beginnen betekende het bezit van een buitenplaats ook aanzien en toegang tot een netwerk van sociale contacten. Bovendien kenden veel buitens ook een gedeelte dat daadwerkelijk geld opbracht. Immers, vaak waren er ook een of meerdere boerderijen aan gekoppeld of soms andere negotie zoals een steenbakkerij, katoendrukkerij, of linnenblekerij. Het hout dat gewonnen werd uit de grote oppervlakten bos kon ook nog aardig wat opbrengen.

Of deze inkomsten opwogen tegen de uitgaven is twijfelachtig, met name wat betreft de inkomsten uit landbouw. Juist in de periode dat de buitenplaatscultuur tot volle wasdom kwam, vanaf het midden van de zeventiende eeuw, raakte de landbouw in een diepe crisis. Met name de veehouderij bracht bitter weinig op en in de jaren 1713-'20 en 1744-'65 woedde daarbij ook nog de veepest.⁵

Terwijl men in de theekeopels nog een koekje bij de thee nam, lagen bij wijze van spreken op de boerderij achter de luthof de koeien te creperen. De buitenplaatsbezitter merkte dit wel degelijk in zijn portemonnee, want de pacht-prijzen kelderden. Grondeigenaren liepen zelfs het risico verlies te draaien. De markt in landbouwgrond stagneerde, en prijzen kelderden naar een haast belachelijk laag niveau.⁶

Dat in de gouden tijd van de buitenplaats de eigenaren vaak behoorlijk moesten toeleggen op hun luthof gold ook in andere streken van Holland: de in 1713 overleden Delftenaar Pieter Teding van Berkhout beschreef zijn buitenplaats Pasgeld, gelegen aan de Vliet, als 'een lastigh stuck goedts, meer tot vermaeck als tot voordeel streckende', waarvan de opbrengsten 'in tijden van oorlogh niet hebbende konnen goetmaecken de lasten aen het gemeene landt verschuldicht en daerbij komende het onderhout der thuyne en timmeragie'.⁷ In woelige tijden kon zo'n buitenplaats dus een groot blok aan het been gaan vormen.

Er is uitgebreid onderzoek gedaan naar hoe in de achttiende eeuw de vermogens van de rijke stedelingen waren samengesteld.⁸ Zo was het aandeel van onroerend goed in de vermogens eigenlijk opvallend klein, meestal nog geen 15%. Het grootste deel was belegd in leningen aan de overheid. Bij regenten besloeg dit vaak de helft, soms zelfs twee derde van het vermogen. De obligaties aan de provincie Holland maakten hier het leeuwendeel van uit. Deze obligaties hadden een bijzonder laag rendement, netto niet meer dan 2,5%, maar daar stond tegenover dat het een erg zekere manier van beleggen was. Op deze manier kon de bezitter zonder veel moeite of risico ieder jaar een vast bedrag incasseren. Regenten hadden verder inkomsten uit de ambten die ze bekleedden, de rest van de burgerij had vaak geld zitten in handel, productie en in buitenlandse fondsen.

In het laatste kwart van de achttiende eeuw kwamen deze laatste inkomsten steeds verder op de tocht te staan. Door de politieke strubbelingen verloor de oude regentenklasse terrein: hun ambten waren niet meer zo vanzelfsprekend als voorheen. Tegelijkertijd kregen de handel en nijverheid klappen te verduren: met name na de Engelse oorlog van 1780-'84 raakte de positie van Amsterdam als stapelmarkt in het slop. Een aantal kooplieden verplaatste de aandacht naar het bankwezen, maar dit was niet voor allen weggelegd. De groep met middelgrote inkomens, waarin zich ook veel buitenplaatsbezitters bevonden, ging er op achteruit.⁹ Tekenend is dat in 1783 de klerken van de desolate boedelkamer van Amsterdam salarisverhoging kregen vanwege de grote toename van het aantal faillissementen.¹⁰

Na de omwenteling van 1795 ging het pas echt beroerd. De handel kreeg steeds meer beperkingen opgelegd door Frankrijk en de koloniën gingen verloren. Voor de handel op Engeland en de Oost moest nu een sluiproute worden genomen via de havens van noordwest-Duitsland. De invoering van het continentaal stelsel in 1806 moest worden ondervangen door smokkelhandel. Dat dit alles de handel niet ten goede kwam, spreekt vanzelf.

Als we dan kijken naar de buitenplaatsen in die jaren zien we dat de economische trend enigszins wordt gevolgd. Vòòr 1795 zijn slechts een handjevol buitenplaatsen verdwenen, voornamelijk gesloopt door de Amsterdamse makeelaar Frederik Kaal. Deze Kaal had de gewoonte om een buitenplaats aan te kopen, af te breken en vervolgens het terrein door te verkopen óf te verhuren als groentetuin. De bij de sloop vrijgekomen bouwmaterialen verkocht hij door of sloeg hij op in zijn loodsen bij de Zaagmolenpoort.¹¹

Na 1795 veranderde het beeld. Onder druk van de wel erg abrupte economische stagnatie moesten velen drastisch op hun budget bezuinigen en daarbij ging vaak de geldverslindende buitenplaats als eerste in de verkoop. Menig buitenplaats werd zo afgebroken, iets wat ook door de tijdgenoot werd opgemerkt: 'Welk een menigte puinhopen zien wij hier... Bij het afnemen van de algemene welvaart verminderen ook van tijd tot tijd, en thans met vrij snellen spoed, de Lusthuizen en Buitenplaatsen, die in tijden van overvloed en weelde gesticht zijn. ... [Nu] veranderen zij dikwerf weder in Landerijen, waarop graanen wassen of waarop vee geweid word.'¹²

Kopers waren soms speculanten, soms rijkere bureu die de grond van een buitenplaats graag bij hun eigen luthof voegden. De slopers zelf waren vaak plaatselijke aannemers, die het gebouw 'op afbraak' kochten: ze verwierven het recht het te slopen en de daarbij vrijgekomen bouwmaterialen door te verhandelen. Er moet dus een zekere markt zijn geweest voor tweedehands bouw materiaal. Verkoop betekende echter lang niet altijd sloop. Terwijl de enorme luthof Velsershoofd te Velsen in 1805 voor f 64.677 in handen viel van een sloper, werd in het zelfde jaar Elswout bij Overveen voor eenzelfde bedrag verkocht aan Willem Borski, een Amsterdams bankier die het buiten gewoon voor zijn zomers plezier bleef gebruiken.¹³ Bovendien vond een aantal buitenplaatsen een tweede leven als herberg, boerderij, fabriek of kostschool.

Ook al verdween dus lang niet alles, in die onzekere tijden moeten de buitenplaatsen die wél gesloopt zijn, een grote indruk hebben gemaakt, en in sommige ogen bijna een symbool zijn geworden voor de malaise. De Watergraafsmeer, waar naar verhouding veel gesloopt werd, lag bovendien dicht bij Amsterdam en voor een ieder was de kaalslag daar duidelijk te zien.

De grote financiële klap moest echter nog komen. De inkomsten uit staatsobligaties waren gedurende alle misère een zekere factor gebleven in het jaarinkomen van de elite. Door geldgebrek kon de overheid in 1808 en '09 echter geen uitbetaling meer doen van de rente op deze obligaties. Tot overmaat van ramp werd in 1810 op last van Napoleon zelf afgekondigd dat voortaan nog slechts een derde van de rente zou worden uitgekeerd.¹⁴ Aangezien deze obligaties zoals hierboven vermeld vaak meer dan de helft van het vermogen uitmaakten, werden velen hierdoor zwaar getroffen: de obligaties hadden door deze 'tiërcering' (van 'tierce', een derde) in feite van de ene op de andere dag nog maar een derde van de oorspronkelijke waarde. Zo kelderden de inkomens van de gehele elite, van de ene dag op de andere. De kredietwaardigheid van de kooplieden was bovendien aangetast, wat desastreus was voor de handel.

Sommigen reageerden hier anders op dan anderen. De Amsterdamse advocaat J.P. Farret besloot dat in zijn huishouden 'alle volstrekt onnoodige en alleenlijk tot aangenaamheid en vermaak strekkende uitgaven afgeschaft en nagelaten' moesten worden en verkocht zijn buiten in de Watergraafsmeer.¹⁵ Hier en daar verdween zelfs een heel complex van buitenplaatsen, zoals de aan elkaar grenzende en door leden van één familie bezeten buitens Huis te Loenen, Wallestejn en Westerklip aan de Vecht, die rond 1811 werden onttakeld.¹⁶

Echter, in het algemeen laten de jaren na 1810 helemaal geen grote stijging in het aantal gesloopte buitenplaatsen zien. Het verband tussen het aantal slopingen en de tiërcering van 1810 is dus verrassend klein. Alleen in de Vechtstreek valt in de jaren na 1810 een sloopgolfje waar te nemen, maar elders, bijvoorbeeld in het goed gedocumenteerde Kennemerland, is dit niet aan te wijzen. Het is niet ondenkbaar dat velen, na het kelderen van de waarde van obligaties, zich begonnen vast te klampen aan hun onroerende bezittingen in plaats van ook dit kapitaal door sloop vernietigd te zien. Vermoedelijk waren ook de prijzen van tweedehands bouwmaterialen gedaald, waardoor sloop minder opbracht dan voorheen.¹⁷

Na de Franse tijd was het ergste financiële leed geleden. Een hersteld vertrouwen zorgde ervoor dat de koersen van de obligaties stegen, zodat de burgers hun vermogen weer zagen toenemen. De periode 1820-'40 was vervolgens weer een tijd van economische groei.¹⁸ De buitenplaatsen kwamen toen, na een periode van sloop, weer in trek. In 1820, tien jaar na de tiërcering, begon de opmars van een nieuwe streek waar buitenplaatsen werden gevestigd: de Utrechtse Heuvelrug. Voor een aantal buitenplaatslandschappen kwam de herwaardering echter te laat: de droogmakerijen waren inmiddels fors kaalgeslagen. Ook de veenrivieren als Amstel, Angstel en Gein waren minder in trek en hier doofde de buitenplaatscultuur langzaam uit. Aan de Vecht en in het Kennemerland hielden de buitens stand, al werd het aantal gedurende de negentiende eeuw wel uitgedund.

Grondprijzen

Behalve over de vermogens van de buitenplaatsbezitters, moet ook iets worden gezegd over de waarde van de grond, want daar valt ook een interessant fenomeen waar te nemen.

In onze streken begon in het midden van de zeventiende eeuw de landbouw in het slop te raken, waardoor de pachten en grondprijzen begonnen te dalen. In de eerste helft van de achttiende eeuw bereikte deze ontwikkeling, onder andere door de aanvallen van de veepest, een dieptepunt. Niet alleen waren de pachten in deze periode lager, ook hadden vele pachters een betalingsachterstand en werden de gronden zwaar belast. Pas na 1750 kroop de landbouw uit het dal en begonnen ook de prijzen van grond weer te klimmen.

Wat heeft dit alles met buitenplaatsen te maken? Het is juist in de crisisperiode van de landbouw geweest dat de buitenplaatscultuur tot grote bloei kwam, en met name in landbouwgebieden zoals de polders en aan de veenrivieren. Zeker, ook vòòr 1650 hadden vele Amsterdammers grondbezit op het platteland, maar het aantal buitenplaatsen dat hierop was gevestigd was nog niet groot en de buitens zelf waren veelal eenvoudig. Het is opvallend dat juist toen landbouwgrond goedkoper werd, voor lagere prijzen werd aangeboden en zelfs economisch bijna onnut raakte, de meeste buitenplaatsen werden gesticht. Er was immers ineens veel meer grond beschikbaar, en nog goedkoop ook.

Zo lijkt de aanleg van buitenplaatsen veelal te worden ingegeven door de beschikbaarheid van (goedkope) grond. Toen vanaf ca. 1640 de oude kloosterbezittingen ten oosten van Utrecht in de verkoop gingen verscheen hier al snel een aantal buitens van gefortuneerde Utrechters.¹⁹ In de eerste helft van de zeventiende eeuw kwam er een groot areaal beschikbaar in de nieuw drooggemalen polders van Noord-Holland, en ook hier kwamen de buitenplaatsen op. Hierdoor kan verklaard worden waarom in 1640, toen het nog goed ging met de landbouw, de Beemster al 52 buitenplaatsen telde. Het feit dat veel van de grond vanaf de drooglegging in handen was van stedelingen, maakte hier de aanleg van buitens al in een vroeg stadium mogelijk.

Na 1750 is een omgekeerd patroon waar te nemen: de prijzen van landbouwgrond stegen, de landbouw floreerde terwijl de groei van het aantal buitenplaatsen stagneerde. Het houdt wellicht hiermee verband dat aan de Amstel en elders in de tweede helft van de achttiende eeuw een aantal buitenplaatsen werd afgesplitst van de bijbehorende landbouwgrond en afzonderlijk doorverkocht.²⁰ De grond rendeerde weer, de buitenplaats werd afgestoten.

In de Franse tijd daalde vervolgens de vraag naar buitenplaatsen tot een dieptepunt. Hoewel sommige buitenplaatsen nog altijd voor grote sommen van de hand gingen (vergelijk de bovengenoemde buitens Velseerhoofd en Elswout), was het aantal gegadigden niet groot meer. Omzetting van deze buitens in lu-

cratievere landbouwgrond moet voor sommigen, ondanks de kapitaalvernietiging, voor de hand hebben gelegen.

In de negentiende eeuw bleef de landbouw floreren, in het bijzonder de vee-teelt. De buitenplaatsen raakten echter opnieuw in trek. En daar kwam de Utrechtse Heuvelrug om de hoek kijken. Deze veelal landbouwloze streek was inmiddels door de aanleg van straatwegen beter bereikbaar geworden, maar nog belangrijke was dat de provincie hier in 1813 was overgegaan tot verkoop van tot dan toe ongebruikte heide. Goedkope grond was er dus overvloedig beschikbaar.²¹ Verder werd in 1818 het enorme terrein van Slot Zeist opgesplitst en in de verkoop gedaan.²² De aanleg van buitenplaatsen lijkt dus, na een onderbreking van de Frans-Bataafse tijd, ook hier het spoor van de goedkope grond gevolgd te hebben.

Het zojuist beschreven mogelijke verband tussen grondprijzen en rentabiliteit enerzijds en het stichten c.q. afbreken van buitenplaatsen anderzijds kan zo de verminderde belangstelling voor buitenplaatsen in de Frans-Bataafse tijd versterkt hebben en de grote sloop in landbouwgebieden als de droogmakerijen mede verklaren.

Een voorbeeld: Adrichem te Beverwijk

Hoe de problemen voor de eigenaren van een buitenplaats geweest moeten zijn, wordt prachtig geschetst door het dagboek van de Rotterdamse staatsman Gijsbert Karel van Hogendorp (1762-1834) (Afb. 2). Hij was vanaf 1795 eigenaar van de Beverwijkse buitenplaats Adrichem, tot hij deze in 1809 liet afbreken. Hoewel Van Hogendorp een Rotterdammer was, past zijn relaas toch in dit op Amsterdam georiënteerde betoog. Niet alleen was Van Hogendorps echtgenote afkomstig uit een Amsterdamse koopliedengeslacht, ook was Van Hogendorp zelf, aangezien hij begin 1795 uit zijn ambt van pensionaris van Rotterdam was ontslagen, juist in dienst getreden van het Amsterdamse handelhuis van zijn schoonfamilie.²³

Van Hogendorp was een veelschrijver, en in zijn omvangrijke archief, dat bewaard wordt in het Nationaal Archief in Den Haag, zijn een aantal aantekeningen en dagboeken over het beheer van Adrichem aanwezig.²⁴

Adrichem was een omvangrijke buitenplaats van in totaal ruim 169 morgen (ca. 144 hectare) Het grootste gedeelte bestond uit verpachte landbouwgrond, maar zo'n 50 morgen was ingeruimd voor de buitenplaats zelf, met herenhuis, tuin, oranjerie, tuinhuisen, schuren en kassen. Al met al een groot landgoed dat zich kon meten met de andere uitgestrekte buitenplaatsen in Kennemerland. De jaarlijkse opbrengsten van dit alles waren dan ook aanzienlijk, maar niet genoeg om de buitenplaats te kunnen laten voortbestaan, zoals zal blijken.

Toen in april 1795 zijn schoonmoeder stierf, kreeg Van Hogendorp de buitenplaats Adrichem toebedeeld, evenals een huis aan de Keizersgracht in Amsterdam. In eerste instantie probeerde hij Adrichem door te verkopen aan de andere erfgenamen, maar deze waren niet geïnteresseerd. Van Hogendorp begon vol goede moed dan maar zelf aan het beheer van de buitenplaats. Vanaf het begin was Van Hogendorp er al op gericht om te bezuinigen. De opbrengsten van de pacht en de verkoop van hout beraamde hij in 1796 op zo'n f 4000, echter 'de jaarlijksche uitgaven daartegen over staande, was zeer hoog geloopt door de prachtige Menagerie, de vreemde Gewassen, in stookkosten, en anderszins, de veele Broeikasten van vruchten en groenten, en het onderhoud van Pluimgraaf, Bloemist, en veel arbeidsvolk daartoe vereischt. Het sprak vanzelf dat wij Adrichem op geen zo kostbaaren voet konden houden.'

De uitheemse vogels en gewassen verdwenen, de bloemist werd bedankt en de pluimgraaf kreeg enkel nog vogels te houden die uiteindelijk in de pan zouden belanden. Zo probeerde Van Hogendorp het maximale uit de buitenplaats te persen: hij liet de groententuin zo inrichten dat er zo vroeg mogelijk tot zo laat mogelijk in het jaar van gegeten kon worden. Aan de kostbare exotische vruchten die tot dan toe in de kassen stonden te pronken had hij geen boodschap meer. Kostenbesparing was het parool: 'Ten dien einde heb ik de vruchten en groentens van den kouden grond aanmerkelijk vermeerderd, als welken eertijds schijnen in minagting geweest te zijn. De Baas is dagelijks verwonderd, dat ik zo veel Broeierij afzeg, en dat de keuken zo veel groentens verslindt.'

Van Hogendorp had landschapsarchitect Johann Georg Michaël (1738-1800) aangetrokken om de tuinaanleg te verbeteren, dat wil zeggen te vereenvoudigen: de tuin werd twee morgen groter, maar Van Hogendorp had door de versobering één man minder tuinpersoneel nodig. Sterker nog: 'al wat buiten het gezigt van het huis is' werd bos, de tuin zelf kwam alleen nog direct rondom het huis te liggen. In de nieuwe aanleg moest het oog van de bezoeker vooral aangenaam getroffen worden door 'de overweeging van het nut welk met den aanleg bedoeld is. De houtverkoop is geen gering gedeelte van het inkomen... Naar maate deeze oogmerken beter bereikt zijn, wast het genoege van den opmerksaamen beschouwer, dog vooral van den bewooner en eigenaar.'

Van meet af aan was Van Hogendorp ook zijn personeelsbestand aan het inkrimpen: na het ontslag van de bloemist had hij in 1796 vijftien mensen in dienst: een knecht, koetsier, tweede knecht, palfrenier, tuinbaas, twee tuin-knechts, de pluimgraaf, zes werklieden en een jongen.

In 1797 ontsloeg Van Hogendorp zowel zijn tuinman als de tuinarchitect Michaël. De tuinman was volgens hem 'volstrekt onbekwaam', terwijl Michaël de laan werd uitgestuurd omdat hij zijn beloften niet nakwam. Uiteindelijk nam Van

Hogendorp zelf de leiding van de tuin op zich. Hij gaf nog een tuinknecht en twee werklui hun ontslag en hoopte zo nog meer te bezuinigen. De kostbare broeikas besloot hij ook maar stil te laten leggen. ‘Blijven de tijden zo slegt, zal het aangename er eindelijk ook aanmoeten.’ Alle tierlantijnen die er nog waren aan vreemde vruchten werden weggedaan, maar Van Hogendorp verzekert ons dat ‘de overvloed van alle vruchten de groenten van den kouden grond mij meer dan troosten zullen voor het gemis van veelal ingebeelde lekkernijen.’

In februari 1800 maakt Van Hogendorp de balans op van vijf jaar Adrichem. De toon die hij aanslaat is meteen een stuk somberder dan de optimistische verhandelingen over bezuinigingen en vernieuwingen van de jaren daarvoor. Zeker, het huis is nu in goede staat, de tuin en het bos vernieuwd, de landerijen zijn voor goede prijzen verhuurd, maar de kosten zijn bitter tegengevallen. De eerste twee jaren liepen de rekeningen hoog op door de vernieuwingen, maar ook in de twee jaren daarna vielen de kosten niet mee. Het huis tocht en moet elk jaar grondig worden schoongemaakt, het bos heeft steeds verzorging nodig en het aantal personeelsleden is nog steeds omvangrijk. Van Hogendorp rekent de jaarlijkse kosten en baten voor:

Berekening Adrichem februari 1800

Kosten		Opbrengst	
Onderhoud huis	f 1000	Landerijen	f 3500
Personeel		Hout	1000
Tuinman	600	Moestuin en bos	2000
Pluimgraaf	600	Mogelijke bezuinigingen	1000
8 tuinknechts	2000		
Paarden	200		
Tuig en wagens	100		
Schuren, loodsen, hekken, bruggen, etc.	200		
Mest, run, matten	300		
Onderhoud broeierij	300		
Voedsel voor de eenden, kippen	400		
 Kosten vervoer en dubbele huishouding	 1000		
 Kosten landerijen en bos	 1650		
Onderhoud boerderijen	350		
	<hr/> f 8700		<hr/> f 7500

Afb. 2. Karel Gijsbert van Hogendorp.

Van Hogendorp rondt het verschil van *f* 1200 wijselijk naar boven af op *f* 1500, en zo is het buiten niet alleen een 'dood Capitaal', maar kost het ook nog de lieve som van anderhalf duizend gulden per jaar en een veelvoud aan frustraties.

Van Hogendorp besluit vervolgens zijn overpeinzingen: 'Wie dit ook met de tijd eens leeze, vrouw, kind, vrind, vreemdeling, die moge vrij weeten, dat ik mij met zulk een omslagtig vermaak bezwaard vinde, dat ik er te veel tijd aan besteedden moet, en dat ik met zeven kinderen, en mogelijk een agtste op zigt, geen houden er aan zie, in rampzalige tijden als deezen. Ik heb het niet gezegt, ook niet geweeten, wat het was; maar gevreesd, dat het niet wel uit zou komen. Ik heb nu geleerd, wat onderhoud van huizen, landerijen, plaatsen is, en ben er beu van.'

De sloop van Adrichem

Met Van Hogendorps loopbaan als koopman in Amsterdam had het vanaf het begin niet willen vlotten. In 1796 was hij begonnen met zijn eigen 'Handelshuis G.K. van Hogendorp & co', maar Amsterdam was niet langer het centrum van de handel: vroegere zakenrelaties lieten hun handel nu over Bremen en Hamburg lopen en Van Hogendorp moest deze trend volgen. In 1801 liet Van Hogendorp de leiding van zijn kantoor aan zijn broer over, en in de jaren daarop hield Van Hogendorp zich onder andere bezig met investeringen in een landbouwkolonie in Zuid-Afrika, die uitliep op een 'droevig fiasco'.²⁵

Al die tijd zat Van Hogendorp tegen zijn wil vast aan zijn Adrichem. Wilde hij in 1800 het huis al 'met genoeg en verlaaten, en aan eenen rijker, of dwaazer, overgeeven', in 1805 deed hij het huis en de landerijen in de verkoop. Het meer dan vijf meter lange veilingbiljet kon echter geen kopers trekken.

Van Hogendorp zat toen zo omhoog dat hij moest besluiten zijn grachtenpand aan de Keizersgracht te verkopen, en zich op Adrichem terug te trekken. De jaren daarop rentenierde hij, met vrouw en kinderen, op zijn buiten, nu dus zijn permanente woonplaats geworden. Onderwijl schreef hij zijn 'Journal d'Adrichem' en probeerde hij betrekkingen met het landsbestuur aan te knopen, want de politiek lonkte nog altijd. Nog in april 1808 schreef Van Hogendorp dat hij eigenlijk van Adrichem af wilde: 'Je tâcherai de vendre Adrichem, non

pas les terres, mais la campagne proprement-dite ... afin de n'y pas passer un quatrième hiver.'

De financiële misère die Van Hogendorp in die jaren achtervolgde, werd door hemzelf geschetst in een overpeinzing gedateerd juni 1809.²⁶ In 1795 bezat Van Hogendorp nog f 625.000, waar in de daarop volgende jaren nog f 111.000 aan geërfd geld bij kwam. Daar stonden echter grote verliezen tegenover: f 80.000 verloren in de handel, f 120.000 aan belastingen, f 100.000 aan het avontuur met de kolonisatie in Zuid-Afrika, en tenslotte nog een algeheel verlies van f 100.000 aan 'vertering'. Hierdoor bleef Van Hogendorp nog slechts f 336.000 over. Bijna een halvering aan kapitaal! 'Ik kan betuigen,' voegde Van Hogendorp er aan toe, 'dat ik in Amsterdam en in den koophandel de ongelukkigste dagen van mijn leven heb doorgebracht.'

Van Hogendorp moet Adrichem kwijt, al was het maar om zijn uitgaven te beugelen. Op 28 september 1809 tekent hij een contract met de Beverwijkse makelaar Christiaan Stumphius 'wegens de afstand en Amotie van de Heeren-Huizinge Adrichem alsmede het Koetshuis, Stalling, Orangehuis en Tuinmanswoning'. Het afscheid van de buitenplaats was emotioneel: zijn vrouw hield zich sterk, maar Van Hogendorp zelf kreeg een brok in de keel toen iemand vertelde dat mevrouw Van Hogendorp als kind de eerste steen had gelegd.²⁷

Wanneer het gezin Van Hogendorp eenmaal naar Den Haag vertrokken is, kan makelaar Christiaan Stumphius aan de slag. Stumphius (1764-1824) had vier jaar eerder al geprobeerd de landbouw- en bosgronden van Adrichem te veilen en zou in de jaren daarop met nog een aantal buitenplaatsen speculeren. In het contract draagt Van Hogendorp Stumphius op om de gebouwen 'ten meesten voordeele te amoveeren', de afbraak publiek of onderhands te verkopen, en de winst over te maken aan Van Hogendorp.

Wat de sloop ook moge opbrengen, Stumphius moet Van Hogendorp in ieder geval f 20.000 betalen voor de afbraak. Als de opbrengst minder uitvalt, heeft Stumphius 'niets voor zijne directie, blijvende het aan [Van Hogendorp] desverkiezende eenig douceur aan [Stumphius] toe te leggen.' De gebouwen moeten zo spoedig mogelijk worden gesloopt, 'om gebruik te maaken van de tegenwoordige hooge prijzen (!) en alles moet op geruimd en uit den weg gerwerkt zijn, althans binnen den tijd van drie Jaaren na ondertekening deezer.'

In eerste instantie begint Stumphius met het vellen van bomen, waarna in de eerste maanden van 1810 de bijgebouwen in de verkoop gaan: 'een Menagerie, en deszelfs groote Hoender en andere hokken', een 'grote loods, annassenbak, perzikkassen en schuttingen' en zelfs de kapitale ijskelder moet eraan geloven, 'om door den Kooper afgebroken en geslegt te worden.'

Begin 1811 ligt het middelste gedeelte van het hoofgebouw al plat; de beide vleugels staan er nog, maar Stumphius is van plan deze in hun geheel aan slopers door te verkopen. Een aanzienlijke partij schrootwerk, deuren, kozijnen, ramen, balken, lijstwerk, schilderstukjes, het grote ijzeren hek van het balkon en ruim 200.000 metselstenen en pannen liggen klaar voor de verkoop. Die verkoop valt nog niet mee: in zijn brief van 20 juli 1811 probeert Stumphius te berekenen hoeveel de bouwmaterialen eigenlijk gaan opbrengen, wat 'thans zeer moeilijk is, om de onzekerheid van gebeurtenissen die op de Prijzen spoedig een invloed van 10 à 20 pc. kunnen hebben.'

Inmiddels verwacht Stumphius uiteindelijk slechts *f* 17.000 à 18.000 te gaan beuren voor de bouwmaterialen. Dat betekent dat hij er een paar duizend gulden bij gaat inschieten, want in het contract was bepaald dat Van Hogendorp minstens *f* 20.000 zou gaan verdienen aan de afbraak! Stumphius wijst op de slechte economische omstandigheden: 'De Tiersseering heeft daarop wel de Grootste invloed gehad, waardoor het Timmeren tot vermaak geheel ophoud.' Waarna Stumphius Van Hogendorp verzoekt zijn medelijden te tonen: 'Verplicht aan het Contract is 't alleen uw goedheid eenige Consideratie door de ongelukkige tijd, waardoor de vermindering voorkomt te bepalen.'

Nu 'de goederen thans onverkoopbaar zijn', blijkt dus dat Stumphius zich lelijk had verkeken op de mogelijkheid winst te maken met deze afbraak! In 1812 is de situatie voor Stumphius nauwelijks beter: 'Ik zal niet spreken van de schade die ik lijde, door het weinig debiet en lage prijzen, maar aan het Koop Contract van betaaling voldoen, hoopende bij UwEd goedheid van uitstel bij afloop op uwe weldenkendheid.'

De weldenkendheid van Van Hogendorp wordt echter danig op de proef gesteld, want in 1816, de gebouwen zijn inmiddels volledig gesloopt, meldt zijn rentmeester J. Karshof dat het puin nog steeds niet is opgeruimd en vooral dat Stumphius nog steeds niet heeft betaald: 'die man schijnt wel boven de wet te willen zijn, zijnen medeburgers te plagen en zelve zijnen pligt niet te doen.'

De sloop betekende het einde van de buitenplaats Adrichem. De gronden hield Van Hogendorp echter in bezit, deze werden voor hem bestierd door genoemde rentmeester. Een aantal financiële overzichten uit de periode 1812-1827 is bewaard gebleven en hieruit valt op te maken dat de gronden na de sloop van het buitenhuis eindelijk winst opbrachten, al was deze aanvankelijk bescheiden.

Met de sloping zelf verdiende Van Hogendorp *f* 20.000, al hield Stumphius er dus waarschijnlijk verlies aan over. *f* 20.000 is toch geen geringe som, als men bedenkt dat voor dat geld al hele buitenplaatsen mét grond te koop waren!

Tot slot

In de Frans-Bataafse tijd werd dus wel degelijk een zeker aantal buitenplaatsen onttakeld, maar dit proces zette zich op veel plaatsen voort in de rest van de negentiende eeuw. Deze golf van afbraken voltrok zich zowel voor kleine als grote buitenplaatsen: van dwergjes die bij hun burens werden gevoegd, tot complete landgoederen als Adrichem. De slopingen van de Frans-Bataafse tijd maakten begrijpelijkerwijze op de tijdgenoot een grote indruk, omdat ze een weerspiegeling leken van het slechte economische tij. Over latere slopingen werd minder gerept, maar ook deze vonden wel degelijk plaats. Juist de tiërceering van 1810 die vaak als cruciale factor wordt genoemd, blijkt in werkelijkheid geen bijzonder grote invloed te hebben gehad.

Al met al is het laatste woord over de geschiedenis van de buitenplaats nog niet gezegd. Van veel verdwenen buitens is eigenlijk nauwelijks iets bekend, maar nog altijd blijft nieuwe informatie aan het licht komen. Hopelijk is dit onderzoek bovendien een aanzet tot een bredere, regio-overstijgende kijk op de buitenplaats, waarin ook de economische factoren kunnen worden meegewogen.

Roel Mulder

Noten

1. R.G. Mulder, *Op afbraak: de sloop van buitenplaatsen in de periode 1780-1830*, Utrecht 2006 (doctoraalscriptie), 29. Mijn telling bracht me op ca. 670; daar komen dan nog bij de buitenplaatsen aan de Overtoom, Amstelveenseweg, de andere veenriviertjes zoals Gaasp en Bullewijk, en elders; zo is een getal van 700 aannemelijk.
2. H.A. Diederiks, 'Stedeling en buitenplaats', in: *Jaarboek van het genootschap Amstelodamum*, 68 (1976), 108-121. Mr. W.F.H. Oldewelt, *Kohier van de personeele quotisatie te Amsterdam over het jaar 1742*, Amsterdam 1945.
3. Dr. R. van Lutternvelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht*, Lochem 1948, 16-27; Marijke Carasso-Kok en Jan Slofstra (redactie), *Het Gein, levensloop van een rivier*, Abcoude 1998, 94.
4. Voorbeelden o.a. in 'Huizen en buitenplaatsen in de 18e eeuw', in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam*, 29 (1942), 138-139.
5. Jan Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950: veranderingen en verscheidenheid*, Meppel, 1992, 166.
6. Ad van der Woude, 'De ontwikkeling van de pacht prijs van grasland in Noord-Holland en het vraagstuk van de winstgevendheid in de agrarische sector (1570-1800)' in: Dr. Ad van der Woude, *Leven met geschiedenis. Theorie, praktijk en toepassing van historische kennis*, Amsterdam 2000, 325-337, aldaar 327.
7. Dr. C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950, een sociologische benadering*, Amsterdam 1986., 83.
8. Zie o.a. J.J. de Jong, *Een deftig bestaan. Het dagelijks leven van regenten in de 17de en 18de eeuw*, Utrecht/Antwerpen 1987.

9. Prof. dr. E.H. Kossmann, *De lage landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam/Brussel 1979, 13.
10. Mr. W.F.H. Oldewelt, 'Twee eeuwen Amsterdamse faillissementen en het verloop van de conjunctuur (1636 tot 1838)', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 75 (1962), 421-435, aldaar 427.
11. I.H. van Eeghen, 'Wester Amstel., Frederik Kaal en Jean de Neufville', in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam*, 69 (1982), 36-39.
12. A. Loosjes et al., *Hollands Arkadia of wandelingen in de omstreeken van Haarlem*, Haarlem 1804-1805, 363-364. Geciteerd in: Christian Bertram, *Noord-Hollands Arcadia*, Alphen aan den Rijn 2005, 8.
13. Johan E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*, Haarlem 1903-1905, 965; H.W.M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*, Alphen aan den Rijn, 1982., 237 noot 30.
14. Dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, 'De Patriotse-Bataafse-Franse tijd (1780-1813)', in: Prof. Dr. J.H. van Stuijvenberg (red.), *De economische geschiedenis van Nederland*, Groningen 1977, 157-200, aldaar 190-191.
15. J.H. Kruizinga, L. Janszen en A.A. Kok, *Watergraafsmeer. Eens een parel aan de kroon van Amsterdam*, Amsterdam 1948, 121-122.
16. E. Munnig Schmidt en A.J.A.M. Lisman, *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel : historische beschrijvingen en afbeeldingen van kastelen, buitenplaatsen, stads- en dorpsgezichten aan de Vecht en de Angstel-van Zuilen tot Muideren*, Alphen aan den Rijn 1997 (vierde druk), 158.
17. Zie verderop in het gedeelte over de sloop van Adrichem.
18. Jan Luiten van Zanden en Arthur van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling*, z.p. 2000, 122, 151.
19. Sabine Broekhoven en Sonja Barends, *De Bilt, geschiedenis en architectuur*, Zeist 1995, 27.
20. J.W. Groesbeek, *Amstelveen, acht eeuwen geschiedenis*, Haarlem 1966, 155,163,177. Bertram, *Noord-Hollands Arcadia*, 194.
21. Gaasbeek, *Driebergen*, 26-27.
22. Fred Gaasbeek, Saskia van Ginkel-Meester, *Driebergen-Rijsenburg, geschiedenis en architectuur*, Zeist 1996, 26-27; Catharina L. van Groningen, *De wooncultuur op de Stichtse lustwarande van de zeventiende tot de twintigste eeuw*, Utrecht 2003, 397.
23. Drs. W.G. van der Moer, 'Inleiding', in: G.K. van Hogendorp, *Journal d'Adrichem (1806-1809) en Journal de La Haye (1810-1813)*, 's-Gravenhage 1981, I-XLVIII, aldaar XXI.
24. Nationaal Archief, archief G.K. van Hogendorp, inv. nr. 164.
25. L.G.J. Verberne, 'Gijsbert Karel van Hogendorp en Zuid-Afrika', in: *De spiegel van het Verleden* (Utrecht 1947), 69-143. Geciteerd in: *Journal Adrichem* XXXII.
26. Van der Moer, 'Inleiding', XLVIII.
27. Van Hogendorp, *Journal d'Adrichem*, 285.

Abraham Rutgers en Ludolf Backhuysen samen op het ijs

Het is al zo lang geleden dat er op de Vecht geschaatst kon worden dat het de redactie aardig leek na weer een zachte winter om nevenstaande tekening te publiceren. Die werd onlangs gevonden in de beroemde bibliotheek van de Albertina in Wenen door de heer H. Over de Linden. Hij vroeg mevrouw I. Kemperman te Weesp waar de tekening gemaakt zou kunnen zijn. En zij vroeg dat weer aan ondergetekende. Het betreft een aquarel in kleur van 19x30 cm, achterop de kopie staat 'Abraham Rutgers (1632-'99) en Ludolf Backhuysen (1631-1708)' als de originators ervan. Het inventarisnummer is 10015.

In het jaarboekje van 2004 werden al twee ijsgezichten van Abraham Rutgers opgenomen, die uit zijn schetsboekje komen. Dat boekje wordt bewaard in het Museum Van Gijn te Dordrecht. Rutgers had in 1682 het buiten Hoogevecht

aan het Zandpad in Maarssen gekocht en zijn schetsen dateren van na die tijd. Ook de aquarel zal nadien ontstaan zijn, waarschijnlijk 1686/7. Nu blijkt uit de schetsen van Rutgers dat hij een echte amateur tekenaar was, de hiernaast staande tekening is, althans die van de beide schaatsers op de voorgrond, van veel betere kwaliteit. Daarin herkent men een professionele hand, die van Backhuysen blijkt te zijn. Backhuysen is beroemd als marine schilder maar heeft in dit geval kennelijk zijn vriend Rutgers een ijsgezicht helpen maken. Hoe zou de band met Ludolf Backhuysen zijn ontstaan? Rutgers was getrouwd met Anna van Hoek (1641-'74) wiens jongere zuster Suzanna van Hoek (1646-'93), die met Pieter de Wolff (1646-'91) trouwde, door Backhuysen al in 1680 een geboortewens had laten tekenen bij de geboorte van hun zoon Jean. Ook liet zij Backhuysen een portret schilderen van haar man. Voor andere familieleden maakte Backhuysen eveneens schilderijen en tekeningen. Anna's neef Adriaan van Hoek (1638-1703) was getrouwd met hun beider nicht Cornelia Bierens (1649-1719). Zij waren de bouwheer en -vrouw in 1683 van de buitenplaats Nieuwerhoek onder Loenen. Backhuysen heeft daarvan een tekening gemaakt (zie Jb. Niftarlake 1996 blz.54 en 55), schilderde naar aanleiding daarvan een schilderij en ook een van hun zoon Jacob, staande naast een nog op Nieuwerhoek aanwezige siervaas. Er waren derhalve verscheidene verbanden tussen Backhuysen en leden van de familie Van Hoek. De aquarel is gemaakt vanaf de oever van de scheisloot, die het buiten Otterspoor scheidde van het jaagpad langs de Vecht met zicht op het lage land van de boerderij Op Slijk aan de westkant van de Vecht. Boven het paard dat de slee trekt is Geesbergen te zien met links daarvan door de kale bomen Spruytenburg, dat sinds de 19de eeuw Leeuwenburg heet. Geheel links is naar schrijvers mening op de tekening de oude toegangspoort van Otterspoor te zien zoals die is afgebeeld op etsgravure nr. 22 van het boek *De Zegepraalende Vecht*. De huidige eigenaar van Leeuwenburg is de mening toegedaan dat het hier de poort van Hoogevecht betreft, zoals die summier is afgebeeld op blz. 40 van het jaarboek 2004.

E. Munnig Schmidt

2007 Loenen

Kerkkroon, 't Veldhoen, Wiessenburg en Den Haring

Onze speurtocht naar de verdwenen buitenplaatsen, die de oostoever van de Angstel in vroeger tijden hebben gesierd, naar het zuiden voortzettend, komt allereerst **Kerkkroon** in ons vizier, waarna **'t Veldhoen**, **Wiessenburg** en **Den Haring** volgen. Aan de zuidzijde werd **Den Haring** begrensd door het gelukkig nog bestaande **Valkenheyning**, grenzend aan de landscheiding met het gerecht Loendersloot. (Afb. 1.) De bijbehorende landerijen lagen, voorzover zij aan de tuinen van de landhuizen aansloten, in de polder Oostzijds, vanaf de Angstel gerekend, ofwel tot de Wetering, maar meestal tot over de Indijk *te halver sloot*. De 19de eeuwse rechtlijnige doorsnijdingen van de, vanuit de meanderende Angstel ontwikkelde verkavelingsstructuur, die de spoorlijn (tweede kwart 19de eeuw) en het Amsterdam-Rijnkanaal (laatste kwart 19de eeuw) veroorzaakten, hebben soms ingrijpende gevolgen gehad voor de mogelijkheden tot het behoud van een agrarische functie voor de bij de buitenplaatsen behorende boerderijen. De in de zeventiger jaren van de vorige eeuw uitgevoerde ruilverkaveling vormde het sluitstuk van de geleidelijke veranderingen.

De ontstaansgeschiedenis van de vier genoemde buitenplaatsen is door het ontbreken van Abcoude archivalia van vóór 1672 lastig te achterhalen. De archieven van het Gerecht Abcoude-Baambrugge zijn in het rampjaar 1672 verloren gegaan; zij beginnen daardoor eerst in 1682. Van **Den Haring**, **'t Veldhoen** en **Kerkkroon** is het vrijwel zeker dat deze buitenplaatsen in het rampjaar 1672 reeds bestonden; de architectuur, zoals deze blijkt uit de gravures die zijn opgenomen in het boekwerk *Hollands Arcadia* van A. Rademaker uit 1729/'30 maakt dit duidelijk. Van **Wiessenburg** is daarin geen gravure opgenomen, terwijl het toch als belending reeds in 1700 wordt getoond op de kaart van Gerrit Drogenham, waarvan een gedeelte in Afb. 1 is weergegeven.

Kerkkroon, later Kroonenstein

Deze verandering van naam heeft in de jaren rond 1800 plaats gevonden; op de hekpilaren staat **Kroone Steyn**.

De ontstaansgeschiedenis van **Kerkkroon** is, zoals gezegd, lastig te achterhalen. Aan de archivalia van na 1682 kan ontleend worden dat *seeckere Gosewijn de Cocq, gehuwd met Aletta van de Veen, wonende te Amsterdam, in 1687 Kerkkroon koopt met*

Afb. 1. Kaart van Gerrit Drogenham, zuidelijk gedeelte van Gerecht Abcoude-Baambrugge.

23 mergen lant, erf en tuin voor f 8.500,-. Gosewijn koopt de buitenplaats van de gezamenlijke erfgenamen van Dionys Bailli en diens echtgenote, Johanna van Beringen, beiden overleden.¹ Dionys Bailli behoorde tot een geslacht dat in het gebied ten zuiden van onze omgeving geworteld was.

De architectuur van **Kerkkroon** (Afb 2.) laat zich vergelijken met het gebouw van **Paddenburg**, (Afb 3.) waarvan wij door een jaartalsteen in de gevel het bouwjaar kennen: 1664. De details wijken enigszins af, maar geven geen aanleiding de bouw eerder of wellicht later dan 1664 te stellen; veiligheidshalve kan het zesde decennium van de 17de eeuw als bouwperiode worden aangenomen.

Merkwaardig is wel dat de hoofdingang zich niet duidelijk manifesteert. Hoewel in het rechter deel van de voorgevel één, mogelijk zelfs twee, kleinere ramen zijn getekend, die een ingangspartij zouden kunnen markeren, lijkt de ruimte daartussen onvoldoende voor een hoofdingang. Wellicht zou deze ingang aan de rechterzijde om de hoek kunnen worden gevonden, maar dat zou zeer ongebruikelijk zijn. Weliswaar bood de bouw in het buitengebied grotere

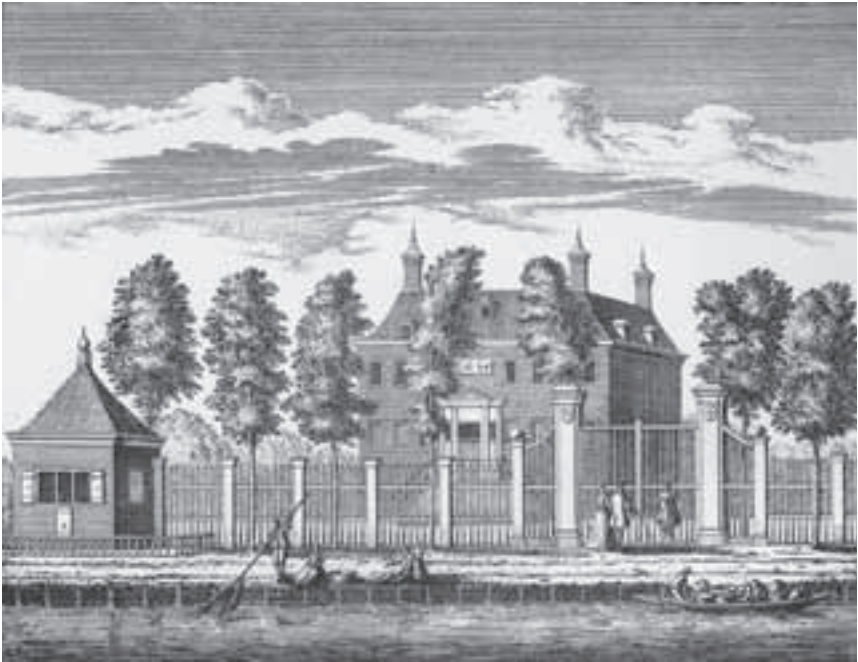
Afb. 2. De Kerkkroon, toebehorende mejuf. 'de Weduwe Philips van Kemmena'. (Holl. Arcadia nr. 88)

vrijheden dan in de stad, waar de straat de enige benadering was en derhalve de voorgevel de enige plaats voor een toegangspartij, maar zeker in de beginperiode van het buitenhuis was het aanbrengen van ramen in de zijgevels de belangrijkste toegepaste vrijheid.

De achtergevel was daardoor minder belangrijk en bood gelegenheid voor een connectie met bijgebouwen.

In de Vechtstreek, waar weg en rivier genoeg tussenruimte boden voor het situeren van een buitenhuis met tuinen, was dat anders waardoor twee voorgevels konden worden geconcipeerd, zowel naar de weg, als naar de rivier.

Hoe het ook zij, het gebouw van **Kerkkroon**, zoals het zich op Afb. 2 aan ons voordoet, straalt een zekere ongenaakbaarheid uit, terwijl uit de archieven onvoldoende aanwijzingen over Dionys Bailly naar voren kwamen om te veronderstellen dat deze typering ook op hem als bouwheer van toepassing was. Hij werd geboren in 1587 en is in 1613 voor de eerste maal getrouwd Hij behoorde

Afb. 3. Paddenburg. (Holl. Arcadia nr. 84)

tot een geslacht, dat in het gebied rond Utrecht geworteld was, maar door de aanleg van het Zand en Jaagpad en, vrij snel daarna, de totstandkoming van een geregelde dienst per trekschuit, werd de verbinding met onze omgeving ook vanuit Utrecht belangrijk verbeterd.

De gezamenlijke erfgenamen van Dionys Bailli en zijn echtgenote, Johanna van Beringen verkochten zoals reeds gemeld dit buiten met alle meubilair in 1687 aan Gosewijn de Cocq voor *f*8500. Hierbij zij nog aangetekend dat in 1685 de boerderij **Nieuwendijk**, direct aanpalend aan de zuidzijde van de buitenplaats **Langverswegen**, bezit was van zekere advocaat Cocq, doch hiermee is voorshands geen relatie duidelijk geworden.²

Ook het geslacht De Cocq wortelt in het midden van het land en komt dan vaak voor met een toevoeging als:

De Cocq van Heeswijk, van Neerijnen, van Hemert en meerdere andere. Een relatie met deze geslachten uit de 14de en de 15de eeuw met de familie van Gosewijn de Cocq is uit de archivalia echter niet naar voren gekomen.³

De familie De Cocq bijna een eeuw eigenaar

Doordat in de familie De Cocq vererving in rechte lijn van afstamming plaats vond, zijn daarvan, althans in de gerechtelijke archieven van Abcoude-Baambrugge, weinig blijken aangetroffen. Voor het eerst in 1741, wanneer het extract van een akte van een Amsterdamse notaris in de dorpsdossiers wordt opgenomen, is het mogelijk de voortgang nader te reconstrueren.⁴ Uit deze akte kan geconcludeerd worden dat de buitenplaats is vererfd van Gosewijn de Cocq op zijn dochter Maria de Cocq (16.-1742), die de volledige beschikking over huis en landerijen had verkregen. In een akte van bekendheid, uit 1759, wordt te dien aanzien gesteld dat Maria de Cocq het enig overgebleven kind was van Gosewijn de Cocq en zijn echtgenote⁵ Een zoon was op nog minderjarige leeftijd overleden.

Maria de Cocq is tweemaal met Amsterdamse kooplieden getrouwd geweest, eerst met Hendrik Momber, die haar twee dochters naliet, en voor de tweede maal met Philippus van Kemmena, van wie zij opnieuw weduwe werd, hetgeen ook blijkt uit het bijschrift bij Afb. 2.

Blijkens het testament van Maria de Cocq uit 1741 zijn haar twee dochters getrouwd, respectievelijk Gosewina Maria Momber (1698-1775) met Bartholomeus van den Santheuvel (1692-1770) en Henrietta Catharina Momber met Louis Assenborgh. De beide schoonzons werden aangewezen als executeurs testamentair.

Tot de boedel behoorden behalve obligaties, de buitenplaats en een huis op de Gelderse kade tussen de Boomsloot en de Ridderstraat.⁶

Na haar overlijden in 1742 werd de buitenplaats toegedeeld aan de jongste dochter uit haar eerste huwelijk Henrietta Momber voor een bedrag van f 13.000,- zulks in mindering van haar erfdeel, doch zij zag daarvan af. Ook de oudste dochter, waarmee overigens in der minne gedeeld werd zag van de buitenplaats af. Uit het tweede huwelijk van Maria de Cocq waren geen kinderen voortgekomen.

Het hierboven gememoreerde testament van vrouwe Maria de Cocq behelst nog een bijzondere bepaling: *Nog begeerde de testatrice dat juffrouw Nevius, zoo lange dezelve zal willen, op de voornoemde buijtenplaats zal moeten wonen voor de somma van f 250,-'s jaars, mits dat dezelve die buijtenplaats zal moeten onderhouden als een ordentelijk huurder ten zijnen kosten verplicht is te doen.*

Eerst in 1759 komt het tot een boedelscheiding tussen de beide dochters van Maria de Cocq, waaruit opnieuw blijkt dat de dochter, aan wie de buitenplaats was toegedacht ten laste van haar erfportie, daarvan afzag, zo ook haar zuster, zodat e.e.a. tot een verkoop zou moeten leiden Voor het overige is de scheiding

tussen de beide dochters evenredig en finaal. Over de huurster wordt niet meer gerept; maar men is dan al weer 18 jaar verder.⁷ Wel wordt dezerzijds verondersteld, dat de buitenplaats vele jaren verhuurd is geweest, hoewel huurcontracten in de gerechtelijke archieven noch in de notariële dossiers werden aangetroffen.

Andere eigenaren

Het heeft er alle schijn van dat de familie De Cocq enigszins ambivalent stond tegenover het bezit van de buitenplaats: géén van beide dochters wenste de plaats uit de boedel van hun moeder over te nemen, terwijl anderzijds verkoop vooralsnog uitbleef. Deze verkoop geschiedt uiteindelijk pas in 1776 door kleinkinderen van Maria de Cocq – o.a. de naar zijn vader genoemde Bartholomeus van den Santheuvel jr.- aan Willem Huijghens, (1714-'86), heer van Honcoop, burgemeester van de stad Amsterdam, voor *f* 16.600,-.⁸ Ook van het beheer van de plaats door burgemeester Huijghens zijn geen gegevens aangetroffen en 10 jaar later werd een estimatie verricht ten behoeve van *liniae collateralis*, (*f*10.000,-) waaruit blijkt dat burgemeester Huijghens is overleden zonder kinderen na te laten.⁹

In 1789 werd opnieuw een estimatie opgemaakt wegens het overlijden van Elisabeth Boendermaker (1719-'88), weduwe van mr. Willem Huijghens, waarbij de waarde van de buitenplaats werd bepaald op *f* 11.000,-.

De boedelscheiding van wijlen Willem Huijghens en Elisabeth Boendermaker dateert van 1791, waarbij de buitenplaats vererfde op de kinderen van Antonia Huijghens, een reeds overleden zuster van burgemeester Huijghens. Nog dezelfde dag sloten deze kinderen, Agneta Afriana Catharina baronesse van Pabst en haar broer Johan Mauritz, *zijnde de enige nog levende nakomelingen van wijlen Vrouwe Antonia Huijghens in haar huwelijk verwekt door mede wijlen de Hoog-WelGeb Heer Rudolph Willem Baron van Pabst, Heere van Wolfsweerde etc.etc.* burgemeester en raad van de Stad Wageningen, een overeenkomst waarbij de buitenplaats, dan **Kroonenstein** geheten, toegedeeld werd aan Agneta, de baronesse, terwijl haar broer een pakhuis verwierf; het verschil in waarde werd middels effecten vereffend.¹⁰

Het geslacht van Pabst behoort tot de zogenaamde oude adel, zulks in tegenstelling tot de personen die door koning Willem I en daarna in de adelstand werden verheven, die tot de nieuwe adel worden gerekend. Het was evenwel koning Frederik van Pruisen die in 1712 bij diploma Johann Hendrik von Pabst en diens oom Johann Mauritz erkende als behorende tot de Pruisische adel. In overeenstemming daarmee werd in 1815 Johan Mauritz van Pabst, vrijheer van Wolfswaard, heer van Bingerden en Hoencoop, broer van Agneta, benoemd in de ridderschap van Gelderland. Vermeldenswaard is nog dat uit een

register, opgemaakt voor het jaar 1808 ten behoeve van een speciale belasting (vereiste opbrengst f 3.000.000,- voor Napoleon) valt op te maken dat de baronesse zich niet zo gemakkelijk bij de aanslag neerlegde: *Jonkvrouwe A.A. C. van Pabst occuperende de Hofstede Kroonenstein alhier, dog sustinerende niet in deze belasting gehouden te zijn te contribueren als deszelfs domicilium houdende te Emmerik en also bij wijze van schikking f 105,-* (de eigenaar van 't Veldhoen werd aangeslagen voor f 131,-, die van **Den Haring** voor f 84,-).¹¹

In 1814 is barones Agneta van Pabst overleden, waarna haar broer, mr. Johan Mauritz baron van Pabst, vrijheer van de Hooge en Lage Heerlijkheid Wolfsweerde, heer van Bingerden en Honcoop etc.etc. wonende te Bingerden, canton Doesburg, de eigendom van **Kroonenstein** verwierf.

Daar hij zag aankomen dat zijn geslacht zou uitsterven, machtigde hij een Amsterdamse makelaar om de buitenplaats publiek of uit de hand te verkopen., hetgeen in het voorjaar van 1816 zijn beslag kreeg.¹²

Aanvankelijk was Johannes Henricus Hingman de koper, doch door diens overlijden in datzelfde jaar 1816 moest zijn in Amsterdam wonende weduwe, Clasi-na Wilhelmina Valkhoff, de aankoop afronden. Zij betaalde voor de buitenplaats met inbegrip van alle tuin- en tuinhansgereedschappen, tuinsieraden, met de broeiramen en -kasten, en de aanhorige landerijen f 16.000,-.

Het echtpaar Hingman-Valkhoff ontmoetten wij al eerder, nl. bij de buitenplaats **Vreede Rijk**, door Hingman in 1808 op een veiling gekocht en door hem en zijn echtgenote als zomerverblijf gebruikt tot zijn overlijden in 1816,¹³

Terwijl zij reeds verblijf hield op **Kroonenstein** regelde de weduwe Hingman de nalatenschap inclusief de verkoop van **Vreede Rijk**, totdat zij in 1820 in staat was om ook **Kroonenstein** weer van de hand te doen en wel voor f 20.500,-.¹⁴

De nieuwe eigenaar, Jacobus Meertens, ging op de buitenplaats wonen, doch hij emigreerde blijkbaar onverwacht. Immers twee jaar later werd de buitenplaats door een tweetal makelaars in zijn opdracht van de hand gedaan, waarbij van hem vermeld wordt: *gewoond hebbende in Abcoude-Baambrugge, en vertrokken naar de kolonie Demerary [West-Indië].*¹⁵

De volgende eigenaar werd Karel (Carl) van Walree (1784-1832), rentenier te Amsterdam, die op Herengracht 470 woonde met zijn vrouw Maria Elisabeth van de Sande (1781-1821).

In opdracht van de vertrokken heer Meertens werden door de makelaar Sappas nog enige meubilaire goederen op de buitenplaats verkocht, waaronder een filtreermachine, 3 kolenhaarden, 5 potkachels, een boerenwagen, een 'plaisierschuit', een 'zonnenspheer', een praam en tuinmeubelen.¹⁶

Afb. 4. Kroonenstein en Breeëvecht gemarkeerd.

Het einde nadert

De nieuwe eigenaar, Carl of Karel van Walree (1784-1832) die in Amsterdam op Herengracht 470 (niet 555 zoals in Jb. Niftarlake 1991 staat) woonde, had in 1821 voor *f* 50.400 al de buitenplaats **Breeëvecht** onder Vreeland op een veiling gekocht voor *f* 50.400,- en nam ruim een jaar later het daarbij aansluitende **Kroonenstein** over (Afb. 4 en 5). Hierdoor was het mogelijk van de Vecht over eigen terrein naar de Angstel te rijden of wandelen. Dit was daarom zo gunstig omdat hij aan de Angstel de trekschuit naar Amsterdam of Utrecht kon nemen, in plaats van zich de omweg via Nieuwersluis te moeten getroosten.¹⁷

Hij woonde op het huis Herengracht 470 in Amsterdam en blijkt **Kroonenstein** te hebben verhuurd, waardoor wij opnieuw kunnen kennismaken met een familie, die juist in die jaren een moeilijke periode doormaakte, waardoor voor hen huren het meest voor de hand lag. Het betreft het jonge echtpaar Jan Jansen – Johanna Christina Viruly, die later op **Middelvaart** in voor hen wat rustiger omstandigheden zouden wonen.¹⁸

In de familie Viruly werd vooral door de vader, Jan Dionijs Viruly, de echtverbintenis die hun dochter Johanna zou aangaan met de van eenvoudiger komaf zijnde Jan Jansen gezien als een *mésalliance* die hij maar moeilijk kon accepte-

Afb. 5. De 19e eeuwse kaart toont ook de laan van Kroonenstein naar Breeëvecht. (Grote hist, prov. atlas 1849-'50)

ren. Zijn koopmansgeslacht voert terug tot in de 15de eeuw, deels in Vlaanderen, waar het met name in de 16de/17de eeuw een rol speelde bij de Remonstranten. Vanaf de 16de eeuw was dit geslacht ook in Rotterdam gevestigd.¹⁹

Jan Dionijs Viruly, de vader van Johanna Christina, woonde, na in Rotterdam de stiel van zijn voorvaderen te hebben uitgeoefend, in Den Haag, maar zijn echtgenote vestigde zich op **Kroonenstein**, daarmede aan haar dochter Johanna, die inmiddels ook reeds twee kindertjes het leven had geschonken, de mogelijkheid tot een warm thuis biedend. Het huwelijk werd eerst in November 1822 gesloten, waarna deze beide kinderen konden worden geëcht.

De verwijdering met de vader zal in de eerste jaren schier onoverkomelijk zijn geweest en lijkt tot een tijdelijke scheuring in de familie te hebben geleid. Een voorbeeld daarvan is de regeling van de nalatenschap van de moeder – zij overleed eind 1826 op **Kroonenstein** –, die door Johanna bij procuratie aan Jan Jansen werd opgedragen.²⁰ De vader en de beide andere dochters worden nauwelijks genoemd, waaruit blijkt dat de scheuring in de familie nog steeds tamelijk actueel was.

Toch heeft de tijd ook deze wond enigermate weten te helen: Het oudste kind van het jonge echtpaar werd, geboren in 1820, in de geboorteakte vermeld als Jan Jansen, maar in 1823 werd de betreffende geboorteakte officieel gewijzigd, zodat deze oudste zoon verder als Jan Dionijs Jansen in het leven stond, genoemd naar zijn grootvader !

Anderzijds heeft de moeder bij het opmaken van haar testament geconstateerd dat al haar kinderen bij hun huwelijk een legaat hadden ontvangen van f 15.000,- doch dat dit niet was uitgekeerd aan Johanna bij haar huwelijk met Jan Jansen. Dit zou bij de afwikkeling van haar nalatenschap moeten worden rechtgezet, inclusief de rente, opdat al haar dochters gelijkberechtigd zouden zijn.

In 1833 kocht Willem Hendrik Gompertz **Kroonenstein**, eigenaar van een loodgieterij en -pletterij te Amsterdam, van de erven Walree voor f 14.300. Hij heeft de plaats of niet kunnen of niet willen verhuren.

Nadat het gezin van Jan Jansen een korte periode op **Bergvliet** (een nog te bespreken buitenplaats dichterbij Abcoude gelegen, namelijk ten zuiden van **Vreede Rijk**) had gewoond, heeft Jan Jansen in september 1835 de qua woonhuis in vergelijking met **Kroonenstein** wat bescheidener buitenplaats **Middelvaart** op een publieke veiling verworven en is zijn gezin daarheen verhuisd.

Voor zijn echtgenote, Johanna Christina Viruly is dit nieuwe woonhuis slechts een korte vreugde geweest. Zij overleed op **Middelvaart** in 1838, haar echtgenoot met vijf nog onmondige kinderen achterlatend. Van deze kinderen is een dochter, Johanna Jansen, later getrouwd met Jan Jacob van Voorthuijsen, die burgemeester werd van de gemeente Abcoude-Baambrugge. De oudste nog bewaarde grafstede op de begraafplaats van Baambrugge, een grafkelder, draagt op de dekplaat de namen van Jan Jansen en zijn echtgenote, met ook hun dochter, Johanna Jansen en haar echtgenoot burgemeester J.J. van Voorthuijsen en hun kindje Johanna Christina, genoemd naar haar grootmoeder, dat slechts 3 maanden oud werd.

Bij de verhuizing van het gezin van Jan Jansen naar **Bergvliet** werd **Kroonenstein** door hen onbewoond achtergelaten. De gevolgen bleven niet uit: in 1839 werd bij de burgemeester van Abcoude-Baambrugge aangifte gedaan van de diefstal uit de vijver van een visnet, *waarin nog enige vissen waren*, terwijl in mei 1840 opnieuw aangifte werd gedaan, nu van vermissing van tot de dakbedekking behorende stukken lood en van een loden pijp, waarbij aantekening: *Men heeft geen verdenkingen ten aanzien van de dader*.

Het einde van de buitenplaats komt dan snel in zicht. In 1842 werden tegelijk met tientallen op de buitenplaats staande bomen, ook de afbraak van het herenhuis, de keuken, het washok en verdere getimmerden ten verkoop aange-

boden. Daarbij werd bepaald, dat de muur tussen de af te breken keuken en de te handhaven stal moest worden gehandhaafd en gerepareerd.²¹ Mogelijk is het nog bestaande huis dat resterende deel van het stalgebouw; of wellicht de voormalige koetsiers/tuinmanswoning.

In datzelfde jaar 1842, nadat de sloop had plaats gevonden kwam de ondergrond met de gehandhaafde gebouwen, het koetshuis, de stal en de tuinmanswoning, in handen van Jan van Doorn, veehouder, waarmee de grond van deze buitenplaats, juist zoals bij vele andere luthoven, weer een agrarisch gebruik heeft gekregen.²²

Overzicht van eigenaren van Kerkkroon/Kroonenstein

Erfgenamen van Dionys Bailli en Johanna van Beringen

tot 1687, verkoop

Gosewijn de Cocq

vererving

Maria de Cocq *tot 1742*

vererving

Kinderen Maria de Cocq

Vererving

Kleinkinderen Maria de Cocq

Verkoop 1776

Willem Huijghens

Vererving 1786

Elisabeth Boendermaker, weduwe Willem Huijghens

Vererving 1791

A.A.C. barones van Pabst.

Vererving 1814

J.M. baron van Pabst

Verkoop 1816

J.H.Hingman

Vererving 1816

Clasina Wilhelmina Valkhoff, weduwe J.H.Hingman

Verkoop 1820

Jacobus Meertens

Verkoop 1822

Carl van Walree

Verkoop 1832

Willem Hendrik Gompertz

Verkoop voor afbraak 1842

Jan van Doorn met echtgenote Annigje de Wit.

't Veldhoen

't Veldhoen was van bepaald eenvoudiger snit en beperkter omvang dan **Den Haring**, zoals de daarvan in *Hollands Arcadia* gepubliceerde gravure toont. [Afb. 6] Het wordt door schrijver zeer goed mogelijk geacht dat het herenhuis van deze buitenplaats 10 à 15 jaar later dan **Den Haring** tot stand is gekomen, mogelijk zelfs met een telg van het geslacht Glimmer als bouwheer.

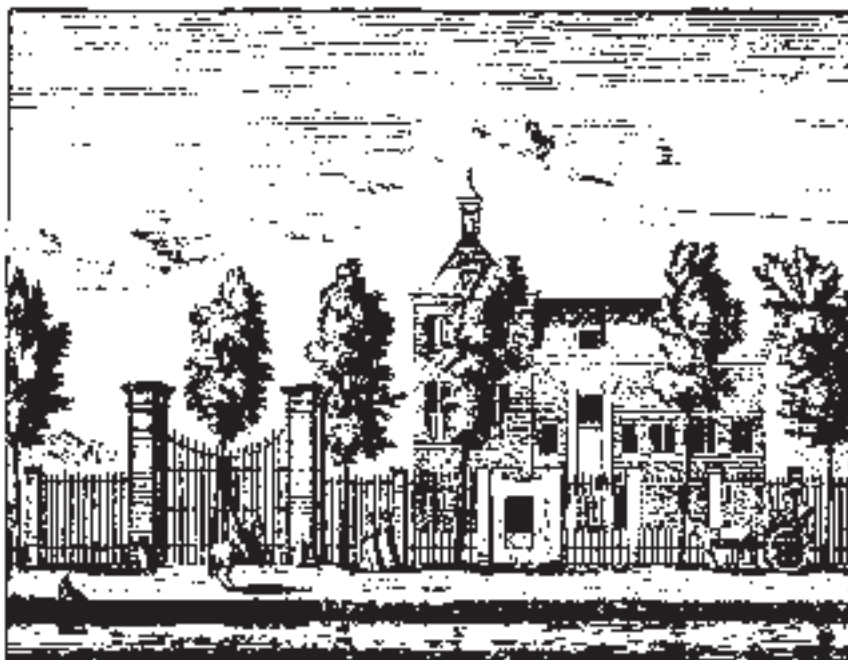
Hoe het ook zij, in 1719 zijn de executeurs van het testament van Anna Elisabeth Hinlopen, weduwe van Jan Everwijn Glimmer vanuit Amsterdam op zoek naar de waarde van de buitenplaats ter afwikkeling van de boedel.²³

Anna Elisabeth Glimmer was de enige erfgename van haar moeder, Anna Elisabeth Hinlopen, nog ongehuwd en dientengevolge een aantrekkelijke partij. Juist daardoor ontstonden er moeilijkheden, zoals blijkt uit hetgeen daarover is vastgelegd in de archieven van het gerecht Abcoude-Baambrugge. Zo wordt ten overstaan van het gerecht door een voormalige tuinman en -vrouw op 't Veldhoen een verklaring afgelegd in januari 1727 ter *requisitie van Mr Gerrit Hooft* [1684-1767], *out scheepen der stad Amsterdam*, (destijds gehuwd met Hester Hinlopen) en *Vrouwe Adriana Hinlopen* [1689-1767], *weduwe van de heer Jan Wijbrands*, dat in de zomer van 1725 op 't Veldhoen een koets met twee paarden verscheen met eene juffr. Cramer met de heer Boufart, soo ons attestanten gesegt wiert hare namen waren, met nog andere bij hebbende, welke juffr. kwam spreken en aenmaningh deedt van eenige somme geld die de heer Th. W. van Solicoffer haar had beloofd als hij Anna Elisabeth Glimmer tot syn vrouw kwam te krijgen.²⁴

Deze wens van de heer Zollikofer mag dan in vervulling zijn gegaan, prettig lijkt dit huwelijk niet te zijn geweest; in dezelfde akte uit 1727 doen de *attestanten verslag dat zij aldaar wonende, vele maalen hebben gesien en bijgewoont dat de voornoemde Th. W. van Solicoffer met sijn voornd. huysvrouw in groote oneenigheyt en questien samen leefden, ja, sodanig dat sij malkander van tafel en beth absenteerden; dat ook de voornd. Anna Elisabeth Glimmer in de voorschreven tijt haar veele maalen te buyten gingh in dronkenschap van sterken drank off andere gedistileerde wateren.*

Van de heer Boufart wordt nog vermeld, dat *hij met een blooten degen agter een boom stond omdat hij de heer Solicoffer zou attakeren*. Voorts wordt nog melding gemaakt van een *vrouwmens*, waar de heer Solicoffer een kind bij heeft.

Aanleiding voor de onenigheden lijkt in eerste instantie te moeten worden gezocht in het feit dat de heer Zollikofer er op uit was schulden, door hem in de tijd vóór zijn huwelijk met Anna Glimmer gemaakt, met gelden van Anna te vereffenen, waaraan Anna weigerde mee te werken. In het betreffende boek van het Gerecht Abcoude-Baambrugge zijn bladzijden volgeschreven over soms pikante gebeurtenissen rond het echtpaar Zollikofer-Glimmer, ja zelfs dat *de voornd. Anna Elisabeth Glimmer van de voorschreven hoffstede het land op met een mist-*

Afb. 6 't Veldhoen. (Holl. Arcadia nr. 89)

wagen, door een knecht van den heer Solicoffer heeft gereden, door Vreeland en van daar door Loenen en soo weder op hare hoffstede.

Lang hebben deze beproevingen voor Anna Elisabeth niet geduurd: reeds in het voorjaar van 1728 worden de buitenplaats en de bijbehorende landerijen vermeld als geestimeert (getaxeerd)* nagelaten door Anna Elisabeth Glimmer.²⁵ Het feit dat reeds een maand later, op verzoek van de reeds eerder genoemde mr. Gerrit Hooft en Adriana Hinlopen voor Zollikofer belastende verklaringen met *solemneele eede* worden herbevestigd,²⁶ terwijl de heer Zollikofer pogingen deed om deze verklaringen juist ingetrokken te krijgen, doet schrijver dezes vermoeden dat de familie tijdig heeft ingegrepen, zodat de gravure in *Hollands Arcadia* van 1729 als eigenaar een Glimmer kon vermelden, namelijk Jan Glimmer. De louches heer Zollikofer, hoewel weduwnaar van Anna Elisabeth Glimmer, lijkt, dank zij de familie, buiten beeld geraakt; wellicht afgekocht, doch sporen daarvan zijn noch in het gerechtelijk archief, noch in de notariële dossiers aangetroffen.

Minder avontuur

't **Veldhoen** is tot 1754 in het bezit van de familie Glimmer gebleven. Dan is het Sara Catharina van de Poel, weduwe van Jacob Glimmer, die de buitenplaats voor f9.500 verkocht aan Hendrik (Henrik) Hooft (1710-1801), zoon van de eerder in het kader van de verwickelingen rond Anna Elisabeth Glimmer ter sprake gekomen Gerrit Hooft.²⁷ Vader en zoon Hooft waren beide ossenweiders, hoewel Henrik deze stiel met meer overtuiging lijkt te hebben beoefend dan zijn vader, die ook zeven maal burgemeester van Amsterdam was. Gerrit Hooft was een achterneef van P. C. Hooft, beroemd als drost van Muiden en van de Muiderkring. Gerrit Hooft en zijn zoon Henrik voeren terug op Henrick Haeck, die zich later Henrick Hooft Willemsz (1617-'78) noemde en heer van Oud Caspel en Koedijk, Schoten en Schoterbosch was.

Vader Gerrit Hooft²⁷ was gehuwd met Hester Hinloopen, waardoor de relatie van Adriana Hinloopen in de kwestie Anna Elisabeth Glimmer verklaard wordt (Afb.7) Henrik Hoofts echtgenote, Suzanna Adriana Hasselaer (1717-'87), was enige dochter van Dirck Hasselaer, koopman en bevelhebber van het Staatse garnizoen. Zij vestigden zich in de St Antoniebreestraat, maar burgemeester Hooft liet al snel twee huizen voor zich bouwen op de Herengracht, later door één breed pand vervangen in opdracht van Adriaan van Loon, (thans nr. 556) De tweede zoon, Gerrit Hooft was in het begin van de 18de eeuw vijf keer burgemeester. Diens oudste zoon werd opnieuw Gerrit genoemd en de tweede zoon was de Henrik Gerritzn Hooft, die in 1754 't **Veldhoen** kocht.

In de archivalia van het gerecht Abcoude-Baambrugge werd hij geregeld Hendrik genoemd, hoewel hij Henrik was gedoopt. Tot in de 19^e eeuw werd door sommige leden van het geslacht, bij de naamgeving van hun zonen, aan Henrik vastgehouden. Henrik Gerritzn lijkt evenals zijn voorvaderen voorbestemd voor een loopbaan in het openbaar bestuur; hij werd al jong verkozen tot schepen van Amsterdam, maar werd door stadhouder Willem V in 1748 als niet voldoende Oranjegezind geamoveerd.

Niet lang na de aankoop van 't **Veldhoen** in 1755, vergrootte Henrik Hooft de plaats met het aan de zuidzijde aanpalende **Wiessenburg** voor f 6000, waarvan de naam daardoor in onbruik is geraakt.²⁸ Door deze aankoop werd 't **Veldhoen**, dat 27 morgen groot was, wat oppervlakte betreft ongeveer verdubbeld.

Eerder, van 1741-'48, was Henrik Hooft eigenaar van **Ipenburg** ook in Baambrugge.²⁹ Wellicht bood deze buitenplaats voor zijn ossenweiderschap onvol-

* In vroeger eeuwen werden de begrippen taxatie en estimatie naast elkaar gebruikt, maar in onze omgeving waar ook de 13^e penning verschuldigd was werd estimatie gebruikt voor een taxatie t.b.v. de 13^e penning, waarbij alleen de waarde van de grond zonder opstallen behoefde te worden bepaald. Bij de buitenplaatsen kwam dit meestal neer op ruim de helft van de totale waarde.

Afb. 7. Henrik Hooft en Aegje Hooft Hasselaer door Michiel Jansz van Mierevelt 1640, olieverf op paneel 70x60 cm.

doende ontwikkelingsmogelijkheden, terwijl hij de kansen van **'t Veldhoen**, waar zijn vader bij betrokken was, aan de horizon zag opdoemen. Hoe het ook zij, de aanwinst van **Wiessenburg** was 25 morgen groot, *zoo boomgaard, wey en hooyland, alsmede hennipland*. Bovendien had Henrik Hooft *nog 10 morgen en 3 hond wey en hooiland, strekkende van de Indijk tot over de Vechtdijk in het Gerecht Nichtevecht alsmede 9 morgen hooyland in het Gerecht Loenersloot* aan zijn bezittingen toegevoegd, waarmee hij zijn mogelijkheden inzake zijn ossenweiderschap nog verder uitbreidde.

Wiessenburg

De buitenplaats **Wiessenburg** heeft als zodanig slechts betrekkelijk korte tijd bestaan. Het duurt tot in de dertiger jaren van de 18de eeuw vóórdat een vermelding in de archieven, gerechtelijke zowel als notariële, wordt aangetroffen. De kaart van Gerrit Drogenham uit ca. 1700 evenwel toont aan dat **Wiessenburg** in die tijd reeds als buitenplaats bestond; (zie Afb.1)

De opstallen waren in relatie tot het ossenweiden van minder belang. Over de bouwwerken, behorende tot **Wiessenburg** wordt in de archivalia bij de transacties met geen woord gerept, terwijl die van **'t Veldhoen** in slechte staat lijken te zijn geweest. Zo krijgt notaris Treddee in januari 1756 opdracht *omme op te neemen en aan te teekenen de ruijten, die in de Heerehujsinge, stallinge en verdere getimmerten alsmede in de broeijbacken stuckende waeren, of aen meer als twee stucken*

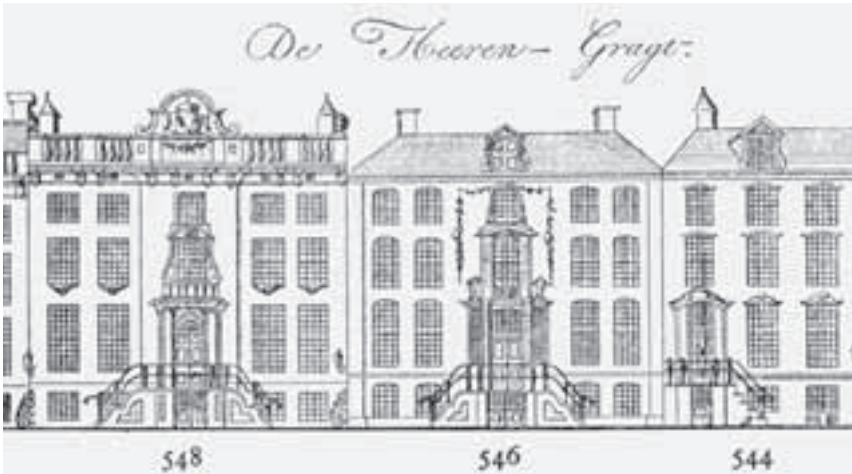
gebersten. Met notariële nauwgezetheid kwijt de notaris zich van zijn taak: Zoals te verwachten was hebben de bijgebouwen het zwaarder te verduren gehad dan de voor bewoning bestemde opstallen: *in de nieuwe stal 16 ruiten en in de oude stal 22 ruiten*, maar ook bij vele kamers van het herenhuis is er voor de glaszetter werk te vinden.

Elke twee jaar werd door Henrik Hooft een nieuw huurcontract afgesloten met de bewoner van de bijbehorende boerderij, maar daarin stonden geen bepalingen die wijzen op een gebruik ten behoeve van het ossenweiden, hetgeen ook omtrent het midden van de 18de eeuw geleidelijk in onbruik raakte ten gevolge van een drietal epidemieën van veeziekten in de eerste helft van die eeuw. Wel behoorde nu ook een vinkenbaan met een huisje, waar de bijbehorende attributen van de vinkerij konden worden opgeborgen, tot de uitrusting van dit buitenverblijf.

Omtrent het korte bestaan van **Wiessenburg** kan nog worden vermeld dat deze buitenplaats omstreeks de eeuwwisseling in 1700 in het bezit was van het geslacht van de Zuid-Nederlandse burggraaf De Clercqque Wissocq. Pas in de dertiger jaren van de 18de eeuw worden de landerijen en opstallen geëstimeerd, nagelaten bij Maria Ignatia De Clercqque-Wissocq, voor een waarde van *f* 3.000,-, hetgeen ook voor een estimatie bescheiden mag worden genoemd.³⁰ Nu werd er geld geleend teneinde de opstallen te verbeteren en uit te breiden, met als onderpand: *twee kampen weyland met de nieuwe huysinge en stallinge daerop gebouwt en getimmert wordende*. Van deze bebouwing kon dientengevolge geen gravure in *Hollands Arcadia* van Rademaker worden opgenomen, daar het boek dateert van 1729-'30.

Slechts drie jaar later, in 1739, is het de executeur testamentair van wijlen de *HoogEdWelGeb Heer Philibert Belizaine De Clercqque Wissocq, Heer van Boningues, Weeze, etc. etc, Arnoldus Josephus Peeters, dit Kommelin, echtgenoot van Vrouwe Thecla Victoria de Clercqque, Burggravinne van Wissocq, Vrouwe van Weeze etc etc*, die Wiessenburg verkocht aan de *WelEd WelGeb Heer Jan Frederik Manuchat vanHouderingen, Heer van Sterkenburgh etc, etc*.³¹

Kort nadat Henrik Hooft Gerritzn **'t Veldhoen** had verworven zag hij ook kans om door bemiddeling van *Mr. Jan Jacob van Westreenen, Heere van Lauwenrecht, Raad ordinaris i.d. Hove van Utrecht, Wiessenburg* met zijn huizing, berg en schuur en verdere getimmerten alsmede 25 morgen boomgaard, *wey en hooy alsmede hennipland* te verwerven voor *f* 6.000,-.³² Deze beide buitenplaatsen sloten met de bijbehorende landerijen geheel aaneen.

Afb. 8. Herengracht 548. (Caspar Philips' Grachtenboek)

Henrik Hooft en zijn nazaten

Henrik Hooft Gerritzn, een *mooy, sterk en robust man*, koopman en bankier, was ten tijde van de aankoop van **'t Veldhoen** schepen van Amsterdam en meerder jaren daarna *Raad en Meester van de Reekeninge over de Graaffelycke domeynen van Hollandt* en wat later bewindhebber van de West Indische Comp. ter kamer van Amsterdam. Hij en zijn vrouw, Suzanna Adriana Hasselaer, hadden twee dochters, Hester (1740-'91) en Constantia Geertruida, die ieder voor de helft in de nalatenschap werden gerechtigd.³³ Het echtpaar Hooft-Hasselaer woonde in een huis op de Herengracht tussen de Utrechtsestraat en de Reguliersgracht, thans nr. 548, een fraai gedeelte van de Herengracht (Afb. 8).

Dochter Hester trouwde in 1740 met Joan Graafland (1736-'99), (oorsprong van het geslacht Hooft Graafland) beide echtgenoten kwamen reeds aan het einde van de 18de eeuw te overlijden op hun buitenplaats **Weeresteyn** aan de Vecht te Nieuwersluis, hetgeen hun vader nog heeft moeten meemaken. Een zoon van Joan en Hester, Gerrit Graafland, (1773-1856), was o.a. adjunct maire van Maarssen. Hij heeft zich, hoewel wonende op **Weeresteyn**, de zorgen voor het vergrote **'t Veldhoen** aangetrokken.

Het volgende gedicht geeft de relatie van enige buitenplaatsen in het gerecht Abcoude-Baambrugge met de familie weer:

*Aan den Weledelen Gestrengen Heere Henrick Nicolaes Hasselaer,
Commissaris der Stadt Amsterdam,
Ter gelegenheid van de geboorte van zijn Edelh. Oudsten Zoon.*

*Op welken **Weerestein**, het boomrijk lusthuis **Loenen**,
't Vriendhoudend Rusthof en het groene **Vredenrijk**,
Een galm verspreiden, als den galm van vreugd klaroenen,
Waardoor de land-jeugd zelfs deelde in dit feestgebaar,
Daar 't Veldhoen schaterde van gulle zegeningen,
Vermengeld met de naam van **Hooft** en Hasselaer!*

10 July 1775.

(Hendrik Hasselaer was gehuwd met Constantia Geertruida Hooft, dochter van Henrik Hooft Gerritzn.)

Gedurende de tweede helft van de 18de eeuw was Riemer van der Veen de huurder van de boerderij op 't **Veldhoen**. Het laatste huurcontract met hem dateert van 1792, zoals steeds voor 2 jaar. In 1794 verscheen in zijn plaats Ibe van der Veen, de jongste zoon van Riemer, die bij zijn ouders op de boerderij inwoonde. In 1800 werd door Henrik Hooft met hem nog een contract gesloten, evenals in vorige jaren inclusief de 10 morgen onder Vreeland en de 9 morgen in de polder van Oucoop, maar dit keer niet voor 2 jaar doch voor 4 jaren.

In 1808 trad bij een belasting aanslag de hiervoor reeds genoemde kleinzoon Gerrit Graafland op, die ook in 1813 enige roerende goederen op de buitenplaats verkocht.

In 1818 blijkt Elbert Korver de boerderij van de buitenplaats samen met zijn huisvrouw te bestieren, welke Elbert in 1820 overleed. Zijn weduwe, Marretje Kooij kreeg het vruchtgebruik van zijn gehele nalatenschap. Zij verkocht in 1823 het vee, boerengereedschappen en meubilair op de boerderij, die dan al meerdere jaren – niet ten onrechte – **Groot Veldhoen** wordt genoemd.

Hun opvolger, Teunis de Graaf, heeft geen lang leven op deze boerderij mogen meemaken. In 1824, dus slechts één jaar later, werd proces verbaal opgemaakt van zijn overlijden, waarbij het de vraag is of de akte van herziening van zijn reeds eerder opgemaakte testament – gerechtigden zijn enkele broers en zusters – rechtsgeldig was omdat de vereiste getuigen nog niet aanwezig waren op het moment dat Teunis de laatste adem uitblies. Notaris Verdam loste dit probleem uiterst praktisch op: *De erfplater had uit zwakheid verzogt van het tekenen zijner naam verschoond te mogen blijven !*

Opnieuw werd in 1824 inventaris opgemaakt.³⁴

In 1834 doet Gerrit Graafland weer van zich spreken bij de verkoop van hout op stam op de buitenplaats 't Veldhoen. Hij wordt dan vermeld als rentenier.

Het einde komt in zicht

Nadat in 1861 al enige roerende goederen op de buitenplaats zijn verkocht ten verzoeken van een makelaar, lijkt in 1868 het definitieve einde van de buitenplaats aangebroken. Een commissionair in effecten verkocht in mei enig meubilair, in oktober de tuingereedschappen e.d. en bracht in diezelfde maand de buitenplaats ter veiling.³⁵ De heerenhofstede met *derzelver huizinge, koetshuis, stalling voor zes paarden, tuinmanswoning, koepel, houtloods, slingerlanen met opgaande bomen en houtgewassen, schuithuis, moes- en broeituinten, appelen en perenboomgaarden, wandelingen en verdere bepotingen en beplantingen*, werd opgehouden bij f 17.000,- hetgeen een herhaling was van een eerdere poging in 1861, toen bij het bod van f 16.000,- de veiling werd onderbroken.

Hierna vond eind 1868 verkoop in negen onderdelen plaats voor een totaalbedrag van f 15.748,- aan zeven leden van de familie Van Schaick, deels veehouders, deels ondersteunende familieleden.³⁶

De buitenplaats werd in 1870 ontmanteld en verder afgebroken, terwijl de bijbehorende landerijen een agrarische bestemming kregen of behielden. Alleen het grote koetshuis bleef eenzaam achter op het weiland om als veestal gebruikt te worden. In de 90-er jaren van de 20ste eeuw is dat koetshuis verbouwd tot woonhuis en kreeg het weer een toegangshek met enige allure. Daarop prijkt nu de naam van het oude **Veldhoen**.

Overzicht van eigenaren van 't Veldhoen

Anna Elisabeth Hinlopen, weduwe Jan Everwijn Glimmer tot 1718

Vererving

Anna Elisabeth Glimmer, 1719-'28

Vererving

Jacob Glimmer, c.q. Sara Catharina van de Poel, weduwe Jacob Glimmer, 1728-'54

Verkoop

Henrik Gerritzn Hooft, 1754-1801

Vererving

Gerrit Graafland 1801-'56

Vererving

Erven Gerrit Graafland 1856-'68

Verkoop

Familie Van Schaick 1868-'70

Afbraak 1870

Den Haring

Gebaseerd op de architectuur zou **Den Haring** (Afb. 9.) als oudste van de 4 genoemde buitenplaatsen mogen worden beschouwd. (Vgl. Afb. 9 en 10) Hoewel vele geveldetails achter de getekende boompartijen schuil gaan kan het bouwwerk toch als een tijdgenoot van **Dortmont/Zorgvrij** worden aangemerkt. Ook hier een hoog onderhuis, ter voorkoming van in die jaren nog vrij veelvuldig optredende wateroverlast, hoewel in het onderhuis door het hekwerk heen deuren en of ramen zijn te onderkennen. Het uit de voorgevel oprijzende topgeveltje, dat de hoofdingang markeert, is op geheel overeenkomstige wijze als bij **Zorgvrij** gedetailleerd. De architectuurdetails geven aanleiding de bouw rond 1650 te dateren.

Het bouwwerk is wel belangrijk omvangrijker dan **Zorgvrij**, gelet op een tweede achter de eerste evenwijdig aan het Zandpad (Rijksstraatweg) gesitueerde hoofdbeuk van waaruit de bebouwing zich nog verder naar achteren voortzet. Waarschijnlijk is dat de boerderij waarvan in 1733 sprake is. Het toegangshek is op de gravure nauwelijks te zien; het uiterst eenvoudige hek paste geheel in de houten omheining. Vermoedelijk heeft men, afgezien van eventuele boompartijen, vanuit het speelhuis van een vrij uitzicht tussen **Donkervliet** en **Ruytvelt** door kunnen genieten.

Het grote gezin van Gijsbert Dommer en Catharina van Sanen (Saenen), – tien kinderen werden volwassen – dat in de tweede helft van de 17de eeuw dit complex benutte, zal er zich goed hebben kunnen ontplooiën. Maar of zij de eerste bewoners van dit buitenhuis waren is voorshands nog onzeker. De architectuurdetails wijzen niet direct op een latere vergroting van het bouwwerk, voortvloeiend uit het gestaag toenemend kindertal. Gijsbert en Catharina waren in 1654 getrouwd en hadden in de jaren van hun huwelijk niet over geldgebrek te klagen. Dat het bouwwerk ongebruikelijk groot was blijkt ook uit de dichtregels, die in het boekwerk van A. Rademaker *Hollands Arcadia* uit 1729/'30, daaraan door G. Tysens werden gewijd:

Ik ga, en zie van ver Den Haring, daar het oog
Op 't hoogst verwonderd word door 't aangenaam vertoog,
Van eër een Vorstenhof, dan lustplaats hier te aanschouwen.

Ook hier de familie Dommer

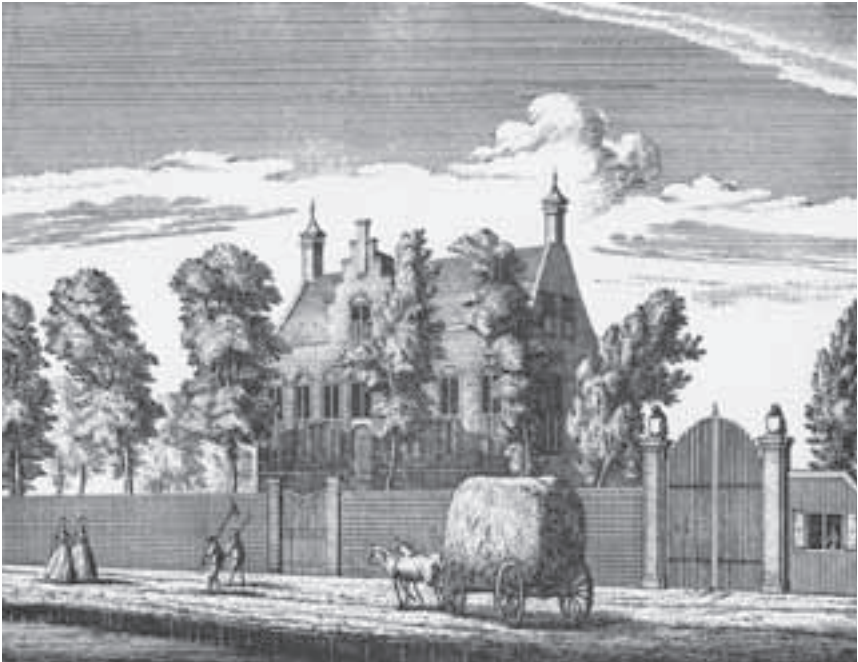
De oudste tekenen die er op wijzen, dat de familie Dommer in **Den Haring** haar domicilie had en deze buitenplaats haar eigendom mocht noemen, dateren van 1692.³⁷ Toen werd ten behoeve van de afwikkeling van de nalatenschap van *saaliger* Anna Maria Dommer **Den Haring** geëstimeerd en blijkt deze Anna Maria daarin voor een tiende part gerechtigd te zijn. Haar ouders, Gijsbert Dom-

Afb. 9. Den Haring. (Holl. Arcadia nr. 91)

mer (1628-'73) en Catharina van Sanen (Saenen) (1634-'73) lieten behalve Anna Maria nog negen zoons en dochters na. De oudste daarvan, Pieter Dommer, (1655-'94) overleed niet lang daarna, vijf nog minderjarige kinderen – *bij jonckvr. Cornelia Schippers geteelt* – nalatende, waarvoor zijn broer Florentius als voogd optrad.³⁸

De ouders kwamen reeds eerder – zij het terloops – ter sprake bij de behandeling van de buitenplaats **Holendrecht**.³⁹ Hun zoon Florentius trad heldhaftig op op de trappen van het Amsterdamse stadhuis bij zijn gang naar de zitting van de commissarissen van huwelijkszaken op 8 mei 1694. Dit was ten behoeve van hun nicht Catharina Blauw inzake het door haar geweigerde huwelijk met de in Gent (Vlaanderen) wonende Cornelis Dutry.⁴⁰ (Catharina Blauw was het puissant rijke meisje – volle wees – dat zich op 15-jarige leeftijd liet schaken *om van het school leggen bevrijd te zijn*. De moeder van Catharina, Maria van Sanen, was een zuster van de met Gijsbert Dommer getrouwde Catharina van Sanen.)

Afb. 10. Zorgvrij/Dortmond. (Holl. Arcadia nr. 78)

Dat Baambrugge een grote rol in het leven van de Dommers heeft gespeeld valt af te meten aan het grote aantal kinderen en kleinkinderen van Gijsbert dat – hoewel wonende in Amsterdam – in Abcoude, ten overstaan van Schout en Schepenen, in het huwelijk trad.⁴¹

Een zeer oud geslacht

Het geslacht Dommer voert terug op Ijsbrant Jansz Dommer van de Zijdewinde (=binnenkade) bij Weesp, geboren 1280. Ijsbrant was touwslager. Mevrouw I.H. van Eeghen,- in de vorige eeuw archivaris bij het gemeente-archief van Amsterdam, – die zich meermalen met de 17de eeuwse familie Dommer heeft bezig gehouden – schreef *dat deze familie, een oud Rooms-Katholiek geslacht, dat er – overigens vermoedelijk wel ten onrechte – op boogde, dat de zieke van het mirakel van 1345 een der hunnen was.*⁴² Eén van hun voorzaten zou volgens hun de man zijn geweest, die – bediend zijnde met de sacramenten der stervenden – in de

Afb. 11. Pieter Dommer (1600-vóór 1653) door Willem Karel Rees. (olieverf op paneel 41.5x32.5 cm. part. coll. I Bur. 20115)

avond had gebraakt, welk braaksel zijn vrouw in het vuur had geworpen, waarop de volgende ochtend bleek dat, toen zij het vuur weer oprakelde, de hostie ongeschonden boven het vuur zweefde. Dit werd in de 14e eeuw als zo miraculeus ervaren dat aan deze gebeurtenis een stille omgang werd gewijd welke na een jarenlange onderbreking nu weer telken jare wordt gehouden. Of deze gebeurtenis in 1345 inderdaad betrekking had op een lid van de familie Dommer(?); Ijsbrant of een broer van hem zouden er qua leeftijd voor in aanmerking kunnen komen.

Hoe het ook zij, zeven generaties later, in rechte lijn voortgaande, wordt beschreven dat Jan Jacobszn Dommer, (1498-1560), in 1524 en 1527 raad en schepen van Amsterdam was. Diens zoon, Ijsbrand Janszn Dommer, was een der tien katholieken die, in 1578, bij de alteratie werd herkozen tot raad. Het geslacht Dommer zou met hem zijn uitgestorven, ware het niet dat zijn zuster, Lys-

beth Jansdr Dommer, gehuwd met Ijsbrant Willemsz Brouwer onder anderen het leven had geschonken aan Willem Ijsbrantsz Brouwer, die de naam Dommer is gaan gebruiken, aldus het geslacht Dommer 'voortzettend'.

Opnieuw in rechte lijn voortgaande, komt men nog twee generaties later, de reeds genoemde Gijsbert Dommer tegen, die in 1654 gehuwd was met zijn nicht Catharina van Saenen.⁴³ Zijn vader was Pieter Dommer, (1600-vóór 1653) gehuwd met Catharina van Beresteyn, een dochter van Gijsbert van Beresteyn, bewindhebber van de O.I. Compagnie (Afb. 11.). Zo komt de naam Gijsbert voor het eerst in de familie Dommer. Het zijn de kinderen van Gijsbert Dommer, en hun echtgenoten, die aan het einde van de 17de eeuw de buitenplaats gebruikten.

In dit verband behoort de reeds ten tonele gevoerde Cornelia Schippers (1661-1743) te worden genoemd, dochter van Jan Jacobsz Schipper. (1617-'69). Laatstgenoemde had een bloeiende internationale boekhandel opgebouwd, die, na zijn overlijden in 1669 door zijn weduwe werd voortgezet. Er was een drukkerij aan verbonden, waaraan in 1681 ook een lettergieterij werd toegevoegd. Mejjuffrouw Van Eeghen citeert uit een grafschrift de nu volgende dichtregels, betrekking hebbende op de weduwe Schippers:

De Weeuw van Schippers, al de Waereld door vermaard,
Zo ver men boeken vind; om haare deugd verheven;
Uitmuntende in verstand; rust hier. Hoe hoog bejaard,
Noch trof de Dood, helaas! te ontijdig 't dierbaar leeven.

Cornelia Schippers, was in de gereformeerde Noorderkerk te Amsterdam door een dochter van Jacob Cats ten doop gehouden⁴⁴ doch was sedert haar tiende jaar rooms-katholiek opgevoed. Zij trouwde met de rijke jonge Pieter Dommer, oudste zoon van Gijsbert. Hierbij zij opgemerkt dat Pieter naar het schijnt een slecht financier was, daar bij het huwelijk zijn eigen goederen én die van zijn vrouw onder beheer van een voogd werden gesteld. Ook overigens viel Pieter Dommer weinig geluk ten deel: Nadat het gezin aanvankelijk over twee vestigings-plaatsen was verdeeld, (Pieter woonde met zijn twee dochtertjes in Utrecht, terwijl zijn echtgenote met haar moeder en oudste zoon Gijsbert, in Brussel en Antwerpen domicilie hadden gevonden). Pieter werd rond 1690 naar Indië gezonden, waar hij in 1694 als onderkoopman stierf, ver van vrouw en kinderen. Hij toont zich in zijn brieven een zwakke, maar sympathieke en wat tragische figuur.⁴⁵

Zijn weduwe hertrouwde in 1695 met Jacob Cleyburg, *kapitein-luitenant bij het Ed.Mog College ter Admiraliteit, overleden in die kwaliteit te Livorno in Augustus 1712*, zijn weduwe met opnieuw drie kinderen achterlatend. Mejjuffrouw Van Eeghen schrijft in haar artikel over deze zeer gereformeerde Jacob Cleyburg dat hij op

grote voet leefde, veel meer uitgaf dan zijn toch niet te verwaarlozen eigen inkomsten toelieten, en er onder andere ook de hand in had dat het gezin van het huis op de Prinsengracht, waar de weduwe Schippers en de familie Cleyburg woonden, in 1699 verhuisde naar het bij die gelegenheid mooi en kostbaar ingerichte huis nabij de drukkerij.

Anderen eigenaren

Bij het tweede huwelijk van Cornelia Schippers werd **Den Haring** door de kinderen van Gijsbert Dommer verkocht aan Cornelia Schippers. Weliswaar is de notitie,⁴⁶ van kort na dit tweede huwelijk, zeer fragmentarisch te lezen, (verbleekt) maar er kan uit worden opgemaakt, dat de buitenplaats aan het echtpaar Cleyburg-Schippers werd verkocht: *bekennende de cooppenningen geheel betaalt te syn.*

Bij de nu volgende eigendomswisseling van **Den Haring**, die eerst in 1733 werd opgetekend,⁴⁷ blijkt de buitenplaats door haar in 1733 verkocht te zijn aan Marco Aurelio del Borgo.⁴⁸

De omschrijving van **Den Haring** luidt dan: *heerenhuysinge met syn speelhuys, tuinmans- en koetshuys, stallinge met omtrent 3 mergen boomgaert, genaemt Den Haring, mitsgaders een boerenhuys, bergh en schuur en omtrent seventien en een half mergen lants alles annex den anderen, staande en gelegen in de Oostseyder polder, tesamen 20½ mergen.* Marco Aurelio del Borgo heeft met zijn echtgenote, Margaretha van Delft, niet lang van de plaats kunnen genieten. Een hypotheek met de buitenplaats als onderpand, groot f 3.000,- afgesloten in 1736, bleek slechts uitstel van executie te bieden. Reeds in 1739 heeft hij het complex van de hand moeten doen aan Willem Woudman.⁴⁹

Belendingen

Uit enkele aantekeningen over grondtransacties blijkt overigens dat tussen **Den Haring** en de ten noorden daarvan gelegen buitenplaats **Wiessenburg**, – later opgenomen in 't **Veldhoen** – nog ruimte was voor een boerderij van 18 morgen, genaamd **Groenewoudt**, welke boerderij ter veiling tevergeefs ten verkoop werd aangeboden, waarna deze in twee niet geheel gelijke delen werd verdeeld over de eigenaren, Jacob Korse de Wit en Arij Sol.⁵⁰

Willem Woudman vergrootte de buitenplaats in 1759⁵¹ met nog enkele elders gelegen weilanden, – *7 morgen in de Oukoopse polder, Gerecht Loenreslooth, alsmede 5 morgen gelegen onder Nigteveght* –. Na zijn overlijden verkocht diens enige zoon en universeel erfgenaam, Roelof Woudman, **Den Haring** in 1763 met deze weilanden aan Christina de Jong, weduwe van Willem Munst.⁵²

Doch ook nu weer een snelle wisseling van eigendom: de schoonzoon van Christina de Jong, Jan Markon, werd reeds een jaar later eigenaar door vererving wegens de dood van zijn schoonmoeder. Nog datzelfde jaar, 1764, werden deze eigendommen overgedaan aan Jan Bruin Abrahamszn en zijn vrouw Georgina Josina van Oosterwijk.⁵³ Tot de opstallen van de buitenplaats wordt nu ook een koepel genoemd; mogelijk is het aan de weg gelegen speelhuis tot koepel verbouwd, doch de beide omschrijvingen *koepel* en *speelhuis* waren in die tijd inwisselbaar. Het echtpaar Bruin heeft de plaats gelukkig wat langer namelijk 17 jaar mogen bestieren. Na hun overlijden kwam het complex met de beide elders gelegen weilanden in 1781 in publieke veiling. Zij lieten zes kinderen na, waarvan alleen het jongste nog minderjarig was.⁵⁴ Een van deze kinderen gebruikte in het vervolg de naam: Van Oosterwijk Bruin.

Den Haring werd met de bijbehorende 20 ½ morgen en de elders gelegen weilanden uit de boedel voor f 10.400,- verkocht aan Abraham Roghé.⁵⁵ De koper, heeft op de buitenplaats – mogelijk in navolging van enkele voorgaande eigenaren – een veehouderijbedrijf uitgeoefend, waarvoor hij zijn bezit, zo blijkt uit de estimatie van de landerijen, in 1788 nog heeft vergroot met 5 ½ morgen wei en hooiland, aansluitend aan de bij de buitenplaats behorende gronden en ten noorden grenzend aan de eigendommen van Henrik Hooft Gerritzn. Hieruit valt op te maken dat dit perceel het restant was van de boerderij, die oorspronkelijk tussen **Den Haring** en het reeds met **Wiessenburg** vergrote 't **Veldhoen** lag, terwijl de andere gedeelten van deze boerderij zich in handen van Henrik Hooft Gerritzn. blijken te bevinden.⁵⁶ Ook in 1788 verwierf Roghé nog 5 morgen weiland onder Vreeland.

In 1792 kwam het levenseinde van Abraham Roghé, en de buitenplaats vererfde op diens zoon uit zijn eerste huwelijk, Hendrik Roghé. Uit een tweede huwelijk liet Abraham nog een drietal kinderen na, nog onmondig, doch zij erfden andere vermogensbestanddelen.

Op **Den Haring** bleef de weduwe van Abraham Roghé, Machilda Maria Pelgrom de Bie, nog een aantal jaren wonen, waarbij haar stiefzoon Hendrik Roghé het veehouderijbedrijf voortzette. Van verhuur van de bij de buitenplaats behorende boerderij gedurende deze jaren is in de archieven niet gebleken, terwijl tot de boedelinventaris, opgemaakt na het overlijden in 1817 van Hendrik Roghé, wel vee en boerengereedschappen behoorden. Hij is evenals zijn vader twee maal getrouwd geweest, eerst met Hendrina Kist en nadien met Hendrika Elisabeth Wismeijer, die daarna, evenals haar schoonmoeder, nog enkele jaren op de buitenplaats heeft gewoond. Kort na het overlijden van haar echtgenoot deed zij het vee, waaronder 21 koeien, en de boerengereedschappen van de hand.⁵⁷

In de boedelinventaris van 1818 wordt gemeld, dat men op een van de zolders nog aantrof: *enige klederen door des overledene vader in Oost Indie en zijn bedienden gebruikt, welke meestal door ouderdom zijn vergaan*. Wat de vader in Oost Indie heeft gedaan hebben de archieven nog geheim gehouden.

Tot deze inventaris behoorden ook nog diverse wagens, zowel voor het boerenbedrijf, als voor particulier gebruik. De getaxeerde waarde van de inboedel bedroeg *f* 5.569,22 ¹/₂.⁵⁸

De weduwe Roghé verkocht het jaar daarop de rest van het vee, nog wat boerengereedschap en enig meubilair voor *f* 1.961,40.⁵⁹ Het blijkt dat de 5 morgen land in Nigtevecht en de 7 morgen land in Loenersloot nog tot de boedel behoorden en ook de 5¹/₂ morgen land in Abcoude-Baambrugge, en de 5 morgen land in Vreeland.⁶⁰

In de 19e eeuw houdt de buitenplaats nog lang stand.

De verkoop van de buitenplaats door de weduwe Roghé-Wismeijer vond plaats in 1820, waarbij de elders liggende weilanden grotendeels naar diverse inwoners van Vreeland en Loenen werden overgeschreven. De totale opbrengst bedroeg *f* 22.155,-.⁶¹ Alvorens naar Haarlem te vertrekken maakte de weduwe Roghé nog haar testament op, waaruit blijkt dat haar 5 kinderen nog in leven waren.⁶²

Dat jaar vond op **Den Haring** een verkoop van roerende goederen plaats, waarvoor de nieuwe eigenaar geen belangstelling had, waaronder 10 marmeren tuinbeelden, een loden beeld, een bakstenen vaas, een bakstenen beeld, een zonnewijzer, twee paarden en een Franse *chais*; de ontmanteling van de buitenplaats tekent zich reeds af.⁶³

De buitenplaats kwam bij de publieke verkoop in de herfst van 1820 in handen van de uit de omgeving van Oldenburg (Noord-Duitsland) afkomstige Gerd Hulscher, die zich hier te lande noemde Gerrit Huijskens. Hij was ongehuwd, woonde tijdens deze aankoop te Zevenhoven en was kennelijk voornemens het door Hendrik Roghé gevoerde boerenbedrijf weer op te pakken, alhoewel tot zijn bezittingen ook turf, veenderijgereedschappen en een turfschuur behoorden. De door de weduwe Roghé in de arm genomen huurder van de boerderij, Arie van den Oudenrijn, verliet de boerenwoning ten behoeve van de plannen van Gerrit Huijskens in het voorjaar van 1822. Gerrit verwisselde echter reeds een jaar later, in 1823, het tijdelijke met het eeuwige, zodat de voornamelijk in Duitsland gevestigde erfgenamen opnieuw tot publieke verkoop moesten overgaan. Zonder de bijgekochte, elders gelegen, weilanden bracht de Plaats *f* 14.700,- op. Meestbiedende was Willem Hendrik Gompertz, die als hoogste bieder tot *f* 12.500,- was gegaan, maar er blijktbaar zeer aan hechtte deze aankoop te effectueren en derhalve op *f* 2200,- afmijnde.⁶⁴

De omschrijving luidt dan: *de zeer aangenaam gelegen hofstede genaamd Den Haring, met deszelfs hecht en sterk en weldoortimmert dubbele heerenhuizing, koetshuis, stalling, tuinmanswoning, koepel, wagenhuis en verdere getimmerten. Voorts met deszelfs lanen, vijvers, tuin en boomgaarden en bosschen en aan de heerenhuizinge annexe boerenwoning met stalling voor 36 stuks vee, hooiberg en boomgaard en daarachter gelegen zeer welige buitengewoon toegemaakte wei- en hooilanden. Groot 22.14.00.* Het mede tot de koop behorende onder Vreeland gelegen land, dat nog niet vervreemd was, behoorde niet bij de genoemde oppervlakte. Deze afmeting was verkregen door de toevoeging aan de buitenplaats nog door Hendrik Roghé in 1796 van een overblijvend gedeelte van de boerderij **Groenewoudt**.

De in Amsterdam residerende koper, Willem Hendrik Gompertz zou in 1833 eigenaar worden van de Vreelandse buitenplaats **Breeëvecht** en van het hierboven beschreven **Kroonenstein**.⁶⁵ Hij kocht in deze jaren nog meer stukken grond, al dan niet met opstallen. De bedoelingen van Gompertz met de aankoop van **Den Haring** zijn onduidelijk gebleven, tenzij die ondergebracht moeten worden bij het hoofdstuk grondhandel. Hij bracht de plaats in 1831 in publieke veiling doch liet deze ophouden. Kennelijk dacht hij bij onderhandse verkoop een betere prijs te kunnen bedingen doch dit is hem niet gelukt. Hij onderging in 1839 de onteigening van een strook grond ten behoeve van de Rhijnspoorweg, waardoor zijn grond werd gedeeld. Hij verkocht die beide delen pas in 1844 aan een Amsterdamse makelaar Albertus Kersjes.⁶⁶ Een andere makelaar, G.A. van der Voort, bracht de beide delen vervolgens in 1848 weer in veiling, hetgeen evenals bij andere veilingen, geschiedde in het Oudezijds Heerenlogement in Amsterdam.⁶⁷

Koper was nu een volgende belangstellende in voortzetting van het veehouderijbedrijf. Het was Engebert Heckmann, die samen met zijn enige zoon Johannes Nicolaas de beide onderdelen kocht. Dit lijkt geen succes te zijn geworden, want acht jaar later, in 1856, verkochten vader en zoon hun bezittingen weer, waarbij, teneinde de verkoopbaarheid te vergroten een en ander in 9 onderdelen ter veiling werd gebracht.⁶⁸

Deze splitsing was wel zeer grondig. Zo werd het herenhuis aangeboden zonder de ondergrond, en het land waarop de boerderij gebouwd was zonder enige opstallen. Een bijzondere bepaling uit de veilingvoorwaarden was: *Als het huis bij de verkoop niet verenigd mocht worden met de grond waar het op staat, dan zal al het afkomende materiaal vóór komende 1^e July [1856] moeten zijn verwijderd.* Inderdaad kwamen huis en ondergrond in verschillende handen, zodat het herenhuis datzelfde jaar nog is afgebroken. Later heeft een eigenaar van het nog bestaande **Valck en Heining** een deel van de grond van **Den Haring** bij die van zijn buitenplaats getrokken.⁶⁹

Daarmee viel het doek na 200 jaar voor het oude **Den Haring**
Het West Fries museum te Hoorn kocht jaren geleden een 18de eeuws glas aan,
waarop het huis **Den Haring** gegraveerd staat. Als voorbeeld diende de gravure
nr. 91 uit *Hollands Arcadia* van de hand van Abraham Rademaker uit 1730.⁷⁰

Naschrift

Wederom heb ik ook dit jaar mogen putten uit de gegevens, die de heer W. W.
Timmer heeft verzameld inzake de 19de en een deel van de 18de eeuw. Ook
voor zijn niet aflatende steun ben ik hem zeer erkentelijk.

Ir. D.L.H.Slebos.

Abcoude, Januari 2007.

*Overzicht van eigenaren van **Den Haring***

Gezamenlijke erfgenamen (kinderen)

van Gijsbert Dommer en echtgenote

Verkoop 1695

Cornelia Schippers

Verkoop 1733

Marco Aurelio del Borgo.

Verkoop 1739

Willem Woudman

Vererving 1759

Roelof Woudman

Verkoop 1763

Christina de Jong, weduwe Willem Munst

Vererving 1764

Jan Markon, schoonzoon Christina de Jong

Verkoop 1764

Jan Bruin Abrahamszn

Vererving

Kinderen van Jan Bruin Abrahamsz

Verkoop 1781

Abraham Roghé

Vererving 1792

Hendrik Roghé

Vererving 1817

Hendrika Elisabeth Roghé-Wismeijer

Verkoop 1820

Gerd Hulscher, zich noemende Gerrit Huijskens

Vererving 1823

Erfgenamen Gerrit Huijskens
Veiling 1824
Willem Hendrik Gompertz
Verkoop 1844
Albertus Kersjes, makelaar
Verkoop 1844-1848
G.A. van der Voort, makelaar
Verkoop 1848
Engebert Heckmann en diens zoon Johannes Nicolaas
Veiling 1856
Diverse leden van de familie Van Schaick
Afbraak 1856

Afkortingen

HUA. Dorpsger. Het Utrechts Archief. Gerechtelijke archieven.
HUA. N.a. Idem. notarieel archief.
HUA. D.T.B. Idem. Doop. Trouw en Begraafregisters.
GAA. N.a. Gemeentelijk Archief Amsterdam. Notarieel archief.
OAA.B. Streekarchief Mijdrecht.

Noten

1. HUA. Dorpsger. nr. 8.
2. Jb. Niftarlake 1998, pag. 50.
3. Terzijde zij nog opgemerkt dat de eerste echtgenote van Gosewijn de Cocq, Aletta van de Veen bij haar huwelijk met Gosewijn uit een eerdere echtverbintenis twee dochters meebracht, die ten aanzien van de buitenplaats niet van grote betekenis zijn geweest.
4. GAA. N.a. nr. 9478, d.d. 13-12-1741.
5. HUA. Dorpsger. nr. 11. d.d. 02-03-1759.
6. GAA. N.a. Nots. Ardinois, div. akten in doss. nrs. 9476 t/m 9480.
7. Zie 4.
8. HUA. Dorpsger. nr. 12, akte nr. 238. d.d. 29-05-1776.
9. HUA. Dorpsger. nr. 14, akte nr. 125. d.d. 21-11-1786.
10. GAA. N.a. Nots. Abraham van Beem, d.d. 22-02-1791. Een notariële akte van 14-06-1816 meldt dat de buitenplaats bij scheiding in 1791 werd toegewezen aan Theodora Anna Wilhelmina van Pabst, in leven echtgenote van Jasper Hendrik van Zuïjlen van Nijveld. Dit nu berust op een misverstand, zoals ook blijkt uit latere archivalia.
11. OAA.B. Nr. 39. d.d. 26-10-1808.
12. HUA. N.a. 55. d.d. 09-09-1814.
13. Jb. Niftarlake 2000, pag. 72.
14. GAA. N.a. Nots. mr. Willem van Homrich, d.d. 05-01-1820.
15. HUA. N.a. nr. 66. d.d. 16-01-1821.
16. HUA. N.a. nr. 67. d.d. 13-04-1822.
17. Jb. Niftarlake 1991, pag. 60/65.

18. Jb. Niftarlake 2005, pag. 45 e.v.
19. Ned. Patriciaat 21e jg. 1933-'34.
20. HUA. N.a. nr. 73. d.d. 19-03-1827.
21. HUA. N.a. nr. 2357. d.d. 15-03-1842.
22. HUA. N.a. nr. 93. d.d. 15-08-1842.
23. HUA. Dorpsger. nr. 9 d.d. 20-01-1719.
24. HUA. Dorpsger. nr. 10. d.d. 12-01-1727.
25. HUA. Dorpsger. nr. 10. d.d. 28-04-1728.
26. HUA. Dorpsger. nr. 10. d.d. 20-05-1728.
27. HUA. Dorpsger. nr. 11. d.d. 15-04-1754.
28. HUA. Dorpsger. nr. 11. d.d. 22-11-1755.
29. Jb. Niftarlake 1989, pag. 52. noot 4.
30. HUA. Dorpsger. nr. 20. d.d. 17-03-1736.
31. HUA. Dorpsger. nr. 20. d.d. 19-08-1739.
32. HUA. Dorpsger. nr. 11. d.d. 22-11-1755.
33. HUA. Dorpsger. nr. 18, akte nr. 3 is excerpt van Not. Eduard Haverkamt te Asd.
34. HUA. N.a. nr. 69, d.d. 20-08-1824.
35. HUA. N.a. nr. 127. nr. 3162, d.d. 01-10-1868.
36. HUA. N.a. nr. 128. nr. 3264, d.d. 26-10-1869.
37. HUA. Dorpsger. nr. 8. d.d. 28-08-1692.
38. HUA. Dorpsger. nr. 8. d.d. 12-11-1695.
39. Jb. Niftarlake 2004, pag 85.
40. Jb. Niftarlake 2003, pag 78.
41. HUA. Dorpsger. nr.30.
42. Jb. Amstelodamum 1966.
43. HUA. Geslachtslijst familie Dommer in Archief Fam. Van Ryckevorsel, inv. nr. 11.
44. GAA. D.T.B. d.d. 07-03-1663.
45. Jb. Amstelodamum 1966.
46. HUA. Dorpsger. nr. 8.
47. HUA. Dorpsger. nr. 10.
48. HUA. Dorpsger. nr. 20.
49. Id.id.
50. HUA. Dorpsger. nr. 11
51. Id.id.
52. Id.id.
53. HUA. Dorpsger. nr. 12
54. HUA. Dorpsger. nr. 13.
55. Id.id.
56. HUA. Dorpsger. nr. 16.
57. HUA. N.a. nr. 60.
58. HUA. N.a. nr. 63.
59. HUA. N.a. nr. 64.
60. HUA. N.a. nr. 65.
61. Id.id.
62. HUA. N.a. nr. 66.
63. HUA. N.a. nr. 65.
64. HUA. N.a. nr. 69.

65. Jb. Niftarlake 1991, pag. 62 e.v.
66. GAA. N.a. nr. 21293.d.d. 05-03-1844.
67. GAA. N.a. nots. Schimmel te Amsterdam, d.d. 25-09-1848
68. HUA. N.a. nots. Van Beusekom te Loenen, d.d. 29-01-1856.
69. HUA. N.a. nr 132.
70. Eerst kort geleden is bekend geworden dat Matthijs Pool al in 1720 een aantal gravures heeft gemaakt, die Rademaker tien jaar later voor zijn boek *Hollands Arcadia* heeft gebruikt. Het betreft een zeventiental gezichten aan de Amstel. Dumas, C. en W. Beelaerts van Blokland. 2006. *Kasteeltekeningen van Abraham Rademaker*, Zwolle, blz 31.

De Polder Dorssewaard te Vreeland

Inleiding

Dit artikel gaat over de polder Dorssewaard, een van de meest interessante polders van de Utrechtse Vechtstreek. Deze polder ligt tegen Vreeland aan, aan de oostzijde van de Vecht en wordt omringd door een deel van een oude Vechttarm en door de wegen Bergseweg, Kleizuwe en de Gabriëlweg (afb.1). Directe aanleiding voor het schrijven van dit artikel is de ontdekking van drie oude kaartbeelden uit ca. 1500 in het provinciaal archief te Utrecht.¹ Deze kaarten behoren tot de oudste kaarten uit de Utrechtse Vechtstreek en zijn voor zover bekend de oudste kaarten waarop duidelijke verkavelingen zijn te zien. Hoewel aanvankelijk moeizaam te plaatsen zijn de kaartbeelden nu overtuigend geïdentificeerd als voorstellende de polder Dorssewaard te Vreeland. In dit artikel wordt in het kort ingegaan op de geschiedenis en bijzonderheden van de polder Dorssewaard met een nadruk op de vertaling en betekenis van de kaartbeelden.

Landschap, rivier de Vecht en oudste bewoning

Het huidige landschap en bodem van de polder Dorssewaard is hoofdzakelijk ontstaan gedurende het Holocene, het laatste geologische tijdvak dat tot aan het heden doorloopt. In deze tijdperiode trad een klimaatsverbetering op en een sterke invloed van water. Gedurende de laatste ijstijd was het hier echter nog een toendragebied waar de wind vrij spel had met veel zandverstuiving. Door het verbeterde klimaat kwam de flora en fauna spoedig opzetten met een gevarieerd landschap van naald- en loofbos, plassen en veengebieden.

De rivier de Vecht deed haar intrede vanaf circa 800 jaar v.Chr., toen zij aftakte van de Rijn en met een westelijke bocht om het hoger gelegen stuwwallenlandschap stroomde. Door overstromingen bouwde de Vecht een klei- en zandpakket op, ook wel stroomrug genoemd. Binnen deze bredere afzetgronden ontstonden, pal aan de rivierbedding, lage oeverwallen, oftewel de natuurlijke bedijking.

De Vechtstreek is sinds mensenheugenis omgeven door een veenlandschap, vanwege het grote graslandgebruik ook wel veenweidegebied genoemd. Dit landschap wordt gekenmerkt door venige bodems en een uitgebreid stelsel van (afwaterings)sloten. Naast dit veenlandschap bestaat de Vechtstreek uit een

Afb. 1: Luchtfoto polder Dorssewaard bij Vreeland.²
(Google Earth 2005)

zandlandschap (overgang naar het Gooi met afzettingen uit de laatste twee ijstijden), het rivierenlandschap en de droogmakerij of polder – het gecultiveerde landschap.

Wanneer de mens zijn intrede in de Vechtstreek deed is niet bekend maar kan spoedig na het ontstaan circa 2800 jaar geleden hebben plaatsgevonden. Langs de voormalige beddingen van het Vechtstelsel kunnen nog vele prehistorische woonplaatsen aan het licht komen.³ Voor een beeld van de oudste menselijke geschiedenis van de Vechtstreek is men geheel afhankelijk van archeologische vondsten. De oudste vondsten stammen vooralsnog uit de ijzertijd en Romeinse tijd.⁴ Nog in 2005 kwamen er Romeinse scherven aan het licht bij Loenen aan de Vecht.⁵ Naast de vindplaatsen langs de Vecht is tenslotte ook de rivier zelf een bron van informatie. Fascinerend zijn ook de vaarbewegingen van bijvoorbeeld Romeinse vloten en vikingsschepen.⁶

De vroege middeleeuwen is voor de polder Dorssewaard en omgeving een duistere periode.⁷ Het ontstaan van de nederzetting Dorssen zal in deze periode liggen, maar of het van Friese of Frankische oorsprong is zal moeten blijken.⁸

Dorssen zal in de (latere) polder Dorssewaard een nederzetting zijn geweest die zich zowel richtte op de visvangst als op de veeteelt, bescheiden landbouw en mogelijk handel. Het maakte deel uit van de (Frankische) gouw Niflarlake vanaf de 7de eeuw tot circa 950.⁹

Ontginning en twist

Na 950 raakte de ontwikkeling van het gebied in een stroomversnelling. Op bestuurlijk niveau deed zich een schaalvergroting voor, waarbij de bisschop van Utrecht het gezag voerde, de gouwinding verdween en de grootschalige ontginning van het landschap ter hand werd genomen. De Kleizuwe, die vanuit de

oude rivierarm werd uitgezet, vormde een belangrijke ontginningsas (voor Dorsseveen, Kortenhoef en Ankeveen) én verbindingsas tussen de Vecht en Gooiland.¹⁰ Interessant is het kaartbeeld van De Lange waarin hij het Gooi en omstreken rond het jaar 1000 weergeeft. Het Gooi is hierop een eiland (stuwwal) van bos, omringd door veengebied. Precies op de 5-meter hoogtelijn, op het gebied waar veen overgaat in stuwwal en waar water goed voor handen is (levensbehoefte), ontstaan de meeste kernen die vandaag nog steeds bestaan.¹¹ De polder Dorssewaard, duidelijk afgebakend door de Kleizuwe – de verbindingsader met het Gooi, bleek al gauw een twistpunt te zijn waar de belangen verdeeld lagen. De rechtsmacht en de tijns waren in handen van het kapittel van Sint-Marie, de tiend in handen van de ministerialenfamilie Van Amstel, de parochie is vooraansnog onbekend. Het gebied rondom het Overmeer (huidig Horstermeer) moet tezamen met Nigtevecht ook institutioneel-geografisch gezien een eenheid zijn geweest.¹² Gelet op de grootschalige ontginningsaanpak (via de Kleizuwe) lijkt er een directe relatie te zijn geweest tussen Dorssen en Werinon (Nederhorst den Berg).¹³ Wellicht dat er daarom ook in religieuze zin een relatie lag tussen Dorssen en de vroeg middeleeuwse dochterkerk van Werinon. De Oostelijke Vechtdijk (Bergseweg) zal hiertussen dan als hoofdverkeersweg hebben gefungeerd.

Tegenover de polder Dorssewaard, aan de andere zijde van de Kleizuwe (scheidslijn) ligt de polder Dorscherveen, een latere veenontginning waarvan de oudste naamgeving uit 1235 dateert en waar mogelijk ook een nederzetting heeft gelegen.¹⁴

Voor de ontginning vanaf mogelijk de 10de of anders zeker de 11de eeuw, met de aanleg van de Kleizuwe, is de afwatering een interessant punt van onderzoek. Tot slot markeert de bouw van de kasteeltoren in het midden van de 13de eeuw een heel nieuwe periode voor de polder Dorssewaard. De bouw vond namelijk plaats op de westelijke Vechtoever, aan de veenbrug die het begin van de Kleizuwe vormt. De bouw van dit kasteel met de naam 'Vredelant' werd rond 1252 aangevangen onder de Utrechtse bisschop Hendrik van Vianden.¹⁵ 'De bouw was een politieke meesterzet van de bisschop, want niet alleen werd zo de handel beschermd die de stad Utrecht via de Vecht vanuit de Zuiderzee tot zich nam, ook maakte de bisschop een *statement* met de precieze locatiekeuze, namelijk pal op de grens van het grondgebied van het graafschap Holland en van het Sticht Utrecht. Bovendien was deze locatie een soort drielandenpunt, want het land recht tegenover het slot (de Dorssewaardse polder) was in beheer van de beroemde leenmannenfamilie Van Amstel, die juist op dat moment zich met kracht ontworstelde aan de invloedssfeer van het Sticht.'¹⁶ Wat volgde waren oorlogen en vele verpandingen van het slot.¹⁷ Het bovenstaande maakt duidelijk dat de polder Dorssewaard een roerige en belangwekkende geschiedenis kent.

De naam 'Dorssewaard'

Tijd om even stil te staan bij de naamgeving van de polder Dorssewaard. Deze is namelijk wat onduidelijk. De naam bestaat uit twee delen, namelijk 'DORSE' en 'WAARD'. Beide delen werden op vele manieren geschreven; dorse, dorsse, dortsche, dorthsche, drosse, etc. en waardt, wart, waart, etc.¹⁸ Maar ook bijvoorbeeld 'Durskerwart' (1284-'85). Mogelijk gaat de naamgeving terug op het oudere 'Dursken': 'Wellicht mogen we aansluiten bij een jammer genoeg alleen in het oudnoors overgeleverd woord *throskr volgroeid, sterk*, maar noch de woordvorming (het suffix) noch de betekenis is duidelijk.'¹⁹

Dan het tweede deel van de naam. In de Van Dale staat dat 'waard' of 'weerd' een oude benaming is voor in- of aan het water gelegen land; oorspronkelijk eiland. In de Nederlandse rivierstreken in het bijzonder gebezigd voor de buitendijkse gronden (uiter- of buitenwaarden), buiten of binnendijkse groeiplaatsen van griendhout (rijs- of twijgwaarden). Over de hele naam zal het laatste woord nog niet gezegd zijn, maar wellicht kan het worden uitgelegd als een goede, vruchtbare, bewoonbare plek direct aan het water gelegen. In ieder geval is de naam 'Dorssewaard' niet ontleend aan de 'Dorsemolen aan de ringsloot', zoals wel wordt beweerd.²⁰

Dorssen

De nederzetting 'Dorssen' (ook wel Dorsken of Dursken²¹) wordt wel op de westelijke oever van de (oude) Vecht, op dezelfde plek van het huidige Vreeland gesitueerd.²² Deze veronderstelling lijkt niet juist en wel om de volgende redenen. Ten eerste lijkt het onlogisch een nederzetting te plaatsen op een plek aan de westelijke zijde van de Vecht, terwijl aan de oostelijke zijde de polders Dorssewaard en Dorsseveen liggen. Deze polders lijken met hun naamgeving immers in directe relatie te staan tot Dorssen.

Bewoning zal zich in de late middeleeuwen hebben geconcentreerd op de plaats van het huidige Vreeland, nadat midden 13de eeuw de Utrechtse bisschop Hendrik van Vianden het kasteel Vredelant aan de westzijde van de Vecht heeft gesticht, waaraan het stadje (1265) is gegroeid. Ten tweede is een voorwaarde voor bewoning, het houden van droge voeten. In de vroege middeleeuwen, evenals in de ijzertijd en romeinse tijd, heeft men daarom die plekken uitgekozen waar het land niet of nauwelijks kon overstromen, waar de grond vruchtbaar was en waar (drink)water voor handen was. Op een hoogteaartje in het Amstel-Gooi-Vecht (AGV)-archief te Amsterdam,²³ maar nog overtuigender op een kaartbeeld van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN), is duidelijk te zien dat dit opgaat voor de zuid-westelijke hoek van de polder Dorssewaard; de locatie van de huidige vatenfabriek Greiff/Van Leer en omgeving. Hoewel ook de vondst van bijvoorbeeld een deel van een romeinse

kruikamfoor uit de 1ste eeuw n.Chr. te Vreeland nog eens onderstreept dat in vroeger tijden bewoning ook aan de westzijde van de Vecht goed mogelijk was,²⁴ zal het vroeg-middeleeuwse Dorssen in de zuid-westelijke hoek van de polder Dorssewaard gelegen hebben. Een archeologische zorg bestaat hierom ook op dit moment rond de ontwikkeling van de gronden bij houtverwerkingsbedrijf Driessen (Kleizuwe) en Greiff/Van Leer.

Andere hooggelegen plekken in de polder zijn onder meer Bergseweg 18 (Vreedenhorst) en 28 (Groot Kantwijk). Deze plekken kunnen heel goed de locaties zijn geweest waar de oudste boerderijen hebben gelegen. Enkele middeleeuwse vondsten steunen deze veronderstelling.²⁵

Fouten en aannames

Opvallend zijn de voor Vreeland, vaak overgenomen, gemaakte fouten rond jaartallen en dergelijke. Storend zijn bijvoorbeeld de aannames die gemaakt worden in een artikel over de stadsvorming van Vreeland.²⁶ Daarom volgen hieronder enkele kanttekeningen. Allereerst is reeds duidelijk gemaakt²⁷ dat de stichting van het kasteel Vredelant door de Utrechtse bisschop Hendrik van Vianden plaatsvond rond 1252 en niet zoals elders wordt gesuggereerd tussen 1256 en '60.²⁸ De bouw van een weerbare kasteeltoren (die de eerste fase van het slot feitelijk was) zal daarbij vermoedelijk eerder binnen een jaar of drie (grotendeels) zijn volbracht, dan pas zeven jaar later in 1259.²⁹ Dat archeologisch onderzoek duidelijk zou hebben gemaakt dat 'het eerste kasteel van Vreeland' tussen 1258-'60 zou zijn gebouwd, een dergelijk onderzoek heeft namelijk nooit plaatsgevonden, is onjuist. Ander archeologisch onderzoek overigens wél, namelijk in 1979 en '95. Recent is de mogelijkheid geopperd dat de bouw van de tweede fase van kasteel Vredelant aan het eind van de 13e eeuw kan worden geplaatst en dat deze uitbreiding direct samenhangt met de gebeurtenissen pal na de moord op graaf Floris V.³⁰ Dat de stichting van kasteel en stad plaatsvond op een plek die tot dan toe onbewoond was (xxiv) kan niet waar zijn: de polder Dorssewaard en het plaatsje Dorssen lijken een vroeg-middeleeuwse oorsprong te hebben. Hoogstens kan aan de westzijde van de Vecht enige concentratie van bewoning hebben plaatsgevonden nadat de bocht in de rivier de Vecht in 1438 werd afgesneden.³¹ Dat de stad Vredelant zich niet uitbreidde kan mede worden verklaard doordat de ambachtslieden uit dit stadje rond 1275 werden overgeplaatst naar het opkomende Amsterdam.³²

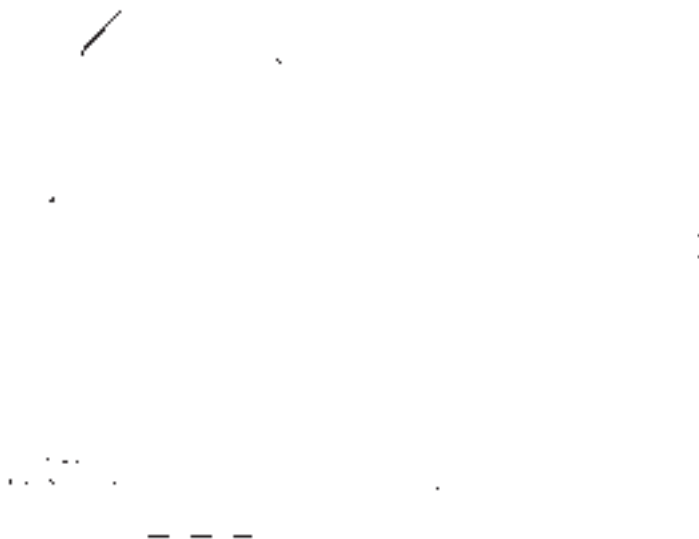

Afb. 2. Inmiddels verdwenen toegangspartij aan de Kleizuwe van park Welgelegen in de polder Dorssewaard. (Foto: H. Aalderink, 1989)

Een landgoed in de polder

Na de middeleeuwen zijn er in de polder Dorssewaard enkele fraaie landhuizen gebouwd. Aan de Bergseweg zijn dat 'Brugzicht' (oorspronkelijk 'Beekzicht')³³ en 'Vredenhorst'. Ook werden er boerderijen gevestigd zoals 'Veelust', 'Groot Kantwijk', 'de stal van Bethlehem' en de opvallende boerderijnamen 'het Hemeltje' en 'de Hel' (Klein Kantwijk), waarvan de eerste naam van de inmiddels verdwenen boerderij nog voortleeft in de naam van de brug, of eigenlijk beter schutsluis 'Het Hemeltje' (1931/'32) van het Hilversums Kanaal op de hoek Bergseweg/Gabriëlweg.³⁴ Boerderij 'Het Hemeltje', nu gelegen tussen gemaal en sluis, lag voorheen in de Prutpolder.

Aan de Kleizuwe lag 'Oostbeek', 'Forthoeve' en het jachthuis 'Het Plantagehuis'.³⁵ Opvallend is verder dat er een groot aantal Noord-Hollandse stolpboerderijen zijn gebouwd, zowel op de plek van Welgelegen (zie ook hieronder), 'Forthoeve' en aan de Bergseweg nr. 14 en 16. De meeste zijn door brand (door hooi-broei) afgebrand. De landhuizen en boerderijen zijn elk een apart artikel waardig – en gelukkig is dat voor een enkele locatie ook reeds gebeurd

Afb. 3. Het park Welgelegen in de Dorssewaard (kadasterkaart 1832).

– maar vooral het landgoed in de polder Dorssewaard van de buitenplaats ‘Welgelegen’ is voor de geschiedenis van de polder Dorssewaard van belang.

De buitenplaats ‘Welgelegen’ lag aan de Nigtevechtseweg, dus aan de westzijde van de Vecht en is mogelijk rond 1712 gesticht. Rond 1785 kocht lakenhandelaar Jan van der Tuuk het landgoed en breidde het in een tijdbestek van 21 jaar uit, waarmee het de indrukwekkende omvang bereikte van ca. 140 hectare, nota bene aan beide zijden van de Vecht gelegen, inclusief een groot gedeelte van de polder Dorssewaard. De polder werd op een indrukwekkende wijze ingericht als een romantisch park met diverse ingangen (zie afbeelding 2), bossen, weelderige lanen, vijvers en fraaie uitzichten (zie afbeelding 3).³⁶

De buitenplaats, nu boerderij, ‘Breeëvecht’ ligt even ten zuiden van het reeds lang verdwenen ‘Welgelegen’ en stamt mogelijk uit 1728. Hierbij gaat een opmerkelijke vergelijking op met ‘Welgelegen’, namelijk beide waren indrukwekkend grote landgoederen die zich aan weerszijden van de Vecht uitstrekten, waarvan beide een deel in de polder Dorssewaard. ‘Breeëvecht’ strekte zich uit tot en met het buiten ‘Vreedendorst’ en omgeving en verkreeg haar grootste omvang in 1829, een kwart eeuw na de grootste omvang van ‘Welgelegen’.³⁷

Afb. 4. Fragment topografische kaart door P.A. Ketelaar, 1770-1781, met het dijkje midden-door. (Nationaal Archief, Den Haag: OSK, inv.nr. H50Ab3)

Een stroom aan verhalen

De polder Dorsewaard kent nog vele bijzonderheden, waarvoor het bestek van dit artikel te kort is om dieper op in te gaan. Daarom worden hieronder nog kort enkele aspecten aangestipt.

Hofstede Groenevelt: een mysterieus en minimaal 15^e eeuws kasteeltje met dubbele omgrachting waarover nu het bedrijventerrein Van Leer/Greiff is aangelegd.³⁸ Volgens oud werknemers is hiervoor geen grond afgegraven, waardoor grachtbodem en eventuele funderingen nog intact kunnen zijn en daarmee van groot archeologisch belang.

De Dorsemolen: Pal aan de Gabriëlweg heeft aan de molenwetering vanaf de 17^e eeuw (?) tot aan het eind van de 19^e eeuw een poldermolen gestaan.

Het Gemaal: Halverwege de Bergseweg staat een stenen gebouwtje dat destijds het gemaal huisvestte dat in 1895 is gebouwd ter vervanging van de Dorsemolen.

len. Van oorsprong liep het gemaal op petroleum, later werd er een elektrische pomp naast opgesteld.³⁹

De galg: In de polder Dorssewaard lijkt door de tijd heen op twee plekken een galg te hebben gestaan, die vooral vanaf de Kleizuwe gezien moest worden.⁴⁰ Zie afbeelding 4.

Het doopvont: Dit mogelijk 14^e eeuwse, fraai bewerkte doopvont uit de Grote kerk te Vreeland deed in de 19^e eeuw nog dienst als schampsteen aan de Kleizuwe, na te zijn opgegraven in een tuin nabij de kerk.⁴¹

Natuurwaarden: de diversiteit aan flora en fauna is groot in de polder Dorssewaard. Inventarisaties door de heren Aalderink (Bergseweg 2a) hebben dit meermaals aangetoond.⁴² Het is desalniettemin ook een kwetsbaar gebied waarbij een continue aandacht en zorgvuldigheid is vereist.

Lantaarns: Op oude prentbriefkaarten zijn nog de oude elektrische lantaarns zichtbaar die in 1898 voor opzien baarde in het dorp en omgeving. De lantaarns werden gerealiseerd door de zuiverfabriek Concordia (locatie Van Leer/Greiff) die in een paar maanden tijd een elektriciteitsnetwerk aanlegde in het dorp.

Tweede wereldoorlog: Op 1 januari 1945 stort in de boomgaard van de familie Beusekom aan de Kleizuwe 129 te Vreeland omstreeks het middaguur een Focke Wulf 190-A8 neer. Brokstukken van het toestel zijn in 1978 tijdens een bergingspoging uit de grond van de polder Dorssewaard gehaald door Stichting Luchtvaartarcheologie Nederland. De piloot is pal voor de crash gesprongen, maar overleefde de val niet.⁴³

Ontdekking oude kaarten

Nu op hoofdlijnen (de geschiedenis van) de polder Dorssewaard in beeld is gebracht, is het tijd voor het hoogtepunt; de ontdekking van de kaartbeelden in het Provinciaal Utrechts Archief. In eerste instantie werden in 2005 twee kaarten ontdekt (afb. 5 en 6) en enige tijd later een derde (afb. 7),⁴⁴ die op slag werden herkend en in verband werden gebracht met de eerste twee. Overigens waren de kaarten 1 en 3 bekend in het fotoarchief, kaart 2 werd ontdekt tijdens het doorbladeren van het boekwerk uit ca. 1500, waarin zich ook kaart 1 bevond (Inv.nr. 1159).⁴⁵

In 1987 werd kaart 3 (Afb. 7) beschreven (HUA 1116) waarbij zowel de Dorssewaard als de Prutpolder werden genoemd. Het blijkt na analyse, waarbij nog een ander kaartje (afb. 4) werd geraadpleegd, echter alleen om de Dorssewaard te gaan. Op deze kaart is nog heel duidelijk de ontginningas zichtbaar midden door de polder Dorssewaard. Dit betreft waarschijnlijk een dijk met een slootje dat via een watermolen aan de Gabriëlweg voor de afwatering zorgde richting Vecht. We kunnen deze as zelfs nog herkennen op een vooroorlog-

se luchtfoto. Let ook op bijvoorbeeld de splitsing van dijk en weg (Bergseweg) die loopt tot aan de sluis bij boerderij 't Hemeltje (heden schutsluis). De onderzijde van het water op de oude kaartbeelden betreft de oude Vechtarm. Overduidelijk is dat, ondanks een heldere weergave van de perceleringsgrenzen, de polder wat ronder en platter is weergegeven dan in de realiteit.

Op verzoek heeft Gijs Boink, onderzoeker bij het Nationaal Archief, zich veel moeite getroost enkele antwoorden te ontfoetselen aan de moeizaam leesbare kaart. Zijn vertaling betreft die van de kaart van St. Marie (HUA 1116). De andere kaartbeelden uit het boekwerk (HUA 1159) zijn eveneens erg interessant – zeker in combinatie met het boekwerk waarin zij zich bevinden – maar zijn vrij ontoegankelijk wegens het vroeg 16de eeuwse snelschrift. Hopelijk wordt met dit artikel de interesse gewekt voor een nader onderzoek naar deze archiefstukken. In het bestek van dit artikel ligt de focus op het fraaie kaartbeeld van St. Marie. En daarop valt al genoeg te ontdekken. Nog even de datering, die is niet helemaal duidelijk. Het kaartbeeld dateert in ieder geval niet uit 1516, zoals Immerzeel aannam. Veeleer omstreeks het jaar 1500. De kaart van St. Marie is waarschijnlijk de oudste en de andere twee kaarten volgen binnen enkele jaren. Het nauwkeurige kaartbeeld was nodig, aangezien er veel heibel was ontstaan over de precieze eigendomsverhoudingen van enkele morgen grond. De twist duurde mogelijk een jaar of tien (of zelfs langer), waarna de rechtbank een definitief vonnis velde. Dit alles staat in de dikke boekbundel (HUA 1159) verhaald, maar nogmaals; dit valt vooralsnog moeilijk te achterhalen. Gelukkig is er dan het kaartbeeld van St. Marie. Hieronder de transcriptie:

Transcriptie Voorzijde kaart 3, Kapittel St. Marie HUA 1116 (Afb. 8)

1. dit sin die onlande *n* / 2. Huegen dic is dat / 3. Molencamp / 4. (op zijn kop:) breet XXVIII roey lanck XLV roey / 5. LXVI lanck XVII ende quartier breet / 6. dit sin die twe merghen / 7. cromme sijwech (of sijweg) / 8. Coerte hoev[e] / 9. dit sin drie wier hong / 10. die hoghe nering / 11. die leghe nering / 12. die nijwe dijk / 13. den een merghen / 14. Vechtdijck / 15. Vechtdijck / 16. Claes Gherijts huus / 17. Vrelantdick / 18. Vecht

Transcriptie Keerzijde kaart 1, Kapittel St. Marie inv.nr. 1116

- (r.1) item die molencamp lanck xlv roey ende breet 28,5 [romeinse cijfers omgezet] facit 2 morgen ende 37,5 roey
- (r.2) item die 2 morgen lanck 66 roeyen lanck [...] ende 17 roey ende quartier breet facit 11 hont ende 37,5 roey
- (r.3) item 2 campen naest die 2 morgen zu[idwaerts] lanck 92 roey ende 1 vierdel ende breet 23,5 roey facit 3,5 morgen 60+ [deels onleesbaar] roey
- (r.4) item nog die 2 campen naest die voirschreven campen zuytwaert lanck 70,5 roey ende breet 24 [en] 1 quartier facit 2,5 morgen ende 2 hont ende 10 roeyen
- (r.5) item die hoich nering daer 't huus op staet is lanck 68 roede ende breet 43,5 roeden ende hier
- (r.6) sijn mede inghereekent die 3 hont behoerende Jan die Wit facit 5 morgen [onleesbaar] 32 roeyen

Afb. 5. Kaartje van de Dorssewaard ten behoeve van een geschil tussen het domkapittel en de kerkmeesters van Breukelen uit 1505-'12 over drie morgen land (HUA 216 nr.1159).

[voor de regels 1-6 staat:] aen die west sijde van de nywen dijck

- (r.7) item aen die westsijde van den nywen dijck die naeste 2 campen aen den dijck lanck 72 roeden ende
- (r.8) breet 47 roeden hier is mede ingherekent die enen morgen dair twist om is facit 5,5 morgen
- (r.9) item die andere 2 campen mit die hofstede ende koerngaert dair Claes Block op woent lanck 114
- (r.10) roeden lanck ende 49,5 roede breet facit 9 morgen 2 hont 43 roey

voor deze regels 7-10 staat: aan die oost west sijde van den nywen dijck [NB: 'oost' is doorgehaald!]

- (r.11) Somma Sommarum 32 morgen ende 2 hont hier is mede in gherekent die
- (r.12) 3 morgen dair die van Brokelen [onleesbaar] op maken ende die 4 hont
- (r.13) van Jan die Wit ende die Vechtdijck dair buten ghelegen ende die nywen dijck dair in gherekent
- (r.14) item die westsijde

Afb. 6. (Zie ook afb.5) Kaartje van de Dorssewaard. Aan de onderzijde de in 1438 afgesneden Vechtbocht; links de Vecht en de Bergseweg; rechts de Kleizuwe; bovenaan de Gabriëlweg met halverwege een reeds lang verdwenen poldermolen (HUA 216 nr. 1159).

(r.15) [onleesbaar] van den nywen dijck 33,5 ende 30 roey facit 5,5 mergen 80 roey

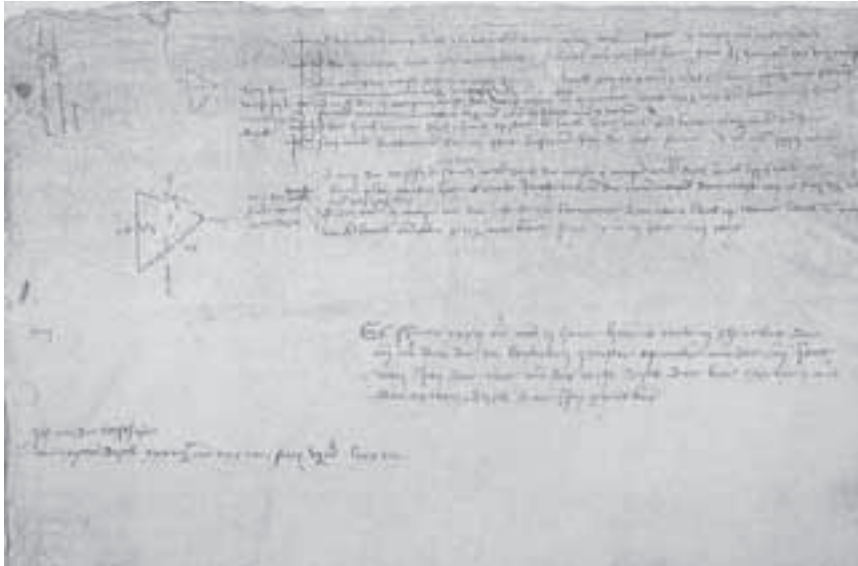
dwars in de linkerbovenhoek staat:
Petrus Gherijts [onleesbaar]
overmert [??] quondam
colonus

Interpretatie en Betekenis

Tot zover de transcriptie. De namen van de twistende heren zijn mogelijk Claes Gherijts, Jan die Wit en Claes Block. Wellicht betreft het niet Claes Gherijts maar Petrus Gherijts. Deze laatste naam komt namelijk op de achterzijde van de kaart voor en Claes Gherijts op de voorzijde. Misschien heeft de tekenaar zich vergist in de naam 'Claes' gelet op de naam Claes Block? Hoe dan ook lijkt het twistpunt te worden weergegeven in regel 8 van de achterzijde van de kaart, die terugkomt op de voorzijde van de kaart in nummer 13. Vandaar ook dat hier het toegangshek zo prominent wordt weergegeven. Een ander twistpunt

Afb. 7. Kaart van enige percelen land gelegen aan de Vecht onder Vreeland. Pentekening zonder naam. Ca. 1500, (HUA nr. 221 inv.nr. 1116) 1 blad.

Afb. 8. Tekst aan keerzijde van kaart van afb. 7.

betreft waarschijnlijk nummer 6. 'dit sin die twe merghen'. In de beschrijving van het inventarisnummer 1159 staat ook beschreven dat het gaat om een geschil over 3 morgen.

Opmerkelijk is verder dat voor deze kaart geen gebruik is gemaakt van enkele duidelijke referentiepunten; de hofstede Groenevelt en het kasteel Vredelant, ten tijde van de kaart beide nog in gebruik. Ook wordt nergens de polder met naam genoemd. Wel wordt gesproken van de polder 'Opten Nesch' in de inventarisbeschrijving (1159). Het woord 'Nes' staat voor een reeks aan beschrijvingen, die alle van toepassing zijn op de polder Dorssewaard, zoals een landtong aan een scherpe rivierbocht.⁴⁶ (Het latere De Nes genoemde eiland maakte tot de 17de eeuw deel uit van de Prutpolder.) Verklaring voor het ontbreken van de duidelijke omgevingsfactoren, kan zijn dat het stuk opgesteld is door een notaris, die misschien nooit in het gebied is geweest en zich toespitste op de twist, op de morgen land en op de precieze lengte- en breedtematen.

Nog enkele bijzonderheden van de kaart zijn:

2. *Huegen dic is dat* – wellicht slaat dit op het deel van de Gabriëlweg, na de molen?

3. *Molencamp* – de molen en het molenhuis zijn tot nu toe onbekende bouwsels in de polder Dorssewaard en daarom een melding op de Archeologische Monumentenkaart waard. Het voorkomen van een laat middeleeuwse poldermolen is zonder meer intrigerend en verdient nader onderzoek.
 8. *Coerte hoev[e]* – deze afbeelding verwijst naar de kerk van Kortenhoef en is een van de oudste weergaven van deze kerk. Het onderstreept ook de zienswijze van de rol van verbindingsweg van de Kleizuwe naar (de kerk van) Kortenhoef.
 12. *die nijwe dijck* – een nu nieuw ontdekte ontginningsas midden door de polder Dorssewaard en die mogelijk in de 15^e eeuw is aangelegd ter verbetering van de afwatering in de polder en daarmee een meer intensieve benutting van het areaal in de polder.
 16. *Claes Gherijts huus* – ongeveer op de plaats van het huidige Plantagehuis heeft in de late middeleeuwen blijkbaar al eerder een huis/boerderij gestaan. Dit huis heeft pal tegenover het kasteel Vredelant gelegen, bij de veenbrug.
- (r.9) *item die andere 2 campen mit die hofstede ende koerngaert dair Claes Block op woent lanck 114* – ook dit is een bijzondere ontdekking; de eerste literaire bron waarin wordt gesproken van een hofstede op de plaats van het huidige landhuis Vreedenhorst (waarvan een laat middeleeuwse oorsprong al wel werd vermoed maar nog niet kon worden bewezen).⁴⁷ Ook wordt hier gesproken over een ‘koerngaert’, oftewel een korengaard/korenveld en een duidelijke laat-middeleeuwse verwijzing naar landbouw in de polder. De naam ‘Claes Block’ verdient eveneens een vervolgonderzoek in de (Utrechtse) archieven.

Kleizuwe. De Kleizuwe is een fraai landweggetje dat van Vreeland naar Kortenhoef loopt, maar van oorsprong ook rechtdoor liep naar de Heerenweg in Ankeveen. Het is een van de oudste (ontginnings)wegen van de Vechtstreek, mogelijk aangelegd ergens tussen 900 en 1050 n.Chr. ‘De Oude Weg heeft aldus niet alleen gefungeerd als ontginningsbasis voor Dorsseveen, Kortenhoef en Ankeveen, doch tevens als verbindingroute tussen de Vecht bij Vreeland en het Gooise gebied.’⁴⁸

‘De Kleizuwe is de weg, die vanaf het kasteelterrein van Vreeland noordoostwaards richting Hilversum gaat en de scheiding tussen de polder Dorssewaard en de plas Wijde Blik vormt. Het woord ‘zuwe’ in de straatnaam heeft een betekenis van ‘pad in het moeras’ en verwijst hier naar een grens, in dit geval de historische grens tussen het graafschap Holland en het Sticht. Deze laatste ligt nu langs de

autoweg N201 van Vreeland naar Hilversum. De Kleizuwe was oorspronkelijk een dijk tussen twee sloten, die echter nu gedeeltelijk gedempt zijn.⁴⁹ ‘Zuwe’ is mogelijk ook een verbastering van ‘zijdewind’. Het zijn oorspronkelijk kaden of lage dijken in een veenontginningsgebied die nu als weg dienst doen.⁵⁰ In het Noordhollandse wordt eenmaal een zuwenaam aangetroffen, namelijk de Kleizuwe tussen Vreeland en Kortenhoef.⁵¹ Hoewel feitelijk is de naam voor de helft Utrechts, aangezien de Kleizuwe precies langs de provinciegrens liep (de Zuwe is bij de laatste gemeentelijke herindeling aan beide zijden gemeente Loenen geworden en zowel de gemeentelijke als de provinciale grens ligt nu bij de N201). Bij nummer 17 wordt deze weg ‘Vrelantdick’ genoemd, oftewel; de Vreelanddijk(weg). Het is opmerkelijk dat de naam Kleizuwe in de loop van de tijd onder allerlei namen bekend staat: De Zuwe, Cleyzuwe, de Oude weg, De Kley Zuwe, Kortenhoefseweg, de Regte Zuwe, Zandzuwe, Cleysuwe, Kleysuwen, Zuwedijk, Sandzuwe,⁵² Vredelander Zijttwen (Vredelandse Zijtwende),⁵³ Laan van Kortenhoef naar Vreeland, Vreelandse Zuwe,⁵⁴ Cleyzijwen en nu dus ook ‘Vrelantdick’. Het slootje naast deze dijkweg aan de kant van de polder Dorsewaard werd in een polderschouw 1713 ‘Kleysuwense Weteringh’ genaamd, vroeger door Vreelanders ook wel ‘De Beek’ genoemd.⁵⁵ De namen voor deze een en dezelfde dijk en weg (en sloot) worden in de loop van de tijd telkens door elkaar heen gebruikt. Het gebruik van de naam ‘die nijwe dijk’ (nummer 12) zou ook een contrast kunnen vormen met deze overduidelijke oude dijkweg (de Kleizuwe dus), en niet per se het contrast dat sommigen zien met de Nieuwe weg – die wordt gevormd door de huidige Kortenhoefse Dijk.⁵⁶ Er wordt ook gesteld dat de oudste ontginningslijn wordt gevormd door de ‘Vredelandse zijdwende’, later Kleizuwe geheten en dat deze door het Overmeer (Horstermeer) liep en aansloot op de Heerenweg onder Ankeveen. Door afkalving van de oevers zou deze ontginningsbasis voor meer dan de helft door het meer zijn verzwolgen. Het is moeilijk te beoordelen of hierin waarheid schuilt, maar de ontginningsas kan ook voor het grootste gedeelte de huidige (oorspronkelijke) oevers van het Over/Horstermeer hebben gevolgd om vervolgens aan te sluiten op de Heerenweg. Hiermee kan immers nog steeds de evenwijdig lopende ‘knik’ in de Kortenhoefse Dijk worden verklaard.

Gabriëlweg. De Gabriëlweg staat op de kaart onder nummer 7 met de naam ‘cromme sijwech (of sijweg)’. Anderen lezen hier overigens ‘Cromme Suwen’.⁵⁷ De Gabriëlweg is vernoemd naar de huidige molen Gabriël, maar heette hiervoor Vaartweg, Kortenhoefse wetering en – zover na te gaan – van oorsprong ‘Suwendijck’.⁵⁸ Deze naam kan gelezen worden als zijnde de dijk(weg) lopende van de (Klei)zuwe naar de Vecht(dijk) of omgekeerd. Ook hier is sprake

ke van de Zandzuwe, die langs de ringsloot loopt en welke beginjaren '30 van de 20e eeuw werd opgenomen in het tracé van het Hilversums kanaal.⁵⁹

De Gabriëlweg zou wel eens even oud kunnen zijn als de Kleizuwe zelf (vermoedelijk tussen 900-1050). De ontginningsas Kleizuwe had vooral ook een afwateringsfunctie, om de kleiige polder Dorssewaard zo goed mogelijk te kunnen gebruiken. Pal aan de Vechtdijk ging dat nog wel, maar vooral in de zuidoosthoek van de polder zal het landgebruik door de lagere ligging bemoeilijkt zijn. Een verbindingsweg, of 'Sijwech', richting de Vecht zal vanuit dit oogpunt mogelijk in een keer zijn aangelegd. De midden op deze (dijk)weg gebouwde poldermolden ondersteunt deze gedachtengang.

Bergseweg. De Bergseweg staat van oudsher bekend onder de naam 'Oosten Vechtdijk'.⁶⁰ Op de kaart staat onder nummer 14 en 15 simpelweg 'Vechtdijk'. De Bergseweg loopt van Vreeland naar Nederhorst den Berg en verwijst naar dit laatste; de (kerk)berg bij Nederhorst. Toen de Kleizuwe en Gabriëlweg nog niet waren aangelegd was de Bergseweg, naast de Vecht zelf, de enige verbinding met Nederhorst den Berg (en verder). Gelet op de 'institutioneel-geografische eenheid' van het gebied,⁶¹ zal deze verbinding tussen Dorssen (en later Vreeland) en Werinon (later Nederhorst den Berg) van direct belang zijn geweest. Het onderhoud van deze dijkweg zal daarom mogelijk al vroeg zijn opgepakt.

Opmerkelijk op de oude kaart is de afsnijding die de weg maakt van de dijk, zoals deze vandaag de dag nog steeds bestaat en loopt tot aan de schutsluis 't Hemeltje. Deze afsnijding kan verklaard worden uit het feit dat dit afgesneden deel van oorspong een wat lager gelegen gebied was en daarom in gebruik als vloeiwede of uiterwaarde en door plaatselijke boeren in gebruik was als weide wanneer de waterstand van de Vecht dit toeliet. Vooral vanaf circa 1950 werden hier de eerste huizen gebouwd en vestigden zich de eerder genoemde bedrijven als Prinssen Waterwerken en Kruijshaar Plaveisel BV. Vanaf eind jaren '80 verdwenen deze bedrijven en maakten plaats voor enkele villa's.

Tot Slot

Met de ontdekking van de laat middeleeuwse kaartbeelden en de identificering met de polder Dorssewaard, in combinatie met de voorafgaande, algemene beschrijving van de bijzonderheden van de polder, is in dit artikel inzichtelijk gemaakt wat voor ontdekkingen nog liggen te wachten in de kleiige ondergrond van deze historierijke polder en in de diverse archieven. Ondanks de ontwikkelingen van de laatste 25 jaar is de polder Dorssewaard nog altijd een hoog kwalitatief gebied dat aantrekkelijk blijft voor bewoners, wandelaars, fietsers en de recreatievaart.

Kaartbeelden

Het Utrechts Archief: Archief Kapittel Sint Marie, *nr. toegang 221, inv.nr. 1116*: Kaart van enige percelen land gelegen aan de Vecht onder Vreeland. Pentekening zonder naam. Ca. 1500, 1 blad.

Het Utrechts Archief: Archief van het Kapittel van de Dom te Utrecht, 1220-1811, *nr. toegang 216, inv.nr. 1159*: Register van stukken betreffende drie processen, gevoerd tussen het domkapittel en de kerkmeesters van Breukelen over de eigendom van 3 morgen land in de polder Opten Nesch bij het slot Vredelant, 1506-1512. 1 pak. (N.B. Betreft processen: – voor de officiaal van de bisschop, 1506, – voor de officiaal van de aartsbisschop van Keulen, 1510, – voor de pauselijke commissaris Johan Erwin van Ratingen, 1512, met getekend kaartje).

Nationaal Archief, Den Haag: Ministerie van Oorlog/Defensie: Situatie Kaarten afkomstig van het archief der Genie, 17e-20e eeuw, *nummer toegang 4.OSK, inventarisnummer H50Ab3 (detail)*. (Betreft topografische kaart van een gedeelte van de provincies Holland en Utrecht begrepen tussen de rivier de Lek bij Schoonhoven en Nieuwpoort en de Zuiderzee, in 22 bladen en verzamelblad, P.A. Keteelaar, 1770-1781.).

Archief Amstel, Gooi en Vecht (AGV), Nr. 80, Kaart; Hoogtelijnenkaart van het waterschap de Dorssewaard. Provinciale waterstaat, z.j., Lichtdruk, ingekleurd; 18,4: 29,4 cm, Schaal 1: 10.000, 1 blad.

Literatuur

Aalderink, H.J., *Oud-burgemeester van Vreeland en Nigtevecht Jhr. J.A.F. Backer vertelt ...*, Vreeland 1995.

van Amstel, Th.A.A.M., *De heren Van Amstel 1105-1378, Hun opkomst in het Nedersticht van Utrecht in de twaalfde en dertiende eeuw en hun vestiging in het hertogdom Brabant na 1296*. Hilversum 1999, 37,39,84,85,124.

Anoniem, *Om de fundamenten van een kasteel*. Rapport aangaande de mogelijk nog aanwezige fundamenten van het “Kasteel Vredelant” te Vreeland en een verslag van het in oktober 1978 gehouden archeologisch werkkamp aldaar. Drukkerij Vreeland, Vreeland 1979.

Anoniem, Onverwoestbaar gemaal al 30 jaar bediend door J. Ooms, In: *Gooi en Eemlander*, 03 maart 1977.

Beenakker, J.J.J.M., Dijken tussen Vecht en Eem, Uit de inventarisatie Cultuurhistorisch onderzoek naar dijken in Noord-Holland. *Tussen Vecht en Eem*, jg.12, nr. 1, feb. 1994, 27-34.

Berge, D.A. Van den (samensteller), *Het ontstaan van vaarwegen in het Gooi en de geschiedenis van het Hilversums Kanaal met de Schutsluis het Hemeltje en de Hilversumse haven*. Gemeente Hilversum, 1980.

Blok, D.P., Enige aardrijkskundige namen in de Vechtstreek. In: *Tussen Vecht en Eem*, jaargang 11, nr. 2, mei 1993, 58-60.

Boels, C., T. Fafianie, H. Vlaardingebroek en L. Wevers (eindred. E. Stades-Vischer), *Loenen, Geschiedenis en Architectuur*, Monumenten–Inventarisatie Provincie Utrecht. Zeist 2000.

Boerstra, J., Verdwenen buitenplaatsen in Vreeland, De Nes. *Jaarboekje 1989 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niflarlake'*. 1990, 23-36.

Boerstra, J. en E. Munnig Schmidt, Brugzicht te Vreeland. *Jaarboekje 1992 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niflarlake'*. 1993, 55-68.

Boerstra, J. en E. Munnig Schmidt, De Heerenhofstede Breeëvecht te Vreeland. *Jaarboekje 1991 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niflarlake'*. 1992, 34-52.

Boerstra, J. en E. Munnig Schmidt, ‘Welgelegen’, een gemakkelijke buitenplaats te Vreeland. *Jaarboekje 1990 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niflarlake'*. 1991, 24-49.

- Boerstra, J., ongepubliceerd(?), 1991.
- Brandes-de Lestrioux Hendrichs, E.E., De hofstede Groenevelt te Vreeland. *Jaarboekje 1989 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake'*, 1990, 63-73.
- Brouwer, F., De geschiedenis van de gemeente Loenen. *Vechtkroniek* 1, jg. 1, dec. 1994, 3-20.
- Buitelaar, A.L.P., *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek*, Middeleeuwse Studies en Bronnen 37. Hilversum 1993.
- Cruysheer, A.T.E., Curieuze Vuurdomper uit Vreeland. *Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, juni 2006, 22.
- Cruysheer, A.T.E., De Luchtvaartarcheologie van Gooi en Vechtstreek. *Jaarboek 2006 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 2007 (in voorbereiding).
- Cruysheer, A.T.E., Graafwerkzaamheden aan de Bergseweg te Vreeland. *Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, juni 2006, 30.
- Cruysheer, A.T.E., Het Muiderslot; een archeologische begeleiding en een historische interpretatie. *Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, juni 2006, 46-55.
- Cruysheer, A.T.E., Een Romeinse kruikamfoor te Vreeland. *Jaarboek 2006 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, 2007 (in voorbereiding).
- Cruysheer, A.T.E., J. van der Sar en R.M. Visser, Opgraving 'de Hollandsche Molen' te Loenen aan de Vecht. *Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant*, juni 2006, 37-42.
- Dekema, D., Uit de bemalingsgeschiedenis van de polder Kortenhoef. *Tussen Vecht en Eem*, jg. 2, nr. 2, mei 1984, 85-89.
- Exaltus, R.P. en P.J. Orbons, *Provincie Utrecht, Archeologisch onderzoek op de kasteelterreinen Slot van Abcoude, Huis te Vreeland en Huis ter Eem*, RAAP-rapport 116, Amsterdam 1995.
- Graaf, R. de, *Oorlog om Holland 1000-1375* (2^e druk). Middeleeuwse studies en bronnen XXXVIII. Verloren, Hilversum 2004.
- Immerzeel, J., Dorscherveen. In: *Historische Kring 'In de Gloriosa'*, jg. 3, nr. 1, feb. 1986, 14-22.
- Immerzeel, J., Een manuscriptkaart uit de Vechtstreek, 1514. *Historische Kring 'In de Gloriosa'*, jg. 4, nr. 3, aug. 1987, 16-24.
- Jacobi, H., *Overzicht der Geschiedenis van den polder Kortenhoef*, Haarlem, 1891.
- Janssen, H.L., Het bisschoppelijk kasteel Vreeland ca. 1258-ca. 1700. *Castellologica III*, 1993-heden, 31-72.
- Jonker-Duynstee, J. en K. de Kruyter, 'Opkomst en ondergang van kasteel Vreeland', *Vechtkroniek* 15, dec. 2001, jg. 3-8
- Lange, P.W. de (o.r.v. J. Lamme en E. van Mensch), *Grepen uit Hilversums Historie van 900-1800*. Uitgave van de Hilversumse Historische Kring 'Albertus Perk', Hilversum 1990.
- Manten, A.A., Bonifatius en daarna, Middeleeuwse kerkstichtingen in en rond de Vechtstreek. In: *Tussen Vecht en Eem*, jg. 23, nr. 2, mei 2005, 102-116.
- Manten, A.A., Tweeduizend jaar op en aan de Vecht. *Tussen Vecht en Eem*, jg. 17, nr. 4, dec. 1999, 198-225.
- Olde Meierink, B. e.a., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*. Utrecht 1995, 455-459.
- Regteren Altena, H.H. van, Archeologisch Nieuws, Mededelingen van de Archeologische Instellingen in Nederland. Redactie Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. In: *Nieuwsbulletin Kon. Ned. Oudheidkundige Bond*, I.P.P., Afl. 5, Jg. 64, Amsterdam 1965, 65.
- Rutte, R., (met medewerking van A. Kos). 'Stadswording in de Amstel- en Vechtdelta van de twaalfde tot de vijftiende eeuw'. In: *Tussen Vecht en Eem*, jg. 20, nr. 3, sept. 2002, 119-132.
- Zwarte, R. de, Sporen van prehistorische bewoning in de Vechtstreek. *Jaarboekje 1979 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake'*, 1980, 41-51.

Noten

1. Met dank aan Gijs Boink van het Nationaal Archief voor het vertaalwerk en advies en met dank aan 'Dorssewaard-kenner' Kees Beelaerts van Blokland voor zijn enthousiasme en tips. Ook is dank verschuldigd aan dhr. Aalderink uit Vreeland voor zijn encyclopedische kennis en het gebruik mogen maken van zijn Vreeland-verzameling van Studiegroep Vreeland Vroeger en Nu.
2. Google Earth 2005. Zie aan de zuidzijde de oude, afgesneden vechtarm en de dorpskern. Rechts is de Vreelandseweg (N201) goed herkenbaar, die evenwijdig loopt aan de Kleizuwe. Ook zichtbaar is het grote vierkante areaal van het nieuw aangelegde polocentrum van Groot Kantwijk. De meanderende vormen voeren terug tot het 18de eeuwse, aan beide zijden van de Vecht, aangelegde landschapspark van Welgelegen.
3. De Zwarte 1980, 51.
4. De Zwarte 1980, 49.
5. Cruysheer 2006/2007 (romeinse tijd) en De Zwarte 1980 (ijzertijd).
6. Mantén 1999, 198-200.
7. Mantén 2005, 102.
8. Boels e.a. 2000, 35.
9. Boels e.a. 2000, 16.
10. Buitelaar 1993, 197.
11. De Lange 1990, 12-18. Opmerkelijk is tevens dat de opkomende kernen in de 10e-11e eeuw allen aan de oostzijde van het Gooi liggen. De Lange verklaart dit door de scherpere overgang aan deze kant van stuwwal naar veengebied met als gevolg watergeulen waardoor mensen zich beter konden vestigen.
12. Buitelaar 1993, 195.
13. Het is opmerkelijk dat de meeste plaatsen op de westzijde van de Vecht liggen, terwijl Dorssen en Werinon (en het plaatsje Overmeer) aan de oostzijde liggen. Vanuit de oorspronkelijke gauwindeling kan hier een verband liggen. Het pleit in ieder geval voor een zekere samenhang tussen Dorssen en Werinon (en Overmeer).
14. Immerzeel 1986, 14.
15. Van Amstel 1999, 84.
16. Cruysheer 2006, 52.
17. Jonker-Duynstee/De Kruyter 2001
18. Boerstra 1991.
19. Blok 1993, 59.
20. Boels e.a. 2000, 253.
21. Boels e.a. 2000, 35.
22. Buitelaar 1993, 118.
23. Archief Amstel, Gooi en Vecht (AGV), nr. 80, Hoogtelijnenkaart van het waterschap de Dorssewaard, provinciale waterstaat, z.j., lichtdruk, ingekleurd; 18,4: 29,4 cm, schaal 1:10.000, 1 blad.
24. Cruysheer 2006, 22 en 30.
25. Rutte 2002.
26. Van Amstel 1999.
27. Janssen 1993 en Olde Meierink 1995.
28. Brouwer 1994 en Jonker-Duynstee/De Kruyter 2001 (noot 2).
29. Anoniem 1979 en Exaltus/Orbons 1995.
30. Cruysheer 2006.
31. Aalderink 1995, 49.

32. Van Regteren Altena 1965, 65.
33. Boerstra/Munnig Schmidt 1993.
34. Van den Berge 1980.
35. Boels e.a. 2000.
36. Boerstra/Munnig Schmidt 1991.
37. Boerstra/Munnig Schmidt 1992.
38. Brandes-de Lestrieux Hendrichs 1990.
39. Boels e.a. 2000, 101.
40. Boerstra/Munnig Schmidt 1993, 35-37.
41. Aalderink 1995, 49.
42. Het betreft hier studies naar de soortenrijkdom van onder meer kruiden, vlinders, vogels en amfibieën.
43. Cruysheer 2007.
44. HUA 1116.
45. HUA 1159.
46. Boerstra 1990.
47. Cruysheer 2006.
48. Buitelaar 1993, 197.
49. Boels e.a. 2000, 252-253.
50. Beenakker 1994, 30.
51. Beenakker 1994, 34.
52. Aalderink 1995, 118.
53. Buitelaar 1993, 197.
54. Aalderink 1995, 28.
55. Deze en enkele van de andere namen zijn afkomstig uit de privé-verzameling van dhr. Aalderink van Studiegroep Vreeland Vroeger en Nu. Volgens Kees Beelaerts van Blokland wordt niet de sloot langs de Zuwe 'de Beek' genoemd, maar de hoofdwatgangen gaande van het boomrooibedrijf Driessen tot het gemaal en van de molen Gabriël tot het gemaal de hogen en de lage Beek.
56. Buitelaar 1993, 188, 196, 197.
57. Immerzeel 1987, 19. In dit verband wordt ook gesproken over 'Kromme Kleizuwe', alhoewel geen verwijzing staat vermeld. Naar mijn weten is de Kleizuwe bovendien altijd een kaarsrechte weg geweest. Van de huidige Gabriëlweg is bekend dat deze oorspronkelijk wél in een flauwe bocht liep. Na het aanleggen van het Hilversums Kanaal, werd deze weg rechtgetrokken naar de Vreelandseweg (N201).
58. Jacobi 1891, 8-9. Hierin wordt een overeenkomst beschreven van de Staten van Utrecht op 14 augustus 1612.
59. Dekema 1984, 86.
60. Boels e.a. 2000, 101.
61. Buitelaar 1993, 195.

Bibliotheekaanwinsten

Recent, oktober 2006, kwam een kloek boek van de pers dat het werk behandelt van de 18de eeuwse schilder-tekenaar Abraham Rademaker (1676-1735), geboren te Lisse.¹

Rademaker specialiseerde zich in het natekenen van oude afbeeldingen van vooral kastelen maar ook van andere topografisch interessante situaties. Daar zich in het boek een aantal tekeningen van nog bestaande en reeds lang verdwenen huizen en kastelen in de Vecht- en Angstelstreek bevinden is het voor de Niftarlake-bibliotheek aangeschaft.

Rademaker is in onze streek vanouds bekend vanwege zijn gravures in het plaatwerk *Hollands Arcadia* dat in 1730 verscheen. Hij maakte in dit geval wel de meeste voortekeningen voor de gravures zelf. Het toont de buitens waar men met de trekschuit langs voer vanaf het beginpunt bij de Hoge Sluis over de Amstel te Amsterdam tot aan Loenersloot. In het nieuwe boek is overigens te vinden dat een achttiental gravures in *Hollands Arcadia* niet uit 1730 maar uit 1720 dateert en van een andere hand, namelijk die van Matthijs Pool, zijn.²

Ook het boek *Kabinet van Nederlandsche outheden en Gezichten* uit 1725 dat door Rademaker werd voorzien van 215 gegraveerde illustraties van dorps- en stadsgezichten en een 85-tal kastelen is welbekend. Exemplaren van dat succesvolle boek zijn vaak opgeknipt en de kleine gravures los verkocht. De voortekeningen van die gravures heeft Rademaker nagetekend van oudere afbeeldingen. De aanleiding voor het samenstellen van het nieuwe boek was de wens van de huidige bezitter van vier albums met vele honderden tekeningen van kastelen, die voor twee derde door Rademaker zijn gemaakt en voor een derde door een anoniemus, om wijdere bekendheid te geven aan zijn collectie. Deze tekeningen zijn nooit eerder gepubliceerd.

Rademaker moet rond 1720 opdracht gekregen hebben van een verzamelaar om van alle bekende kasteelafbeeldingen kopieën te maken op een zelfde formaat. In die tijd werd het verzamelen van dat soort topografische afbeeldingen een rage en omdat er, anders dan het maken van ets-gravures, alleen nagetekend kon worden kreeg dat laatste procédé, voor wie het kon betalen, de voorkeur. Een tekening was altijd meer gewild dan een ets of gravure en dat is nog steeds zo. Rademakers opdrachtgever heeft de tekeningen later moeten verko-

pen waardoor die verspreid raakten. Een latere verzamelaar heeft rond 1770 kans gezien ongeveer de helft van de tekeningen uit de markt te kopen en die in de vier albums bijeen te brengen. De schrijvers van het nieuwe boek hebben hun best gedaan de andere helft te traceren wat hun voor een groot deel gelukt is. Uit oude veilingcatalogi kon vastgesteld worden dat er 731 moeten zijn. Daarvan ontbreken er nu nog 169.

Het blijkt dat Rademaker zeer consciëntieus te werk ging bij het kopiëren. Indien er fouten blijken te zitten in de afbeeldingen zijn die steeds terug te voren op de door Rademaker gebruikte originelen.

Boven de tekeningen is een cartouche getekend waarin de naam van het kasteel en het jaartal van de originele afbeelding geschreven zijn. Dat laatste dient met enige voorzichtigheid gehanteerd te worden daar de jaartallen lang niet altijd blijken te kloppen.

Naast Rademaker verdienden nog enige tientallen tekenaars een aardige boterham aan dat natekenen. Ook Cornelis Pronk, Abraham de Haen en Aart Schouman, om enige bekende tekenaars te noemen, deden daaraan mee. Terloops komen in het boek veel van die tekenaars naar voren als zij naar het zelfde voorbeeld als Rademaker kopieerden.

De schrijvers van het nieuwe boek hebben zeer veel werk gemaakt van het achterhalen van de voorbeelden waarnaar Rademaker tekende. Daarbij stootten zij herhaalde malen op niet meer bekende afbeeldingen die nu alleen door Rademakers werk in kopie te zien zijn. Zij geven voorts aan in welke collecties de nog voorhanden voorbeelden liggen en uiteraard waar de niet in de albums aanwezige tekeningen van Rademaker en de anonus te vinden zijn.

De volgende huizen en kastelen in de Vecht- en Angstelseek komen met afbeeldingen, indien voorhanden, en korte geschiedkundige beschrijving in het boek voor:

Muiderslot, Ten Bosch (bij Weesp, geen afbeelding), **Nederhorst, Abcoude, Loenersloot, Vreeland, Cronenburgh** (Loenen), **Aastein, Clarenborg/Ter Aa, Ruwiel** (Nieuwe ter Aa), **Weerstein** (Nieuwersluis), **Gunterstein, Nijenrode, Oudaen** (alle drie Breukelen), **Cromwijck, Goudestein, Snaafburg, Bolestein, Ter Meer** (alle vijf te Maarssen), **Oostwaard** (ten zuiden van Maarssen), **Zuylen**, en **De Haar**.

Tot nu toe onbekende tekeningen zijn enige van het **Muiderslot**, slot **Abcoude**, slot en kapel **Loenersloot, Gunterstein, Oudaen**, ruïne van **Ruwiel, Clarenborg** en **Aastein, Bolestein**, en slot **Zuylen**.

Wat alleen jammer is, is dat de apocriefe tekening van kasteel **Vreeland** zonder direct commentaar is opgenomen. In het korte Historische Compendium achterin het boek wordt dat voor de goede lezer rechtgezet. Verder zijn er een flink

aantal tekeningen opgenomen die zo zwak zijn afgedrukt dat zij nauwelijks te ontwaren zijn.

Het streelt het chauvinistische Vechthart dat op het stofomslag van het boek twee tekeningen staan van **Nijenrode**, een naar Hessel Gerrits' ets naar Vingboons (1610) en de ander naar die van Leupenius (1668, maar wellicht de situatie van 1653).

E. Munnig Schmidt

Loenen 2006

Noten

1. *De kasteeltekeningen van Abraham Rademaker*, W. Beelaerts van Blokland en C. Dumas met bijdrage van H. Ronnes, Waanders Zwolle 2006. 511 blz., 32 afbeeldingen in kleur en ca. 1030 totaal.
2. Noot 178 van de Inleiding.

Jaarverslag van de dr R. van Luttermvelt Restauratie Stichting

In 2005 ontving de stichting een gift van € 10.000 waarvoor begin 2006 een mooie bestemming werd gevonden. Het bestuur was het snel eens dat aan de restauratie van het carillon op **Nijenrode** veel mensen plezier zouden beleven als de vrolijke klanken van de bellen en belletjes weer uit de toren zouden klinken. De universiteit, nu op **Nijenrode** gevestigd, is al lang vergeten dat de opleiding daar indertijd mede neergezet is om het kasteel en het park voor het nageslacht te behouden. Er was dus geen geld voor het carillon vanuit de universiteit. Het personeel daarvan trok zich het lot aan van het carillon en begon een inzameling mede door het organiseren van rondleidingen waarvoor zij vrije dagen opofferden.

Op een van die zaterdagen waren secretaris en voorzitter aanwezig en zij werden getroffen door de inzet van dat personeel. Aan de benodigde € 30.000 ontbrak toen nog € 10.000. Door dat bedrag toe te zeggen kwam de zaak rond.

Op 19 juni 2006 was een bont gezelschap bijeen om de beiaardier van de Domtoren van Utrecht aan het weer bespeelbaar gemaakte carillon verschillende oude en nieuwe wijsjes te horen ontlokken. De beiaardier van Deventer hield een interessante inleiding over carillons waaruit bleek dat het instrument in de toren van **Nijenrode** een van de kleinste is in ons land, maar desondanks goed te herkennen melodieuze laat horen.

De huidige eigenaar van **Het Staatewapen** aan de Straatweg te Breukelen is van zins aan de ramen aan de straatzijde opnieuw luiken te bevestigen. Hij vroeg om steun daarvoor aan de stichting en die is toegezegd. Zodra de luiken aangebracht zijn wordt het bedrag overgemaakt.

In oktober ontving de voorzitter een noodkreet van een lid van de Historische Kring Breukelen. Het vroeg 19de eeuwse waterhek van de grotendeels verdwenen buitenplaats **Vechtstroom** te Breukelen was door de nieuwe eigenaar van het huis, waar het hek nog in de tuin aan het water stond, verwijderd. De buurvrouw, mevrouw Van den Berg, had het lid, de heer Van Es, heel alert onmiddellijk op dat feit geattendeerd.

Het bijna 9.50 m lange hek dat in een brede U aan het water stond en waarop in vergulde smeedijzeren schrijffletters de naam **VECHT STROOM** stond, was in zes stukken gezaagd. De letters zijn door de eigenaar behouden om op een

Afb.1. De buitenplaats Vechtstroom te Breukelen voor de afbraak in 1834 met het waterhek voor het huis aan de Vecht. Dat hek is op die plaats blijven staan tot eind oktober 2006 toen het door de Historische Kring Breukelen en onze stichting voor verdwijning werd behoed. Litho door P.J. Lutgers in *Gezigten aan de Rivier de Vecht* uit 1836.

muurtje te worden geplaatst. Deze stonden in twee ijzeren kaders op twee deurtjes die in het midden van het hek opengezet kunnen worden om passagiers van of aan boord te kunnen laten gaan. Mevrouw Van den Berg kreeg toestemming van de eigenaar om het hek aan de Historische Kring over te dragen, die daar met onze stichting een goede plek voor gaat zoeken. Inmiddels is het hek naar de smid Kees van der Horst aan de Bemuurde Weerd te Utrecht vervoerd om gerepareerd en geschoepd te worden.

De heer Van Es heeft in het Tijdschrift van de Historische Kring Breukelen in 1997 een uitvoerig artikel over **Vechtstroom** gepubliceerd waaraan het volgende te ontleen is. De buitenplaats **Vechtstroom** is waarschijnlijk eind 17de eeuw gebouwd tussen de Vecht en de Vechtdijk of Herenweg en moet pal aan de weg hebben gestaan met een tuin ten noorden en ten zuiden van het huis. Rond

1715 kwam er een theekoepel, een stal en een schuithuis bij en in 1736 een drie morgen groot weiland aan de overkant van de weg. Daarop liet Jan Willink Jansz, de toenmalige eigenaar, de overtuin met sterrebos aanleggen. Ook bouwde hij het nog bestaande koetshuis, dat aan de zuidkant van het buiten **Nieuw Hoogerlust** ligt. De volgende eigenaar vanaf 1753 was Everardus Dudok getrouwd met een meisje De Wit. Een zuster en een broer van Everardus waren met een broer en een zuster de Wit getrouwd, een drievoudige familieband derhalve. Eén stel, Isaac de Wit en Margaretha Dudok, waren de betovergrootouders van Kees de Tippelaar, officieel Leonard Corneille Dudok de Wit, die de laatste bewoner uit die familie was van het door hun gebouwde buiten **Slangevecht** tussen Maarssen en Breukelen. Na nog wat grondaankopen door verschillende eigenaren bleek **Vechtstroom** in 1802 ruim 8 morgen groot te zijn. Koper in dat jaar was Hendrik Willem Cramer, in wiens familie de plaats twintig jaar bleef. Gezien de strakke stijl van het hek met de twee omhoog wijzende pijlen zal Cramer dat voor het huis hebben laten neerzetten.

De krullen aan de binnenzijde van de uiteinden zijn ongetwijfeld van latere datum. Het hek heeft aan de binnenzijden steunen waarop planken bevestigd konden worden om als zitbank te dienen.

Op de nieuwe plaats zal het hek beter tot zijn recht komen, het vraagt om ruimte om zich heen zoals te zien is op de litho van P.J. Lutgers uit 1836 (afb.1). Het huidige waterhek van **Boom en Bosch** dateert uit dezelfde tijd en is mogelijk door dezelfde smid vervaardigd.

Overigens is op die litho ook het weelderige hek te zien, rechts van de koepel, dat toegang gaf tot de overtuin. Dat hek leek wel wat op het nog bestaande van **Vegtvliet**.

Het feit, dat na 1822 de familie Duuring naast het door hen bewoonde **Vegtvliet** ook **Vechtstroom** bezat, dat zij verhuurden, is dat laatste fataal geworden, want kennelijk liet het onderhoud te wensen over. In 1834 is **Vechtstroom** afgebroken. De overtuin van **Vechtstroom** is door J.C. Duuring bij die van **Vegtvliet** gevoegd en beide zijn door J.D.Zoicher opnieuw aangelegd.

